STUDII DACICE

Sub redacţia prof. univ.
HADRIAN DAICOVICIU

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1981

Coperta de ADRIAN BUTURĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Cea de-a 2050-a aniversare a formării statului dac de sub conducerea lui Burebista a prilejuit elaborarea acestui volum de S t u d i i d a c i c e. El înmănunchează contribuțiile mai multor cercetători din diferite părți ale țării.

Se poate lesne observa că, deși numărul acestor studii nu este mare, tematica lor este variată. Fără îndoială, majoritatea autorilor și-au îndreptat atenția asupra perioadei clasice (sec. I î.e.n.—I e.n.) din evoluția societății daco-getice, care este și perioada statului dac, dar nu lipsesc nici studiile referitoare la vremuri ceva mai vechi, nici o contribuție consacrată unei etape istorice mult mai tîrzii. În adevăr, am socotit că e bine ca volumul să sugereze, prin însăși tematica sa, existența unor premise ale epocii clasice și realitatea unei continuități de viețuire autohtonă care depășește limita cronologică inferioară a existenței statului.

Cei mai mulți dintre autorii studiilor prezentate sînt arheologi (sau în primul rînd arheologi) și, de aceea, problemele culturii materiale daco-getice ocupă un loc important. Totuși, n-au fost neglijate nici alte aspecte ale procesului istoric, cum ar fi, de exemplu, sfera relațiilor sociale sau manifestările de cultură spirituală. În felul acesta, volumul poate fi privit ca o modestă oglindă a stadiului atins de cercetarea epocii dacice în țara noastră.

Cititorul va constata că volumul cuprinde, alături de cercetători consacrați, și nume mai puțin familiare publicului larg, în timp ce alți specialiști cunoscuți nu sînt prezenți în paginile sale. Explicația constă în primul rînd în dorința de a da și celor mai tineri posibilitatea de a-și aduce contribuția științifică la marcarea importantei aniversări istorice celebrate în anul 1980.

HADRIAN DAICOVICIU

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ActaArch	Acta Archaeologica. Budapest
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis. Zalău
AIIAIași	Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol". Iași
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj
ArchÉrt	Archaeologiai Értesitő. Budapest
ArchRoz	Archeologické Rozhledy. Praha
ArhMold	Arheologia Moldovei. București
ASUI	Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza". Iași
B.A.R.	British Archaeological Reports. London
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice. București
Dacia, N.S.	Dacia, Nouvelle Série. București
DissPann	Dissertations Pannonicae. Budapest
FGrHist	Die Fragmente der griechischen Historiken herausgegeben von Felix Jacoby, Berlin—Leiden, 1923
IstRom	Istoria României. București
Izvestia Institut	Bulletin (Izvestija) de l'Institut archéologique bulgare. Sofia
JDAI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin
Materiale	Materiale și cercetări arheologice. București
MFMÉ	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged
MIRSR	Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România. București
OmD	Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, /București/, 1960
PMMB	Publicațiile Muzeului Municipiului București
RA	Revue archéologique. Paris
RE	Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly—Wissowa). Stuttgart
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche. București
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București
SCȘCluj	Studii și cercetări științifice. Cluj
SRIR	Studii și referate privind istoria României. București
StComSibiu	Muzeul Brukenthal. Studii și comunicări. Arheologie — istorie. Sibiu

STRUCTURA SOCIETĂȚII GETO-DACICE

Andrei Bodor

Cu privire la structura societății geto-dacice există diferite concepții în cadrul istoriografiei românești, trei fiind principalele direcții: cea „tradițională", dezvoltată mai întîi de V. Pârvan și completată de C. și H. Daicoviciu; ipoteza formulată de M. Macrea, după care societatea geto-dacică, în secolul I î.e.n., n-a ieșit încă din faza comunei primitive, din stadiul democrației militare, și, în sfîrșit, cea a lui I. H. Crișan, bazată pe o comparație făcută între această societate și cea a celților, înfățișată de Caesar în *Comentariile* sale.

V. Pârvan, în *Getica*, este de părere că geto-dacii n-au depășit faza „culturii de lemn"[1]; cu toate acestea, el recunoaște împărțirea societății geto-dacice în nobili și oameni de rînd, *pileați* și *comați*[2], dar nu se ocupă în mod deosebit de înțelesul mai profund al acestor categorii sociale.

C. Daicoviciu, în lucrarea *La Transylvanie dans l'antiquité*, constată doar că „ei — adică dacii — erau împărțiți în două mari clase sociale: «pileati» și «capillati». Viața omului de rînd era, fără îndoială, cu totul diferită de cea a nobilului, dar unitatea era constituită prin *limba comună* și *religia superioară* pe care o cultivau"[3]. În alte lucrări însă, dar mai ales în *Istoria României*, pe baza izvoarelor scrise și arheologice, C. Daicoviciu analizează în mod amănunțit structura socială a geto-dacilor. El constată existența diviziunii societății în nobili *(tarabostes, pileati)* și oameni de rînd *(comati, capillati)*. Prin comați înțelegea nu țăranii „total liberi și înstăriți" (care — după opinia sa — fac mai curînd parte din categoria pileaților), ci acea numeroasă „clasă de țărani lipsiți de pămînt, lucrători agricoli și în mine, păstori, meșteșugari, ce se aflau într-o situație dependentă, muncind alături de sclavi pe pămînturile și la curțile fruntașilor". Ei au constituit aceeași clasă la daci, pe care au format-o, în cele mai vechi timpuri, *plebeii* la Roma. În sfîrșit, C.

[1] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 132 și urm.

[2] Idem, *op. cit.*, p. 147—148.

[3] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 71.

Daicoviciu accentuează prezența, în cadrul „pletoșilor", a meșteșugarilor și negustorilor, deci existența celor trei diviziuni sociale ale muncii[4].

H. Daicoviciu susține aceleași idei despre structura societății geto-dacice, deci împărțirea ei în *nobili* și *oameni de rînd*, incluzîndu-i în rîndul acestora din urmă atît pe țărani, cît și pe meșteșugari și negustori[5].

Această concepție a devenit oarecum tradițională, fiind acceptată de aproape întreaga istoriografie românească.

M. Macrea, ocupîndu-se de procesul separării orașului de sat[6], ajunge la concluzia că geto-dacii, în timpul lui Burebista, se aflau în faza democrației militare, cînd diferențierea de clasă încă nu se cristalizase; ea „a devenit mai evidentă abia în epoca lui Decebal"[7]; prin urmare, „dacii, pînă la sfîrșitul existenței lor independente, nu au atins stadiul orînduirii sclavagiste și al statului sclavagist"[8].

Aplicînd o metodă mai nouă în cadrul istoriografiei noastre, cea comparatistă, I. H. Crișan vede o asemănare între societatea dacică din timpul lui Burebista și aceea a celților, descrisă de Caesar, și-i identifică astfel pe pileați cu „marea nobilime", iar pe comați cu cavalerii, *equites*, din societatea celtică. *Din rîndul pileaților* se alegeau regele și preoții. I. H. Crișan compară apoi funcția preoților daci cu aceea a druizilor[9]. Prin urmare, după părerea sa, clasa dominantă a geto-dacilor, în epoca lui Burebista, se compunea din trei grupuri sociale mari: marea nobilime *(tarabostes)*, cavaleri *(comati)*, preoți recrutați din cadrul celor două straturi sociale. În ceea ce privește masa producătorilor de bunuri materiale (agricultori, meșteșugari, negustori ori mineri), „izvoarele literare nu ne spun nimic", constată I. H. Crișan, dar consideră că ei „sînt liberi, chiar aserviți fiind nobilimii". Nici existența sclavilor nu poate fi exclusă, dar „sclavul avea o pondere puțin semnificativă"[10].

Deci, afară de M. Macrea, toți cercetătorii recunosc faptul că societatea geto-dacică a fost împărțită în clase sociale antagoniste,

---

[4] *Istoria României*, I, București, 1960, p. 280—285.

[5] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 18.

[6] M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 119—146.

[7] Idem, *op. cit.*, p. 140.

[8] Idem, *op. cit.*, p. 143.

[9] I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. 195—199.

[10] Idem, *op. cit.*, p. 199—200.

astfel că, în secolul I î.e.n., această societate a depășit faza ultimă de dezvoltare a comunei primitive.

În ce ne privește, pentru analiza structurii societății daco-getice ne vom baza pe izvoarele scrise, pe cele arheologice și numismatice, străduindu-ne ca în final să schițăm o imagine cît mai veridică posibil a acesteia pentru secolul I î.e.n.

Nu este necesar să înșirăm acum toate izvoarele scrise, care sînt bine cunoscute; vom constata însă de la bun început că majoritatea absolută a izvoarelor literare, chiar dacă provin dintr-o perioadă tîrzie, au o sursă comună, și anume acele lucrări care între timp s-au pierdut, cum au fost opera lui Criton, medic al împăratului Traian, *Comentariile* lui Traian despre războiul dacic, *Getica* filosofului Dion Chrysostomos, opera lui Appianus despre Dacia (τὴς Δακίκης) și a lui Dio Cassius, purtînd titlul *Getica*. Majoritatea acestor opere au fost scrise la sfîrșitul secolului I și în cursul secolului al II-lea e.n., atunci, cînd în lumea romană interesul față de geto-daci a sporit în mod considerabil. Relatările autorilor tîrzii sînt preluate din aceste opere, atunci încă existente, și sînt demne de crezare; ne gîndim la *Getica* lui Iordanes, la unele consemnări din lexiconul lui Suidas și la alți autori.

Izvoarele arheologice și numismatice nu ne furnizează date concrete despre structura exactă a societății, dar ele pot confirma sau infirma unele concluzii degajate din analiza izvoarelor scrise.

Sub raport social, primul autor care vorbește, deși nu în mod direct, despre societatea getică a fost Herodot. Relatînd tradiția despre originea zeului Zalmoxis, Herodot îi amintește „pe fruntașii țării", οἱ πρῶτοι τῶν ἀστῶν, pentru care Zalmoxis a construit o casă.[11] Acești „fruntași" proveneau din rîndurile conducătorilor de ginți și de triburi, și ei, încă în acea vreme, jucau un rol însemnat în viața comunității. Importanța lor se reflectă și în alte izvoare. Așa, de pildă, Sofocle, contemporan cu Herodot, amintește, într-un fragment, de un oarecare Charnabon, care în timpurile acelea domnea peste geți[12], adică o căpetenie de trib, probabil din sudul Dunării. Aceste date, după părerea noastră, au semnificația lor: la geți, încă în cursul secolului al V-lea î.e.n., exista o aristocrație tribală, ceea ce indică începutul procesului de formare a claselor sociale. Ridicarea și influența acestei aristocrații se reflectă și în lumea din sudul Peninsulei Balcanice. Ni s-au păstrat relatarea lui Athenaios și cea a lui Iordanes despre căsătoria lui Filip al II-lea, rege al Mace-

[11] Herodot, IV, 95.
[12] Sofocle, *Triptolem*, fragment 547.

doniei, cu fiica unui rege get[13]. În acest sens trebuie să apreciem și frecventa prezență a sclavilor de origine getică și dacică, a lui Geta și Daos, în operele lui Menandru, care scrie în secolul al IV-lea î.e.n.[14] Remarcăm aici doar că acești sclavi, fără îndoială, erau de origine getică și dacică[15]. Prezența lor în Grecia este o dovadă că grecii, în această perioadă, își procurau sclavii și din rîndurile populației geto-dacice, ceea ce nu însemnează însă că am putea vorbi despre sclavaj la această populație. Studiind structura societăților arhaice și „fenomenul sclavajului", cercetătorii mai recenți arată că în societățile primitive, șefii de trib sau de ginți îi transformau pe prizonierii de război în *sclavii căpeteniilor*, care apoi îi vindeau negustorilor de sclavi, în cazul nostru grecilor, deoarece economia locală nu permitea încă utilizarea lor în mod rentabil. Este des citat exemplul suebilor, care în timpul lui Caesar le-au permis comercianților romani să intre pe teritoriile lor pentru cumpărarea, în primul rînd, a prizonierilor de război[16]. Cazuri similare sînt cunoscute de etnografi la așa-zisele popoare primitive, care nu-și păstrau sclavii pentru ele însele, ci îi vindeau vecinilor mai evoluați din punct de vedere social[17]. Această formă „indirectă" a sclavajului este o dovadă sigură a începutului procesului de împărțire în clase sociale a societății respective.

Cu privire la adîncirea treptată a acestui proces putem conchide, următoarele — pe temeiul relatărilor autorilor antici și ale inscripțiilor grecești referitoare la faptele unor regi geto-daci, cum sînt Dromichaites la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., Zalmodegikos în secolul al III-lea î.e.n., Rhemaxos în secolul al II-lea î.e.n., care stăteau în fruntea unor uniuni de triburi: acest proces, la începutul secolului I î.e.n., a dus la cristalizarea claselor sociale, la formarea unor pături sociale dominante și a clasei producătoare de bunuri materiale, în cadrul căreia a apărut o diferențiere bazată pe divizi-

---

[13] Athenaios, *Banchetul înțelepților*, XII, 557b și Iordanes, *Getica*, 65. Este vorba de Medopa sau Meda, fiica regelui Kothelos; cf. George Cawkwell, *Philip of Macedon*, London, 1978, p. 116—117. Și acest rege domnea în regiunile din sudul Dunării.

[14] În piesa *Georgos*, fr. 31, apoi într-o piesă nesigură, fr. 794—795. În opera lui Menandru descoperită în anul 1957. avînd titlul de *Dyskolos* (Mizantropul), unul dintre sclavi se numește Geta, iar altul Daos.

[15] Strabon, VII, 3, 12; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 43, 234, 243, 284, 286; C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 258; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1956, p. 24, dar și N. Lascu, *Sur la signification ethnique de Daos*, în *Antičnoe obščestvo*, Moskva. 1967, p. 248—253.

[16] E. A. Thompson, *Slavery in Early Germany*, în *Slavery in Classical Antiquity*, editat de M. Finley, Cambridge, 1960, p. 190—203.

[17] G. Landtman, *The Origin of the Inequality of the Social Classes*, London, 1938, p. 259.

unea socială a muncii. Rezultatul procesului este reflectat în scrierile lui Strabon, cînd acesta vorbește despre existența la geto-daci a conducătorilor și a poporului: ἡγεμόνες καὶ ἔθνος[18].

Termenul ὁ ἡγεμών, — ονος are mai multe înțelesuri, și anume de „cel care merge înainte" sau „este în frunte" *(dux)*, conducător, ghid; de „cel care arată drumul", comandant, șef, dar exprimă și ideea de opoziție față de popor (λαός), mulțime (πληθύς) și în acest sens corespunde cuvîntului latin *principes*, adică „cei mai buni", „cei dintîi", oameni de seamă, aristocrați, nobili. Că Strabon folosește termenul în acest sens reiese din cuvîntul următor din textul său: ἔθνος însemnînd, printre altele, popor, popor de rînd. S-ar putea spune că Strabon folosește aceste cuvinte în sens general, adică conducători și popor; totuși, din relatarea lui despre faptele lui Zalmoxis și ale lui Deceneu se evidențiază existența unei societăți divizate în conducători și conduși, adică, pe de o parte, regele și slujitorii lui, iar pe de alta, supușii[19]. Tot de la el aflăm existența la geto-daci a unei tagme preoțești numită „theosebei" și „capnobați"[20]. Relatările sale au o deosebită importanță, deoarece marele geograf, contemporan cu Burebista, a fost și istoric; continuînd opera lui Polibiu, el a scris, în 43 de cărți (din păcate pierdute), istoria universală a secolelor II-I î.e.n.; prin urmare, cunoștea suficient de bine trecutul geto-dacilor, instituțiile și obiceiurile lor.

Tabloul societății geto-dacice schițat de către Strabon a fost apoi mai bine conturat de Dion Chrysostomos, Criton, Traian, Dio Cassius, iar pe baza scrierilor acestora, de către autorii de mai tîrziu, care s-au inspirat din operele lor. Sub acest aspect, relatarea cea mai amplă despre societatea geto-dacică o găsim în *Getica* lui Iordanes.

Înainte de a ne ocupa de informațiile furnizate de Iordanes, socotim necesar să clarificăm un amănunt privitor la principalele izvoare pe care le-a folosit pentru istoria geto-dacilor. În istoriografia de specialitate s-a înrădăcinat concepția că Iordanes s-a inspirat înainte de toate din opera pierdută a lui Dion Chrysostomos, *Getica* sau *Istoria geților*. Nu este exclus că el a folosit și această operă, dar izvorul lui de bază pare să fi fost nu opera lui Dion Chrysostomos, ci a nepotului acestuia, Dio Cassius, autorul *Istoriei romane* în 80 de cărți. Acesta din urmă, după cum se afirmă în lexiconul lui Suidas din a doua jumătate a secolului al X-lea e.n., în afară de *Istoria romană* a scris și alte lucrări, printre care o

[18] Strabon, VII, 3, 5.

[19] Idem, VII, 3, 5 și 3, 14. Noțiunile folosite de Strabon sînt următoarele: ἡγεμόνες = conducători, ἔθνος = popor, βασιλεύς = rege, θεραπόντες = slujitori.

[20] Idem, VII, 3, 3.

Getică[21]. Că această lucrare a lui Dio Cassius era izvorul principal folosit de Iordanes reiese, pe de o parte, din faptul că, referindu-se la autorul citat, el scrie *Dio* și nu Dion, cum de obicei este citat acest autor[22], iar pe de altă parte, chiar din afirmația lui Iordanes, potrivit căreia „goții (= geții) au fost totdeauna superiori aproape tuturor barbarilor și aproape egali cu grecii, după cum relatează Dio, care a compus istoria și analele lor în limba greacă". Într-un alt loc, Iordanes îl numește pe Dio istoric și un diligent cercetător al trecutului[23], ceea ce nu se poate afirma despre filosoful Dion Chrysostomos. În schimb, Dio Cassius putea să folosească opera bunicului său, care — după cum ne arată Filostrat — a fost atît de pregătit încît a scris o istorie despre geți, *Getica*, și a ajuns la geți în călătoriile sale[24].

Vorbind despre aristocrația geto-dacică, Iordanes îl citează pe Dio[25]: „El spune că acei dintre ei care erau de neam s-au numit la început *tarabostes*, iar apoi *pilleati;* dintre ei se alegau regii și preoții *(ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur)*[26]". Mai tîrziu, scriind despre cunoștințele științifice ale geto-dacilor și despre faptele lui Deceneu, Iordanes constată că „atunci a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți *(nobilissimos prudentioresque viros)*... făcîndu-i preoți, și le-a dat numele de pileați *(nomen illis pilleatorum contradens);*... ei făceau sacrificii; restul poporului a dat ordin să se numească *capillati*", un nume mult respectat[27].

Pe baza informațiilor lui Iordanes, în societatea geto-dacică s-au format trei grupuri sociale deosebite: „cei care erau de neam *(qui inter eos generosi extabant)*, numiți *tarabostes* sau *pilleati*, preoții recrutați din rîndurile acestora, și restul poporului *(reliquam vero gentem)*, adică *capillati*. Cu alte cuvinte, exista o aristocrație laică, una religioasă și poporul de rînd.

Această diferențiere o găsim la mai multe popoare indoeuropene, ca de pildă la arienii din India[28], la iranieni[29], și desigur, la celți.

Aristocrația laică a geto-dacilor, adică cei care erau de neam, era formată, ca și la alte popoare, din șefii de ginți, de trib și din

---

[21] Suidas, II, 11 b.
[22] Iordanes, *Getica*, 29, 40, 47, 50.
[23] Idem, *op. cit.*, 58.
[24] Filostrat, *Viețile sofiștilor*, I, 7, 1.
[25] Iordanes, *op. cit.*, 68
[26] Idem, *op. cit.*, 39.
[27] Idem, *op. cit.*, 71.
[28] Cf. Romila Thapar, *A History of India*, London, 1977, p. 18—49.
[29] Cf. R. Ghirshman, *Iran*, London, 1978, p. 85.

conducătorii unor familii mari. Ei sînt identici cu acei ἡγεμόνες amintiți de Strabon[30]. Inițial doar aceștia erau numiți *tarabostes*[31], adică *pilleati*. Ei au fost purtătorii tradiției și apărătorii cadrelor tribale, pe care se baza puterea lor politică și economică. Persistența cadrelor tribale la geto-daci se oglindește și în numele celor 15 triburi, înșirate de Ptolemeu[32], dintre care cel puțin 12 sînt de origine geto-dacică. Este însă foarte verosimil că nu fiecare denumire de ἤθυη, *gentes*, cum numește Ptolomeu aceste neamuri, cuprinde doar o singură unitate, un singur trib. Ele puteau fi confederații de triburi, ca de pildă costobocii, sub conducerea unei singure căpetenii, o ramură deosebită a aceluiași popor. Despre funcțiile sociale ale aristocrației laice, într-o oarecare măsură ne lămuresc izvoarele antice. Membrii acesteia formau anturajul regelui, erau acei οἱ θεραπότες, slujitori ai regelui, cum spune Strabon[33], care, împreună cu regele, aveau liber acces la marele preot. Criton afirmă că unii dintre „cei din jurul regelui" — οἱ περὶ βασιλέα erau „puși la pămînturi" — βοωτίαις —, alții erau rînduiți (să se îngrijească) de fortificații[34]. Este ușor de imaginat ce funcție aveau cei dintîi: înainte de toate perceperea dărilor, mobilizarea țăranilor la munci „regale", la construcții și, în caz de război, recrutarea armatei.

În legătură cu acest pasaj din opera lui Criton, remarcăm că traducerea obișnuită ni se pare puțin exactă. Cuvîntul βοωτίαις se află la dativ plural și este tradus: „cei care muncesc pămîntul cu boii", adică se presupune că el derivă din cuvîntul βοωτής, însemnînd *cultivator*, *țăran*, după cum verbul βοωτέω are sensul de *a ara*. Există însă și cuvîntul ἡ βοωτία[35], *pămînt*, *pămînt arabil*, prin urmare este mai firesc ca unii dintre „cei din jurul regelui" să fie trimiși „la pămînturi", pentru colectarea rezervelor necesare purtării războaielor, pentru recrutarea ostașilor. Această funcție o îndeplinea tagma dominantă la toate popoarele — atît în Orient, cît și în lumea mediteraneană — care se aflau la același nivel de dezvoltare. Funcția de organizare și conducere a armatei de către aristocrația laică este reflectată și pe Columna lui Traian. Printre cele circa 680 de figuri dacice reprezentate pe Columnă, pot fi numărați 68 de pileați, dintre care unii sînt înfățișați călare, alții în incinta cetăților, sau în scene de luptă pentru apă-

[30] Strabon, VII, 3, 5.
[31] I. I. Russu, *Die Sprache der Thrako-Daker*, București, 1969, p. 113 *(bostes)* și 142 *(trabostes)*.
[32] Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 3.
[33] Strabon, VII, 3, 5.
[34] Criton, *FGrHist*, II B, 932, fr. 5.
[35] H. G. Liddell și R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, revised by H. St. Jones, Oxford, 1925, la v. βοωτία

rarea gliei strămoșești. Nu încape nici o îndoială că nobilii (aristocrația laică) constituiau elementul cel mai important în organizarea și conducerea armatei.

În sfîrșit, din rîndul lor și al preoților au fost aleși solii trimiși la popoarele vecine pentru a duce tratative. Astfel, Dio Cassius afirmă că Decebal a delegat la Traian, dintre pileați, soli, pentru pertractarea unei eventuale întîlniri între el și împărat[36]; iar cînd romanii se apropiau de capitala dacilor, regele a trimis o ambasadă compusă din 20 de membri, dintre cei mai buni pileați[37]. Documentele istorice amintesc de un singur caz în care un rege dac, Decebal, își alege soli dintre comați, dar nu este exclus să fie vorba doar de o născocire a istoricilor, pentru a ilustra, pe de o parte, îngîmfarea lui Decebal, iar pe de alta, și cumpătarea lui Traian.

Aristocrația laică avea un rol important și în viața politică internă și externă a statului; ea a contribuit la consolidarea unor confederații tribale, dar și la destrămarea acestora, cînd și-a văzut periclitate interesele.

În concluzie, se poate susține că aristocrația laică avea multiple funcții administrative, militare și politice; bucurîndu-se de privilegii, era totuși aservită regelui, îndeplinind acele însărcinări care urmăreau apărarea și extinderea teritoriului țării, mobilizarea poporului la munci publice și la oaste. Înainte de toate însă, se asigura „ordinea internă", ținerea sub ascultare a maselor producătoare de bunuri materiale.

A doua tagmă dominantă o constituiau preoții, care, de asemenea, purtau acel semn distinctiv pe care autorii antici îl numesc *pileus*, căciulă. Primul autor care vorbește despre acest semn este Dion Chrysostomos. Acesta afirmă că „aici, pe țărmul Mării Pontice — în Bithynia — se pot vedea oameni avînd pe cap un fel de căciulă τίνας πίλους ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς ἔχοντας, așa cum poartă astăzi unii traci, numiți geți[38]". Cuvîntul *pilofori* apare și într-un scholion al lui Strabon, unde se vorbește de „geții pilofori, după cum îi numesc alții și Criton în *Getica*"[39]. Sextus Aurelius Victor, în opera sa *Despre împărați*, spune că Traian i-a supus și i-a inclus într-o nouă provincie romană pe dacii care purtau *pileus*, ca și cum numai pileații ar fi opus rezistență cuceritorilor romani[40].

---

[36] Dio Cassius, LXVIII, 9, 1.
[37] Idem, LXVIII, 8, 3.
[38] Dion Chrysostomos, *Orationes*, LXIII, 3.
[39] Criton, *FGrHist*, II B, 931, 2; Schol. cod. A, Strabon, VII, 3, 3.
[40] Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 13, 2. *Propagavit domitis in provinciam Dacorum pileatis*, traducerea mai exactă: a transformat în provincie după ce i-a îmblînzit pe pileații dacilor.

Faptul că și preoții se recrutau din rîndul aristocrației, iar instituțiile religioase au fost create încă din timpuri străvechi reiese și din relatările lui Herodot, care afirmă că Zalmoxis a construit o sală pentru bărbați, ἀνδρεών, în care îi invita și ospăta pe fruntașii țării[41], propovăduindu-le nemurirea. Sub acest aspect, textul lui Iordanes, deși nu e lipsit de o oarecare contradicție, vorbește mai clar despre proveniența preoților. Mai întîi, referindu-se la Dio Cassius, el spune că „acei dintre ei (daci, n.n.) care erau de neam s-au numit la început *tarabostes*, iar apoi *pilleati*, dintre dînșii se alegeau regii și preoții — *et quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur*"[42]. Într-un alt paragraf însă, Iordanes atribuie lui Deceneu organizarea tagmei preoțești, spunînd că acesta „a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți... și le-a dat numele de pileați..., avînd capetele acoperite cu o tiară, pe care o numim cu un alt nume *pileus*"[43]. Această contradicție provine probabil din faptul că în timpul lui Burebista, datorită lui Deceneu, a crescut rolul tagmei preoțești, lucru dovedit și arheologic, prin construirea unor sanctuare importante în această vreme[44]. Ar fi greșit totuși să tragem concluzia că numai preoții aparțineau grupului care purta *pileus*.

Strabon îi caracterizează pe preoții geto-daci folosind noțiunile *theosebei* (pioși, cuvioși) și *capnobați* (călători prin fum)[45]. De sensul acestor noțiuni, precum și de mult discutatul înțeles al cuvîntului *polistai* folosit de Flavius Iosephus, ne-am ocupat într-un alt studiu[46]; aici remarcăm doar faptul că în cursul secolului I î.e.n. preoții aveau un rol de frunte în viața religioasă și culturală a societății geto-dacice, ba chiar și în viața economică și politică. Funcția lor principală, după cum reiese din pasajul citat al lui Iordanes, pe lîngă cultul religios, era executarea sacrificiilor — o funcție rezervată exclusiv preoților. Ei dețineau „monopolul" cunoașterii, ocupîndu-se cu medicina, cu astronomia, cu interpretarea semnelor cerești și, firește, cu unele probleme filosofico-religioase și etice, ca și druizii la celți[47]. În același timp, ei îndeplineau și funcția judecătorească.

---

[41] Herodot, IV, 94.
[42] Iordanes, *op. cit.*, 39.
[43] Idem, *op. cit.*, 71.
[44] C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, p. 333—335; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 204—220; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 290—383.
[45] Strabon, VII, 3, 5.
[46] A. Bodor, *Cu privire la* καπνοβάται *și la* πολισται *la daci*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, fasciculus 1, 1965, p. 7—18.
[47] Caesar, *De bello Gallico*, VI, 14.

Însemnătatea socială și politică a preoțimii geto-dacice o dovedesc toate izvoarele literare păstrate pînă astăzi; acestea ne sugerează ideea că și la geto-daci putem vorbi de o putere sau conducere dublă, sau, așa cum se exprimă literatura de specialitate, de o „dublă regalitate", adică despre faptul că puterea supremă era exercitată, alături de rege, și de preotul suprem, fenomen frecvent întîlnit la popoarele din lumea antică. Această realitate se reflectă și în tradiția cu privire la Zalmoxis, mai ales în varianta relatată de Strabon: „Regele lucra în înțelegere cu el (preotul suprem n.n.), fiindcă vedea că oamenii ajunseseră (datorită lui) mai ascultători decît înainte. Căci supușii credeau că regele dă poruncile sfătuit de zei"[48]. Oare regii orientali nu recurgeau la aceeași metodă, cînd, de exemplu, Hammurapi și mulți alții au prezentat legile emise de ei ca fiind de origine divină? Strabon constată același lucru și despre Deeneu, „care l-a convins pe rege să-l facă părtaș la domnie, spunîndu-i că este în stare să-i vestească voința zeilor"[49]. În același text, dar ceva mai încolo, Strabon consideră că acest obicei era un fenomen general: „și profeții (μάντεις) erau cinstiți, încît erau socotiți vrednici de domnie...; astfel Orfeu și Musaios, iar la geți zeul, în vechime Zalmoxis... în vremea noastră Deceneu"[50]. Aceeași idee este susținută și de Iordanes, care, pe lîngă Zalmoxis și Deceneu îl amintește și pe un oarecare Zeuta[51], iar despre Comosicus, urmașul lui Deceneu, afirmă că geto-dacii au avut aproape aceeași veneratie, și că acesta era la ei rege, preot suprem și judecător[52]. Se pare că mai tîrziu aceeași funcție a îndeplinit-o, pe lîngă Decebal, Vezinas, despre care Dio Cassius spune că „venea ca demnitate îndată după Decebal"[53].

Credem că nu exagerăm dacă atribuim preoților geto-daci aceeași importanță pe care o aveau în societatea lor druizii la celți; și nu este de mirare dacă Clemens din Alexandria, unul dintre primii autori creștini, apreciind importanța legiuitorilor și dascălilor la barbari, îi amintește pe preoții geto-daci alături de brahmanii din India[54]. Într-adevăr, funcția preoților geto-daci poate fi comparată, sub mai multe aspecte, cu cea a brahmanilor, fără

---

[48] Strabon, VII, 3, 5.
[49] Idem, VII, 3, 5.
[50] Idem, XVII, 3, 24.
[51] Iordanes, *op. cit.*, 39.
[52] Idem, *op. cit.*, 73.
[53] Dio Cassius, LXVII, 10, 1.
[54] Clemens din Alexandria, *Covoarele*, 1, 5.

însă să presupunem în societatea geto-dacică acele contradicții pe plan social ce existaseră la arienii din India.

Izvoarele cu privire la cea de-a doua categorie socială, *capillati* sau *comati*, sînt și mai lacunare. Este însă evident că toți aceia care nu aparțineau grupului *pileati* erau membri ai acestei categorii. Acest fapt reiese clar din constatarea lui Iordanes, potrivit căreia „restul poporului a fost numit *capillati*[55]". Dio Cassius, cu un cuvînt grec, îi numește κομῆται, *comati* și afirmă că față de pileați aceștia se bucurau de mai puțină trecere la daci[56]. Cuvîntul folosit de Dio Cassius, εὐτελέστεροι, înseamnă: *cei care sînt mai săraci, mai simpli, mai puțin valoroși, de un rang inferior*, de unde rezultă că tot poporul de rînd, producător al bunurilor materiale, aparținea acestei categorii sociale largi.

Prin analogie cu societatea celtică, I. H. Crișan identifică această categorie cu cavalerii *(equites)* celți de care vorbește Caesar[57]. Deși la prima vedere identificarea pare a fi tentantă și convingătoare, în lumina izvoarelor literare însă, ea poate fi cu greu acceptată. Dacă vrem să căutăm neapărat o analogie, o asemănare, am putea s-o găsim mai degrabă între cavalerii celți și aristocrația laică, deoarece aceasta, ca și tagma preoților, n-a participat la munca productivă, funcția ei principală fiind cea militară — prin urmare, pe plan social, a îndeplinit aceleași funcții ca și cavalerii celți.

Sîntem de acord cu C. Daicoviciu și H. Daicoviciu care-i includ în această categorie socială pe lucrătorii agricoli, pe păstori, pe lucrătorii în mine, pe meșteșugari și negustori[58], dar, spre deosebire de C. Daicoviciu, considerăm că nu numai țăranii lipsiți de pămînt, ci și țăranii înstăriți intrau în alcătuirea ei. De asemenea, nu credem că ar fi justă asemănarea „pletoșilor" cu plebeii romani, deoarece compoziția socială a plebei romane era mult mai pestriță și, rămînînd în afara cadrelor gentilice și tribale ale patricienilor, inițial aceasta era alcătuită din băștinași, imigrați și, în parte, din populațiile cucerite. Nu încape îndoială că „pletoșii" făceau parte din aceleași organizații tribale ca și pileații, iar deosebirile dintre ei se datorează dezvoltării economice și sociale. Sub acest aspect, asemănarea lor cu poporul de rînd din societatea celtică, numit *plebes* de Caesar[59], compus în majoritate din „clienți" ai nobililor, pare mai justificată.

---

[55] Iordanes, *op. cit.*, 71, 72.
[56] Dio Cassius, LXVIII, 9, 1. cf. Petrus Patricius, 5.
[57] Caesar, *op. cit.*, VI, 15; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 195—198.
[58] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 281—282 și H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 18.
[59] Caesar, *op cit.*, VI, 13.

Majoritatea absolută a comaților erau agricultori, țărani, deoarece îndeletnicirile principale ale geto-dacilor erau agricultura și creșterea vitelor. Acest fapt îl dovedesc numeroase izvoare scrise; ne gîndim aici, printre altele, la descrierea lui Arrian despre expediția lui Alexandru Macedon[60], dar și la Columna lui Traian cu scenele care prezintă holdele de grîu, precum și la descoperirile arheologice.

Că țăranii trăiau în obști sătești este astăzi un fapt general acceptat de știința istorică. De aici rezultă că proprietatea funciară avea un caracter comunitar, ceea ce nu exclude existența unor anumite proprietăți individuale. Nu avem intenția să abordăm aici problema spinoasă a obștilor *dacice*, de care ne-am ocupat într-un studiu[61], ci ne limităm, pe baza unor exemple concrete, la anumite analogii. În regiuni ca Egiptul, Semiluna fertilă, India etc., unde în antichitate populația rurală era organizată în obști sătești, în mod teoretic pămîntul se afla în proprietatea monarhului, considerat ca fiind forța supremă de coeziune a întregii comunități, ceea ce nu înseamnă însă că în realitate n-ar fi existat pămînturi regale, ale templelor și mari proprietăți funciare ale aristocrației. Nu avem nici un temei să ne îndoim că și la geto-daci, pe lîngă pămînturile obștilor sătești, existau domenii mari ale regelui, pileaților și preoților, deoarece existența oricărei stratificări sociale presupune o anumită stratificare economică.

O altă caracteristică a unor asemenea societăți este acel proces contradictoriu pe care-l traversează obștile sătești, în cadrul căruia are loc, pe de o parte, îmbogățirea unui grup mai restrîns și formarea unei pături sociale a țăranilor înstăriți, iar, pe de altă parte, pauperizarea unui mare număr de țărani. La celți, țăranii pauperizați și înglodați în datorii au devenit clienți ai nobililor[62]. Același proces contradictoriu a avut loc, probabil, și în cadrul obștilor geto-dacice, astfel că, și aici, mulți dintre țărani au fost aserviți păturilor dominante. Într-o societate în care producătorii principali erau țăranii organizați în obști, pentru folosirea pămîntului, aparținînd teoretic monarhului, aceștia aveau trei obligații față de exponentul puterii supreme: plăteau tribut în natură, participau la muncile publice și îndeplineau serviciul militar. Tributul, marile proprietăți funciare și prăzile de război asigurau veniturile regelui și ale

---

[60] Arrian, *Anabasis*, I, 4, 1—2. „În cursul nopții merseră prin locuri unde holdele de grîu erau îmbelșugate".

[61] A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, în *SCIV*, VII 3—4, 1956, p. 253—266 și VIII, 1—4, 1957, p. 137—148.

[62] Caesar, *op. cit.*, VI, 13.

clasei dominante. Proprietățile funciare mari erau cultivate de obștile sătești, dar se poate presupune că țăranii îndatorați, pierzîndu-și dreptul la lotul de pămînt din cadrul obștii, au fost așezați pe marile proprietăți funciare. Și chiar dacă legal ei au rămas liberi, în realitate au fost aserviți nobililor. Datorită acestei situații, contradicțiile sociale s-au adîncit în secolul I î.e.n., dar ele nu trebuie considerate atît de ascuțite cum erau, de exemplu, în Grecia în perioada arhaică.

Prezența meșteșugarilor o putem deduce din nivelul înalt al culturii materiale și din numărul mare al orașelor, πόλεις, enumerate de geograful Ptolemeu[63]. Meșteșugul olarilor, țesătorilor, prelucrarea lemnului, a pielii și a metalelor au dus la apariția celei de-a doua diviziuni sociale a muncii, la apariția meșteșugarilor desprinși din rîndul comaților. Argumente pentru această presupunere pot fi extrase din toate studiile și lucrările dedicate culturii materiale a geto-dacilor în secolul I î.e.n.[64]. Este verosimil că familiile meșteșugarilor să se fi ocupat și cu agricultura și cu grădinăritul. Ca și în alte societăți similare, meșteșugarii își plăteau tributul în produse sau în muncă. Meșteșugurile au cunoscut un nivel relativ dezvoltat: ele satisfăceau în linii mari nevoile interne, dar articolele mai fine și de lux, așa cum o probează descoperirile arheologice, erau importate[65], iar pentru executarea unor lucrări mai complicate au fost aduși meșteri străini, cum o dovedește de exemplu, tratatul de pace încheiat între Decebal și Domițian. Din lumea romană dacii își procurau arme, mașini de război, sau făuritori de arme[66].

Apariția negustorilor este de asemenea atestată prin descoperiri arheologice: anumite așezări întărite, construite pe înălțimi, erau în primul rînd centre agricole, meșteșugărești și comerciale[67]. Intensificarea circulației monetare din secolul I î.e.n., numeroasele descoperiri de tezaure din această perioadă[68], sînt și ele mărturii ale prezenței unor negustori autohtoni și străini. Numărul relativ mare al denarilor romani republicani aflați pe teritoriul României, descoperirea unui depozit de stanțe la Tilișca au dat prilejul unor cerce-

---

[63] Ptolemeu, *op. cit.*, III, 8, 3.

[64] Cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 268—279; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 125—201; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 383—428.

[65] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 133—170 și 177—179.

[66] Dio Cassius, LXVIII, 9, 5.

[67] I. H. Crișan, *op. cit.*, 292—319.

[68] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973; J. Winkler, *Schatzfunde in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 123—156.

tători să conjectureze existența unei emisiuni monetare interne[69]. În orice caz, respectivul „fenomen monetar" este o dovadă sigură a avîntului comerțului în această perioadă în Dacia. Este deci întemeiată presupunerea formării unui grup de negustori autohtoni, dar situația lor exactă în societatea geto-dacică, în lipsa izvoarelor scrise, nu o cunoaștem.

Din cele cîteva date care se referă la existența sclavajului la geto-daci nu putem trage concluzii bine întemeiate. Mai degrabă, sîntem îndreptățiți să conchidem că însemnătatea sclavilor în economia și societatea daco-getică era de ordin secundar. Am arătat originea geto-dacică a sclavilor cu numele de Geta și Daos în noua comedie ateniană, în special în operele lui Menandru. Este bine cunoscută observația lui Artemidoros din Daldis că la „geți sînt tatuați sclavii"[70]. În lexiconul lui Suidas, în legătură cu cuvîntul οἰκετέα, se afirmă că „în acest oraș, se spune că s-au adunat cele mai vestite soiuri de sclavi domestici ai geților"[71], dar nu se precizează unde este orașul și ce trebuie să înțelegem prin „sclavi domestici". Nu se poate nega că și geto-dacii cunoșteau forma incipientă, patriarhală a sclavajului și că războaiele purtate între triburi aveau ca scop primordial, pe lîngă cucerirea ori supunerea unor teritorii, capturarea prizonierilor de război, care apoi *puteau* fi transformați în sclavi, dar în majoritatea cazurilor *aceștia erau valorificați nu în economie, ci aduceau venituri importante dacă erau răscumpărați.* O inscripție histriană dedicată lui Aristagoras, constituie o mărturie în acest sens. Lui Aristagoras i s-a ridicat monumentul cu inscripția respectivă pentru două merite: „cîteodată negociind cu barbarii care stăpîneau ținutul, alteori punînd la dispoziția cetățenilor sumele necesare pentru răscumpărare"[72]. Nu este exclus ca și nobilii geto-daci să fi avut sclavi domestici, sau, cum afirmă Tacitus despre germani, ca și ei să le fi dat pămînt acestora, luîndule apoi cea mai mare parte din recoltă[73].

Mai recent, istoricul și numismatul englez M. H. Crawford, din numărul mare al denarilor republicani descoperiți în țara noastră, pe de o parte, presupune un oarecare avînt comercial în prima jumătate a secolului I î.e.n., pe de altă parte consideră că articolul

---

[69] N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilișca*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 7, 1, 1964, p. 5—31.

[70] Artemidoros din Daldis, *Oneirocriticon*, I, 8.

[71] Suidas, IV, 617.

[72] D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, p. 284—285; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 253.

[73] Tacitus, *Germania*, XXIV, 4; XXXVIII, 2; XL, 5; XLIV, 3.

principal cumpărat de la geto-daci erau sclavii[74]. După părerea lui, în anii 60 î.e.n., cînd, în urma campaniei lui Pompeius, pirateria a fost practic desființată, negustorii de sclavi romani s-au aprovizionat din teritoriile geto-dacice cu această marfă. Nu intenționăm să contestăm afirmația lui prin argumente numismatice; constatăm doar că cercetările epigrafice nu o justifică. Prezența sclavilor geto-daci în Italia și în alte părți ale imperiului înainte de cucerirea romană este atestată doar prin două inscripții databile. Pe una figurează un dac insularius, despre care M. Bang crede că a fost primul sclav dac care a ajuns la Roma, fiind, după părerea lui, capturat în cursul campaniei lui Augustus împotriva dacilor[75]. A doua inscripție sub acest raport n-are importanță, deoarece ea datează din anul 70 e.n.

Sintetizînd cele expuse, putem constata că, cel puțin în cursul secolului I. î.e.n., societatea geto-dacică prezintă caracterul unei societăți împărțite în clase, fapt dovedit de izvoarele scrise și arheologice. Aristocrația laică (nobilii) și aristocrația religioasă (preoții) formează clasa dominantă, iar din poporul de rînd fac parte țăranii, meșteșugarii, negustorii și alte categorii ale producătorilor de bunuri materiale. Nu lipsesc nici sclavii, dar importanța lor economică nu este semnificativă. Caracteristicile bazei economice îndrumau dezvoltarea socială nu spre sclavagism — și la geto-daci nici nu se poate vorbi de o societate sclavagistă — ci spre o formațiune economică socială care poate fi considerată similară, dar nu identică, cu a societăților din Orientul antic.

THE STRUCTURE OF THE GETO-DACIAN SOCIETY
(Abstract)

On the ground of literary and partly of archaeological sources the author analyses the structure of the Geto-Dacian society during the first century before our era. He arrives to the conclusion that as a result of gradual development this society had a class structure, it was a class-society, consisting of a ruling class, composed of a laic and a religious aristocracy and of the common people, producers of the material goods. This structure

[74] M. H. Crawford, *Republican Denarii in Romania. The Suppression of Piracy and Slave-Trade*, în *Journal of Roman Studies*, 67, 1977, p. 123—124.

[75] CIL, VI 7407. Cf. M. Bang, *Die Herkunft der roemischen Sklaven*, în *Mitteilungen des kaiserlich Deutschen archaeologischen Instituts*, Roemische Abteilung, XXV (1910), p. 223—251 și 230, 234.

is reflected by Strabon, who speaks about the king (βασιλεύς), his attendants (θεράποντες), about the leaders (ἡγεμόνες) and the people (ἔθνος) and about the priests. The image is completed by Jordanes, who plainly states the class character of the society divided into *tarabostes* or *pilleati* (those who wore a cap on their heads), i.e. the nobles (laic and religious aristocracy) and the „other people" *(reliqua gens),* called *comati* or *capillati* (i.e. bare-headed).

The laic aristocracy, formed of the descendants of the clan and tribal aristocracy and of the heads of some great families, was the guardian of the tradition; from its ranks there were elected the attendants of the king, the captains of the fortresses and the membres of the bureaucratic apparatus, having as their tasks the collection of taxes, the mobilization of the people for public works (corvées) and for the army.

Forming the second ruling group, the priests had an important role in the Geto-Dacian society. The author thinks, that we can speak even about a „double power", because the high priest shared the power with the king.

The greatest part of the bare-headed, *capillati,* were peasants living and cultivating the land in village communities. They had three obligations: paying tribute in kind, participating in public works (corvées) and doing military service.

The other two main groups of the *capillati* were craftsmen and merchants, a fact proved by the high level of the material culture, by the urban settlements *(poleis)* mentioned by Ptolemeus and by the great number of the republican denarii found on the territory of Romania from the first century before our era.

As the ancient sources attest, we have to reckon with the presence of some slaves too, but Geto-Dacian society was never based on slave-labour. The structure of this society is somewhat similar to but not identical with the societies of Ancient East.

SOCIETATEA DACICĂ ÎN EPOCA STATULUI

Hadrian Daicoviciu

Dificultatea abordării unei teme privind structura și caracterul societății dacice în epoca statului dac este evidentă pentru toți cei care sînt familiarizați, fie și numai într-o anumită măsură, cu rezultatele cercetărilor de pînă acum. Izvoarele scrise antice lasă aproape cu totul în umbră aspectele social-economice ale istoriei dacilor, iar atunci cînd le acordă o oarecare atenție, întotdeauna superficială, informațiile furnizate sînt vagi și adeseori anevoie de interpretat. În aceste condiții, istoricul este obligat să recurgă neîncetat la raționamente și ipoteze mai mult sau mai puțin verosimile. Mărturisesc din capul locului că studiul de față nu face nici el excepție.

Carențele documentare îl mai obligă pe cercetător să adopte o metodă de lucru diametral opusă celei obișnuite. În adevăr, procedeul firesc constă în investigarea structurilor social-economice și abia apoi a elementelor de suprastructură politică; acest procedeu nu poate fi însă aplicat în cazul societății dacice de la Burebista la cucerirea romană, căci caracterul extrem de lacunar al informațiilor antice nu permite definirea societății dacice din această epocă *prin ea însăși*. Singura șansă este aceea de a porni de la elementele suprastructurii politice, mai bine cunoscute, încercîndu-se reconstituirea bazei social-economice care le-a generat și pe care o reflectă.

Acesta este motivul pentru care o asemenea investigație trebuie să pornească, după opinia mea, de la două premise. Cea dintîi este teza marxistă bine cunoscută că *statul* apare ca o formă de organizare politică specifică societăților împărțite în clase cu interese antagoniste, ca un instrument al clasei dominante. A doua este existența unui stat dac de la Burebista la Decebal. De acceptarea acestor două premise depinde rezultatul întregii cercetări; în condițiile în care informațiile de natură social-economică sînt prea puține și prea vagi pentru a defini societatea dacică din secolele I î.e.n. — I e.n., numai existența statului, înțeles ca instrument al

unei clase dominante, poate dovedi că dacii depășiseră stadiul societății primitive.

Asupra celei dintîi premise, unanim acceptate de întreaga istoriografie marxistă, mi se pare de prisos să stărui. În schimb, cred că n-ar fi lipsită de utilitate enumerarea argumentelor care pledează pentru existența unui stat dac care se încheagă sub Burebista și care cade, în anul 106 e.n., sub loviturile armatelor romane.

S-a remarcat încă mai demult că termenul ἀρχή, folosit de Strabon[1] pentru desemnarea vastei formațiuni politice conduse de Burebista cu greu ar putea fi aplicat la un trib sau la o uniune de triburi[2]. Deși puține, datele privitoare la organizarea curții lui Burebista și Decebal, despre care va fi vorba amănunțit mai jos, pledează și ele pentru realitatea istorică a statului. Examinarea politicii interne și externe a lui Burebista duce spre aceeași concluzie: se știe că anumite triburi au fost înglobate cu forța în formațiunea politică a regelui, după cum se știe că acesta a cucerit ținuturi dincolo de vatra milenară a geto-dacilor. Campaniile lui Burebista n-au fost simple expediții de jaf caracteristice perioadei democrației militare, ci veritabile cuceriri, trainice măcar în intenție, de teritorii și populații uneori străine. Și dacă „dominația asupra celor subjugați este incompatibilă cu orînduirea gentilică"[3], ea este fără doar și poate o funcție a statelor antice bazate pe existența claselor antagoniste.

Existența statului dac este dovedită și arheologic, de marele complex de cetăți și așezări din Munții Orăștiei. Este indiscutabil că cetățile din această zonă nu reprezintă un număr oarecare de fortificații, ci un *sistem*. În adevăr, ele se caracterizează printr-o unitate de scop (apărarea marelui centru religios-cultural, economic și politic de la Sarmizegetusa), printr-o amplasare care le asigură legătura de vedere și sprijinul reciproc și care, deci, denotă o concepție unitară, printr-o unitate de construcție manifestată în ridicarea celor mai importante elemente defensive (zidurile de incintă și bastioanele de luptă) și, desigur, printr-o unitate de comandă, căci este de neînchipuit ca două cetăți cum sînt cele de la Costești și Blidaru, de exemplu, situate la mai puțin de 2 km în linie dreaptă

[1] Strabon, VII, 3, 11.

[2] C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 287. Pentru traducerea acestui termen grecesc mai degrabă prin „stat" decît prin „stăpînire", vezi Al. Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 111.

[3] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx — Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, ediția a II-a, București, 1955, p. 327.

una față de cealaltă, să fi aparținut unor formațiuni politice tribale diferite.

Caracterul de *sistem* al complexului fortificat din Munții Orăștiei face ca elementele sale componente — cetățile — să nu poată fi considerate drept simple *davae* sau *oppida* tribale. Și dacă așezările celtice de tip *oppidum* sînt considerate drept centre ale unor formațiuni politice evoluate, deși prestatale[4], atunci mi se pare evident că *sistemul* de cetăți din Munții Orăștiei, net superior din toate punctele de vedere, trebuie să reprezinte o fază superioară a evoluției politice: *faza statală începătoare*.

Spre aceeași concluzie duce și studiul materialului descoperit în această zonă, mai ales în cursul ultimului sfert de secol. Arhitectura militară, religioasă și chiar civilă în piatră, edificiile publice și private, atelierele, impresionanta bogăție a obiectelor de metal (în special *unelte de fier*[5]), mulțimea, varietatea și frumusețea ceramicii — toate elemente care nu-și au egal în restul Daciei — l-au făcut pe C. Daicoviciu să afirme că, în ultimele două secole ale existenței sale (subînțeles: independente, înainte de cucerirea romană), cultura dacilor „poate fi considerată ca o cultură de tip superior stadiului primitiv-rural al triburilor patriarhale, avînd caracterul unei civilizații oppidane cu tendințe vădite de atingere a civilizației agraro-orășenești, cu centre economice puternice constînd din agricultori, meșteșugari, plebe muncitoare și sclavi"[6].

Se mai poate adăuga împrejurarea că anumite așezări din Dacia ajung, în epoca lui Burebista și a lui Decebal, la un stadiu protourban sau cvasiurban de dezvoltare[7].

Toate aceste fapte îndreptățesc afirmația că perioada cuprinsă între ridicarea lui Burebista și momentul cuceririi romane este caracterizată, în Dacia, prin existența unui stat, și infirmă părerile

---

[4] Cf. J. Neustupný, *A propos du modèle des oppidums celtiques*, în *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 137: „La construction des *oppidums*, leur maintien et leurs fonctions économiques et sociales se fondaient sur une organisation développée, qui savait concentrer la population apte pour la production augmentée et pour le trafic: c'était une organisation politique très élaborée. Il s'agissait, à cette époque, d'une société qui se trouvait dans une phase de transition entre une société de type primitif et une société divisée en classes... On peut supposer que les oppidums étaient des centres de formations préétatiques".

[5] Vezi, în această privință, I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979.

[6] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 317.

[7] Vezi H. Daicoviciu, *Fenomenul urban antic în România*, în *Apulum*, XIII, 1975, p. 87—88; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. 290—339; I. Ferenczi, *Problema formării orașului la daci cu specială privire la Sarmizegetusa to basileion*, în acest volum, p. 48—64.

potrivit cărora marele rege era numai conducătorul unei uniuni de triburi sau al unei confederații tribale[8]. Trebuie spus că asemenea păreri izvorau mai cu seamă din eșecul vădit și inevitabil al încercării de a asemui statul dac nu numai statelor moderne, cu funcțiile lor extrem de complexe, dar și statelor evoluate ale antichității: Atena, statele elenistice, Roma. Este de la sine înțeles că o asemenea comparație scotea imediat la iveală numeroase și importante deosebiri.

Realitatea incontestabilă a acestor deosebiri, prezența, în statele antice evoluate, a unor trăsături care nu se regăsesc în statul dac nu trebuie să ducă însă la negarea existenței acestuia din urmă. Antichitatea a cunoscut multe alcătuiri statale, între care existau deosebiri nu mai puțin evidente. Dar caracterul statal al unei formațiuni politice anumite nu este conferit de corespondența acesteia cu un model care nu poate fi ales decît arbitrar, ci de superioritatea ei față de societatea primitivă și de așa-numita democrație militară. În această accepțiune de formațiune politică superioară simplelor uniuni de triburi și democrației militare trebuie privit și înțeles statul dac întemeiat de Burebista. Odată acceptată premisa realității istorice a statului dac, caracterul lui și, implicit, al societății care l-a generat poate fi stabilit (dedus) din interogarea atentă a izvoarelor istorice.

Limitarea acestei interogări la aspectele aparținînd relațiilor de producție nu mi se pare oportună, căci ea ar face și mai incomplet tabloul — în orice caz lacunar — al societății dacice. Am făcut deci apel și la puținele date despre structura familiei sau la cele despre anumite categorii „profesionale".

În privința familiei dispunem, la drept vorbind, de un singur text, căruia este greu de spus dacă trebuie să i se dea crezare. Este un fragment dintr-o piesă nesigură a lui Menandru, în care cunoscutul autor de comedii se referă la poligamia geților, afirmînd că un număr de 10—12 soții era curent, că unii aveau și mai multe și că un om care nu avea decît patru sau cinci neveste era considerat ca un nefericit care n-a fost căsătorit și care n-a cunoscut iubirea[9]. Deși Strabon acceptă fără rezerve această mărturie[10], con-

---

[8] M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, [București], 1954, p. 119—146; И. Т. Кругликова, Дакия в эпоху римской оккупации, Moscova, 1955, p. 34; Т. Д. Златковская, Племенной союз гетов иод руководством Буребизты (I.в. до. и. э.), în *VDI*, 2, 1955, p. 73—79; M. Babeș, în *SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 239.

[9] *Menandri quae supersunt*, ed. A. Koerte, Leipzig, 1938—1953, frag. 794—795.

[10] Strabon, VII, 3, 4.

siderînd că ea respectă realitatea istorică, exagerarea lui Menandru mi se pare vădită din raţiuni biologice şi economice. Cel mult s-ar putea crede în admiterea poligamiei în principiu, în societatea dacică, practicarea ei reală, mai cu seamă în asemenea proporţii, fiind, fără îndoială, limitată la un număr foarte mic de familii (la nobilii cei mai bogaţi, de exemplu)[11]. Judecînd după pasajul din Menandru, poligamia era, dealtminteri, proprie tuturor seminţiilor trace.

Într-o societate care admitea poligamia, femeia nu putea avea, în mod normal, o poziţie comparabilă cu aceea a bărbatului. Nu există însă nici o dovadă sigură în această privinţă, dacă nu cumva s-ar putea interpreta în acest sens informaţia lui Pompeius Trogus despre pedeapsa aplicată de „regele" Oroles oştenilor săi după pierderea unei lupte cu bastarnii[12]. Pentru a le pedepsi slăbiciunea, căpetenia i-a obligat, printre altele, „să facă soţiilor lor serviciile pe care înainte acestea obişnuiau să le facă lor". La o privire mai atentă, nu mi se pare însă că acest text poate fi invocat pentru a postula o situaţie de inferioritate a femeii; pedeapsa aplicată de Oroles era de natură morală şi ea nu voia să spună altceva decît că „regele" îi socotea pe oştenii care pierduseră bătălia la fel de slabi ca pe femei. Dealtminteri, îndată ce aceiaşi oşteni au dat dovadă de vitejie, desigur învingîndu-i în altă luptă pe duşmani, pedeapsa a fost anulată.

Trebuie să recunoaştem, aşadar, că nu ştim aproape nimic despre familia dacică. Chiar admiţînd, pe temeiul lui Menandru, existenţa poligamiei, nu este deloc sigur că o realitate din secolul al IV-lea î.e.n dăinuia şi în epoca lui Burebista-Decebal.

Lucrurile nu stau mai bine nici în ceea ce priveşte altă celulă socială: obştea sătească. Problema a fost pe larg dezbătută în istoriografia noastră[13], şi, cum nici un element nou n-a apărut de atunci, nu am nici un motiv să modific concluzia pe care o formu-

---

[11] Trebuie să remarc că Strabon însuşi nu confirmă prin nici o altă informaţie concretă relatarea lui Menandru, mărginindu-se să-şi exprime convingerea că poetul nu plăsmuieşte nimic şi să afirme că spusele lui sînt întărite şi de alţii. Această încredere poate fi însă întrucîtva interesată: Strabon utilizează informaţia lui Menandru pentru a nega că geţii i-ar putea socoti destoinici, drepţi şi evlavioşi pe necăsătoriţi.

[12] Pompeius Trogus — Iustinus, XXXII. 3, 16.

[13] M. Macrea, *op. cit.*, p. 138—139; C. Daicoviciu, *În legătură cu „obştea" la geto-daci*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 123—126; A. Bodor, *Contribuţii la problema agriculturii în Dacia înainte de romani. Problema obştilor la daci*, partea I, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 253—266; partea a II-a, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 137—148; H. Daicoviciu, *Observaţii privind obştea sătească la geto-daci*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 135—139.

lam acum două decenii: nu dispunem de dovezi directe privind existența obștii sătești în perioada statului dac, dar este verosimil ca dacii să fi cunoscut această formă de organizare.

Foarte puține sînt și știrile antice referitoare la sclavii din societatea dacică. Dacă Strabon afirmă că toate neamurile illirice și tracice se tatuează[14], Artemidoros din Daldis precizează că la traci sînt tatuați copiii nobili, iar la geți sclavii[15]. Callidromus, pe care Decebal îl trimite în dar lui Pacorus, regele parților, nu putea fi decît un sclav al regelui dac[16]. La rîndul său, Cassius Dio lasă să se înțeleagă că la daci existau și liberți[17].

Nu este nimic neobișnuit în existența sclavajului la daci, căci în nici o societate antică acesta n-a rămas total necunoscut. Sclavajul ca atare nu dovedește însă nimic; el putea fi un simplu sclavaj patriarhal, fără implicații majore în procesul de producție. Extrema raritate a știrilor despre sclavi în societatea dacică și faptul că nu există nici cel mai mic indiciu privind utilizarea lor în principalele ramuri economice (la drept vorbind, în nici o ramură a economiei nu știm să fi fost folosită munca servilă) mă îndeamnă să cred că tocmai aceasta era realitatea.

Pentru un sclavaj nedezvoltat, patriarhal, pledează și anumite texte antice. După Philostratos, „a robi pe traci, pe moesi și pe geți e ușor, a-i elibera însă e o prostie. Ei nici măcar nu găsesc o plăcere în libertate, desigur neînchipuindu-și — socot eu — că sclavia e o rușine"[18]. Dacă nu avem de-a face cu o simplă exagerare retorică, am putea interpreta acest curios pasaj în sensul că sclavia nu era considerată rușinoasă deoarece avea un caracter patriarhal, munca fizică, oricît de brută, nefiind socotită drept o îndeletnicire specifică sclavilor sau rezervată lor. Sclavia nu era, probabil, decît rezultatul nenorocos al unei lupte, în care prizonierul era

---

[14] Strabon, VII, 5, 4.

[15] Artemidoros, *Oneirocriticon*, I, 8. Totuși, Plinius cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, XXII, 1 (2), 2, se referă și el la tatuaj ca la un obicei generalizat, afirmînd: „la populațiile barbare femeile își ung una alteia fața, la daci și sarmați pînă și bărbații își fac semne pe trup".

[16] Plinius cel Tînăr, *Ad Traianum Epistulae*, 74, 1. Vezi D. Tudor, *Peregrinările sclavului Callidromus*, în *Studii și articole de istorie*, București, 1956, p. 19—30.

[17] Cassius Dio, LXVIII, 12. Este drept că textul, neclar, permite și interpretarea că libertul era al generalului roman Longinus. Oricum, dacă dacii cunoșteau instituția sclaviei, era firesc să existe și sclavi eliberați de stăpînii lor, dar nu știm ce legături se mai păstrau între ei după actul eliberării. Dacă personajul în chestiune era într-adevăr dac, el era, probabil, un libert al regelui.

[18] Philostratos, *Viața lui Apollonios din Tyana*, VII, 3, 1.

transformat în rob, pierzîndu-şi libertatea personală, dar fără ca aceasta să-i anuleze cu totul situaţia precedentă; în sistemul patriarhal, sclavul era considerat ca făcînd parte din familia stăpînului.

Cassius Dio ne informează că Traian, cucerind „munţii cei întăriţi cu ziduri" ai dacilor (Munţii Orăştiei cu cetăţile lor puternice) a găsit într-înşii, printre altele, pe prizonierii luaţi de Decebal în războiul cu Domiţian. Acest pasaj sugerează că nu exista în statul dac o veritabilă piaţă pentru sclavi, că prizonierii nu fuseseră împrăştiaţi care-ncotro prin vînzare, ci rămăseseră împreună în aceste cetăţi. Se poate presupune că ei fuseseră transformaţi într-un fel de sclavi ai statului (ai regelui) şi obligaţi să lucreze la construcţiile Sarmizegetusei, poate şi la altele. Pe Dealul Grădiştii, cea din urmă fază de construcţie se poate data în ultimul deceniu al secolului I e.n. şi în primii ani ai veacului următor: unele din sanctuarele de andezit care o caracterizează nici n-au putut fi terminate pînă la cucerirea romană. Dacă încheierea privind inexistenţa unei pieţe de sclavi în Dacia este întemeiată, rezultă că nici măcar pe vremea lui Decebal sclavajul nu era prea dezvoltat.

Deşi statul dac a fost caracterizat drept „sclavagist începător" (vezi *infra*), nimeni n-a atribuit sclavilor un rol însemnat în producţie. S-a spus despre statul dac că era „semisclavagist"[19], iar un deceniu mai tîrziu C. Daicoviciu exprima opinia că „sclavajul dac păstrează încă un caracter patriarhal şi braţele acestor „instrumente grăitoare" se foloseau la lucrări de construcţii publice (cum sînt cetăţile dacice), în minele regelui şi la muncile de pe ogoarele unor nobili ca şi la serviciile domestice (păstori, argaţi etc.). Nu se poate vorbi de o generalizare a producţiei sclavagiste, ci de un început al ei cu tendinţe spre sclavagism"[20]. În realitate, izvoarele nu ne spun nimic despre munca sclavilor.

Aşa stînd lucrurile, este imposibil să se vadă în sclavi şi în stăpînii de sclavi clasele fundamentale ale societăţii dacice în epoca statului. Această societate cunoaşte o altfel de împărţire.

Despre ea vorbesc cîţiva autori destul de tîrzii, dar nu trebuie uitat că măcar unul dintre ei, Iordanes, îşi ia informaţiile dintr-o sursă vrednică de încredere: Dio Chrysostomus. Pe seama vestitului retor pune istoricul got afirmaţia că dacii de neam (adică nobili) s-au numit la început *tarabostes*, apoi *pileati*, şi că dintre

[19] C. Daicoviciu, şi colaboratorii, *Studiul traiului dacilor în Munţii Orăştiei*, în *SCIV*, II, I, 1951, p. 124.

[20] C. Daicoviciu, în *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 28.

ei se alegeau regii și preoții[21]. Într-un alt pasaj al operei sale, Iordanes pare să precizeze momentul apariției celui de-al doilea termen: „... Deceneu a devenit în ochii lor o ființă miraculoasă, încît a condus nu numai pe oamenii de rînd, dar chiar și pe regi. Căci atunci a ales dintre ei pe bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți, pe care i-a învățat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinități și sanctuare, făcîndu-i preoți, și le-a dat numele de pileați fiindcă, după cum cred, avînd capetele acoperite de o tiară, pe care o numim cu alt nume *pilleus*, ei făceau sacrificii; restul poporului a dat poruncă să se cheme *capillati*...“[22]

Deosebirea de rang dintre *tarabostes (pileati)* și *capillati* transpare și din textul lui Cassius Dio despre primul război dacic al lui Traian, numai că istoricul grec îi numește pe cei din urmă κομῆται, termen care, latinizat, a devenit *comati* (astăzi întrebuințat cu precădere în istoriografia noastră). Cassius Dio vorbește despre trei solii trimise de Decebal la Traian: cea dintîi, formată din *comati*, și cea de-a doua, compusă din cei mai de frunte dintre *pileati* (πιλόφοροι), fuseseră trimise, probabil, numai pentru a se cîștiga timp, înainte de pătrunderea armatei romane în Munții Orăștiei și de apropierea ei de scaunul domniei dacice; cea de-a treia, despre a cărei componență istoricul nu spune nimic, a fost trimisă după înfrîngerile suferite de Decebal în munți[23]. Vorbind despre primele două solii, Cassius Dio subliniază diferența dintre ele, spunînd: „Decebal, chiar înainte de înfrîngerea lui, trimisese soli, nu dintre *comati*, ca mai înainte, ci pe cei mai de frunte dintre *pileati*“.

Inspirîndu-se în chip vădit din relatarea lui Cassius Dio, Petrus Patricius aduce o precizare importantă în ceea ce privește diferența dintre cele două categorii sociale amintite. El spune că „Decebal a trimis la Traian soli care purtau *pileum*, căci aceștia au la ei mai multă trecere (τιμιώτεροι). Mai înainte îi trimisese soli cu plete, care sînt socotiți mai de rînd“[24].

---

[21] Iordanes, *Getica*, 40. Evident, nu este o simplă problemă de cronologie, ci de un termen autohton *(tarabostes;* cf. I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 124) și de unul latinesc *(pileati)*, dat după căciula sau boneta *(pileus, pileum)* care era semnul distinctiv al aristocrației. Dar este iarăși evident că termenul autohton trebuie să fie mai vechi decît cel străin. Nu este exclus ca portul căciulii (bonetei) să fi intervenit mai tîrziu, poate sub o influență iranică.

[22] Iordanes, *op. cit.*, 71—72.

[23] Cassius Dio, LXVIII, 8—9.

[24] Petrus Patricius, 5.

Nu pot fi utilizate un fragment din Criton[25] și altul din Dio Chrysostomus[26], care nu fac altceva decît să amintească existența piloforilor.

Pasajele redate sau rezumate mai sus prezintă destule neclarități și dificultăți de interpretare. Dacă afirmația lui Iordanes că dintre oamenii de neam *(tarabostes, pileati)* se alegeau regii și preoții este perfect verosimilă, nu tot astfel stau lucrurile cu pasajul în care deosebirea dintre *pileati* și *capillati* pare a fi legată de epoca și de activitatea lui Deceneu (prima jumătate a sec. I î.e.n.). Este probabil că istoricul got s-a lăsat aici antrenat prea departe de admirația pe care o purta marelui preot al lui Burebista și pe care o manifestă și cu alt prilej[27]. La fel de greu de acceptat este ideea că *pileati* erau numai „bărbații cei mai de seamă și mai înțelepți", care studiaseră teologia și deveniseră preoți. La rîndul său, Cassius Dio se mărginește să dea de înțeles că pletoșii (κομῆται) erau inferiori pileaților, idee întărită și precizată de Petrus Patricius, dar nici unul, nici celălalt nu spun în ce anume consta deosebirea. Totuși, un răspuns la această întrebare se poate încerca.

După părerea mea, trebuie să se pornească de la informația pe care Iordanes mărturisește că o ia de la Dio Chrysostomus: *tarabostes (pileati)* erau oamenii de neam, aristocrația. Sub *comati (capillati)* C. Daicoviciu credea că „trebuie să înțelegem nu pe țăranii total liberi și înstăriți (aceștia fac mai curînd parte din *pileati*), ci acea numeroasă clasă de țărani lipsiți de pămînt, lucrători agricoli și în mine, păstori, meșteșugari, ce se afla într-o situație de dependență, de aservire față de nobilimea militară, muncind, alături de sclavi, pe pămînturile și la curțile fruntașilor"[28].

În ultima vreme au fost exprimate și alte opinii. Pornind de la presupunerea că termenul κομῆται este un cuvînt dacic, avînd același radical indo-european (*com-*) ca și termenul *comitatus*, derivat din *comes*, M. Valea și A. Nistor ajung la concluzia că prin *comati* trebuie să se înțeleagă ceva analog cetelor *(comitatus)* de la vechii germani, menționate de Tacitus. Se invocă apoi solia de *comati* trimisă la Traian de către Decebal, socotindu-se că ea nu putea fi compusă din oameni de rînd, și se subliniază că Petrus Patricius, vorbind despre κομῆται, utilizează comparativul; aceasta

[25] Vezi *Izvoare privind istoria veche a României*, I, București, 1964, p. 507.
[26] Dio Chrysostomus, LXXII, 3.
[27] Cf. Iordanes, *op. cit.*, 69—70.
[28] C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 281.

ar însemna că prin acest termen sînt desemnați oameni mai de rînd în comparație cu piloforii, dar nu poporul de rînd[29].

Nu cred că raționamentul de mai sus poate fi acceptat. Nu există nici o dovadă despre caracterul autohton, dacic, al cuvîntului κομῆται; în pasajul amintit mai sus[30], Cassius Dio nu folosește, pentru a-i desemna pe nobili, termenul autohton *tarabostes*, ci pe cel grecesc πιλόφοροι; de ce pentru *comati* ar fi utilizat un cuvînt dacic? Chiar admițînd originea autohtonă a cuvîntului κομῆται, nu există nici un motiv de a-l lega tocmai de termenii *comes* și *comitatus;* și alte cuvinte, în limbile greacă sau latină, au rădăcina *com-*, fără a sugera prin aceasta ideea de însoțire sau de asociere. Cît privește utilizarea comparativului εὐτελεστέρους, ea este absolut firească în cazul contrapunerii a doi termeni. De asemenea, nu trebuie să se uite că Iordanes, care folosește din plin opera lui Dio Chrysostomus, traduce pe κομῆται prin *capillati*, al cărui sens este neechivoc.

Pe linia discutată aici s-a mers chiar mai departe, încercîndu-se identificarea comatilor cu cavalerii *(equites)* existenți atît la celți cît și la romani[31]; această ipoteză a fost, în genere, respinsă[32], ceea ce mă dispensează de a o mai discuta aici.

Relatările vagi ale izvoarelor istorice nu permit să se precizeze poziția în societate a celor două categorii sociale fundamentale. Cred însă că termenii *tarabostes (pileati)* și κομῆται *(capillati)* desemnează, la origine, *stări sociale și nu clase sociale*, primul aplicîndu-se aristocrației, iar al doilea masei de oameni nenobili; pentru această interpretare pledează textul lui Iordanes, și în ea nu există nimic nefiresc. Căci, indiferent de situația social-economică din Dacia lui Burebista, termenii în discuție trebuie să fie mai vechi și, deci, să reflecte o stare de lucruri anterioară apariției claselor și statului.

Evoluția societății dacice a dus, fără îndoială, la o anumită neconcordanță între acești termeni și noile realități social-economice, Un *comatus* putea foarte bine să ocupe, datorită averii sau calităților sale, un loc important în societate sau la curtea regelui, împrejurare care face mai puțin inacceptabilă, decît s-ar fi putut

---

[29] M. Valea și A. Nistor, *Succinte considerații privind diferențierea socială în societatea geto-dacică în perioada Burebista—Decebal*, în *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 35—36.

[30] Vezi nota 23.

[31] I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. 196.

[32] Al. Suceveanu, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, în *ActaMN*, XV, 1978, p. 110; V. Lica, în *AIIAIași*, XV, 1978, p. 542—543; H. Daicoviciu, *Între originalitate și adevăr*, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 503—505.

părea, solia formată din *comati* pe care Decebal a trimis-o mai întîi la Traian. Cu alte cuvinte, în aceste vremuri de început ale statului dac, noile realități intraseră în conflict cu vechile noțiuni, fără să le înlăture totuși. În virtutea tradiției, un aristocrat se bucura de mai mare trecere decît un om de rînd, chiar dacă situația lui economică era mai precară. Fenomenul este bine cunoscut în Grecia și la Roma, în primele secole de existență a statului: eupatrizii sau patricienii puteau fi mai săraci decît anumiți nenobili, dar ei continuau să reprezinte pătura superioară a societății și, pînă la un anumit moment, lor le erau rezervate toate funcțiile de conducere în stat.

Neconcordanța dintre vechii termeni care desemnau categoriile sociale fundamentale și noua situație social-economică era, dealtminteri, foarte parțială. Nu există nici un motiv să ne îndoim că aristocrația a fost, în ansamblul ei, mai puternică din punct de vedere economic decît masa oamenilor de rînd. Este firesc ca, în preajma apariției statului, cele două categorii sociale amintite să tindă spre transformarea lor în veritabile *clase sociale*, cu interese contrarii. Vechea aristocrație gentilică *(tarabostes, pileati)* devine clasă dominantă și exploatatoare (chiar dacă nu absolut toți membrii ei sînt bogați), în timp ce oamenii de rînd *(comati)* ajung să constituie o clasă exploatată (chiar dacă unii dintre ei, datorită puterii lor economice, pătrund în rîndurile exploatatorilor). Faptul că aristocrația, privită în ansamblu, era categoria cea mai puternică și din punct de vedere economic, în timp ce masa de nenobili era mai slabă în această privință, a făcut ca noțiunile de *tarabostes* și *comati*, care desemnau inițial stări sociale, să poată desemna, de astă dată, clasele sociale recent constituite.

Este adevărat că izvoarele literare nu oferă argumente peremptorii în sprijinul acestei afirmații, dar existența însăși a statului dac presupune existența claselor sociale și a antagonismelor dintre ele. Pe lîngă această premisă teoretică, se pot cita și anumite fapte care constituie indicii ale creșterii puterii economice și politice a aristocrației dacice. Este semnificativ, de exemplu, faptul că tezaurele dacice de obiecte de argint, reflectînd neîndoielnic bogăția unor persoane particulare, încep să se constituie în secolul I î.e.n.[33]. Semnificativă este și raritatea la daci a mormintelor tumulare cu inventar uneori bogat, care par să fi fost rezervate unor personaje de vază[34]. Dar mai semnificativă, după părerea

[33] Oct. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurelor de argint dacice. Tezaurul de la Sărăcsău și Șeica Mică*, [București], 1956, p. 32—34.

[34] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971, p. 67.

mea, este construirea unor cetăți-reședință, deosebite de așezările întărite de pînă atunci.

În genere, așezările întărite reprezintă centre tribale. Elementele lor defensive apără întreaga așezare sau măcar cea mai mare parte a ei, așa cum se poate observa la Popești[35], Poiana[36], Barboși[37], Arpașu de Sus[38] etc. În cazul cetăților de la Costești, Căpîlna sau Piatra Craivii, lucrurile nu mai stau așa: acestea sînt fortificații puternice, dar cu o suprafață relativ restrînsă, care n-au fost niciodată locuite în mod permanent de o populație numeroasă. Așezările civile propriu-zise se află în afara perimetrului apărat. O asemenea cetate joacă și rolul unei acropole care, în vreme de primejdie, poate adăposti, pentru puține zile, o parte a populației din așezarea civilă, dar ea servește, în mod obișnuit, numai ca reședință a șefului comunității și a nobililor din jurul său. Această „desprindere" topografică pe o poziție dominantă a unei minorități reflectă, desigur, un proces social: detașarea accentuată a aristocrației gentilico-tribale din masa membrilor de rînd ai triburilor.

Judecînd după informațiile lui Iordanes, *tarabostes* erau, în același timp, o aristocrație militară și sacerdotală. Preoția avea o mare influență nu numai morală (preoții — asceți erau onorați și socotiți sacri[39]), ci și politică[40]. Înalta situație la care ajunsese Deceneu pe lîngă Burebista[41] și faptul că el, ca și urmașul său Comosicus, cumulează funcția de mare preot cu cea de rege[42] constituie cel mai elocvent exemplu în acest sens. Asemenea situații trebuie să fi reprezentat, totuși, excepții; în mod normal, îndeletnicirile militare și cele preoțești erau, probabil, despărțite, fiind exercitate de membri diferiți ai păturii aristocratice.

Dificultățile descifrării structurii societății dacice în epoca lui Burebista-Decebal sînt ceva mai mici în cazul statului însuși. Acesta era o monarhie, desigur cu un pronunțat caracter militar, cum sugerează atît desprinderea sa recentă din faza democrației militare, cît și intensa activitate războinică a lui Burebista[43]. În

---

[35] R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27—28.
[36] R. Vulpe și colaboratorii, *Activitatea șantierului arheologic Poiana—Tecuci 1950*, în *SCIV*. II, 1, 1951, p. 191.
[37] N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 32—33.
[38] M. Macrea și I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 10—16.
[39] Strabon, VII, 3, 3.
[40] Idem, VII, 3, 5.
[41] Idem, VII, 3, 11; Iordanes, *op. cit.*, 67, 71.
[42] Iordanes, *op. cit.*, 73.
[43] Strabon, VII, 3, 11.

fruntea statului se afla un rege, ale cărui funcții trebuie să fi fost, în primul rînd, politico-militare, dat fiind că marele preot era, de obicei, un personaj distinct[44].

Este greu de spus dacă și în ce măsură funcționa principiul ereditar în cadrul statului dac. Într-o epocă mai veche, fiul căpeteniei Rhemaxos pare să fi jucat un rol efectiv de conducere, ca ajutor al tatălui său, dar nu se știe dacă, în cele din urmă, el i-a urmat sau nu la conducerea uniunii de triburi de la gurile Dunării[45]. O situație similară vor fi avut personajele (tată și fiu) rămase anonime, la care fac aluzie primele rînduri ale decretului dionysopolitan în cinstea lui Acornion[46] și care *nu sînt* Burebista și tatăl său[47].

Succesiunea regilor la tronul statului dac nu permite nici ea vreo încheiere certă. Este sigur că Deceneu n-a fost fiul lui Burebista, dar împrejurările excepționale ale schimbării domniei (înlăturarea prin violență a regelui-cetitor[48]) fac irelevantă absența filiației. Despre ascendența lui Comosicus, Coryllus și Scorilo nu se știe nimic. Decebal a fost fiul lui Scorilo[49], dar el nu-i urmează la domnie nemijlocit tatălui său, între ei interpunîndu-se Duras-Diurpaneus; tocmai această împrejurare a dus la ideea că Duras-Diurpaneus a putut fi frate al lui Scorilo și unchi al lui Decebal[50]. Dacă lucrurile stau într-adevăr așa, ele s-ar putea explica fie prin tinerețea lui Decebal la moartea tatălui său, fie prin existența unui principiu de succesiune la tron care dădea întîietate fratelui și nu fiului regelui defunct[51]. Oricum, nu este posibil nici să se postu-

---

[44] Nu se poate preciza cine exercita în mod obișnuit atribuțiile de judecător suprem. Acestea sînt menționate de Iordanes (*op. cit.*, 73), dar numai în legătură cu Comosicus, care era în același timp rege, mare preot și judecător suprem, ceea ce nu permite să se tragă o concluzie sigură. Firesc ar fi ca rolul de ultimă instanță judecătorească să fi fost îndeplinit de rege.

[45] Cf. H. Daicoviciu, *„Regatul" lui Rhemaxos*, în *ActaMN*. IV, 1967, p. 445—447, cu bibliografia esențială a problemei.

[46] Vezi textul decretului la G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, vol. I, Serdicae, MCMLVI, nr. 13.

[47] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 36—39.

[48] Strabon, VII, 3, 11.

[49] C. Daicoviciu și colaboratorii, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului—Blidarul. Rezultatul săpăturilor din campania anului 1954*, în *SCIV*. VI, 1—2, 1955, p. 201—204.

[50] C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 57.

[51] Obiceiuri asemănătoare se întîlnesc la celți (Ж. Филип, Келтская цивилизация и её наследие, Praga, 1961, p. 91), macedoneni și traci (R. Vulpe, *Prioritatea agnaților la succesiunea tronului în Macedonia și Tracia*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, București, 1934, p. 313—323).

leze, nici să se respingă ideea principiului ereditar; trebuie să se admită că regulile succesiunii la tron în statul dac rămîn necunoscute.

Prea numeroase nu sînt nici datele privind organizarea statului dac. Plecînd de la lectura dată de M. Holleaux şi Ad. Wilhelm rîndurilor 25—26 din decretul consacrat lui Acornion —[γε]νόμενος καὶ πρὸς τοῦτον ἐν τῇ πρώτῃ καὶ με[γίστῃ φι]λίᾳ —, C. Daicoviciu se declară de acord cu cel dintîi în a considera că la curtea lui Burebista exista titlul, obişnuit la curţile elenistice, de πρῶτος φίλος, avînd o formă amplificată (πρῶτος καὶ μεγίστος φίλος), poate, de grecii din Dionysopolis[52]. Decretul mai spune, în orice caz, că Acornion l-a reprezentat pe Burebista în tratativele cu Pompeius. Tot pentru vremea lui Burebista mai trebuie menţionată puterea aproape regală *(pene regiam potestatem)* pe care, după Iordanes[53], Burebista i-a acordat-o lui Deceneu.

Un foarte interesant punct de vedere asupra organizării statului lui Burebista a fost exprimat recent de Al. Suceveanu. Acesta arată că, în cunoscuta explicaţie pe care Strabon o dă rapidei reuşite a regelui[54], care şi-a ridicat poporul „prin exerciţiu, cumpătare şi supunere la legi", geograful ar fi putut folosi termenul „lege" (νόμος) sau „cutumă" (θεσμός), noţiuni care permit interpretarea că statul lui Burebista s-ar fi condus după un vechi cod de legi sau porunci, eventual nescrise. Strabon a ales însă termenul πρόσταγμα, echivalent cu latinescul *edictum*, ceea ce lasă să se întrevadă existenţa unei cancelarii care emitea, în numele regelui, decrete scrise[55].

Intervalul cuprins între sfîrşitul domniei lui Burebista şi începutul domniei lui Decebal este foarte slab oglindit în izvoarele antice din punctul de vedere care interesează aici. Numai un pasaj din Frontinus merită, poate, o examinare fugară[56]:

„Scorilo, conducătorul dacilor, ştiind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile şi socotind că nu-i nimerit să-i atace, deoarece datorită unui război cu un duşman dinafară s-ar putea restabili înţelegerea între cetăţeni, a pus în faţa compatrioţilor săi doi cîini şi, pe cînd se luptau între ei cu îndîrjire,

---

[52] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 52—54.

[53] *Getica*, 67. Informaţia lui este coroborată de spusele lui Strabon, XVI, 2, 39: „...Şi profeţii erau cinstiţi, încît erau socotiţi vrednici de domnie, ...astfel... Orfeu, Musaios şi la geţi zeul, în vechime Zamolxis, un pitagoreu, iar în vremea noastră Deceneu care proroceşte lui Burebista..."

[54] Strabon, VII, 3, 11.

[55] Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 111—113.

[56] Frontinus, *Strategemata*, I, 10, 4.

le-a arătat un lup. Îndată cîinii s-au aruncat asupra acestuia, uitînd de cearta lor. Prin această pildă i-a oprit pe barbari de la un atac care ar fi adus foloase romanilor".

Este cu neputință ca Scorilo să fi făcut această demonstrație în fața tuturor supușilor săi, ceea ce înseamnă că regele avea sfetnici influenți, a căror părere, fără a fi poate decisivă, trăgea greu în cumpăna hotărîrilor. Scorilo a socotit preferabil să-i convingă de inutilitatea unui atac împotriva frontierelor romane decît să le impună propriul său punct de vedere.

Izvoarele au păstrat cîteva știri despre organizarea statului dac sub Decebal. Potrivit spuselor lui Marțial, Diegis, reprezentantul lui Decebal la tratativele de pace cu Domițian, era însuși fratele regelui[57]; același poet amintește și despre „răvașele conducătorului dac"[58], ceea ce sugerează iarăși ideea existenței unei cancelarii regale. În lexiconul *Suidas* se păstrează o informație de la medicul Criton cu privire la o hotărîre a lui Decebal: „și pe cînd unii erau puși peste cei care munceau (pămîntul) cu boii, alții dintre cei din jurul regelui erau rînduiți să se îngrijească de fortificații"[59]. Despre Diegis (dar fără a-l prezenta drept frate al regelui dac) și despre tratativele purtate de el cu Domițian vorbește și Cassius Dio, care amintește și de o scrisoare trimisă de Decebal împăratului[60]. În sfîrșit, descriind bătălia cîștigată la Tapae, în 87 e.n., de Tetius Iulianus, Cassius Dio afirmă că „Vezinas, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse altfel scăpa cu viață, căzu într-adins la pămînt, făcîndu-se mort, și astfel fugi pe ascuns noaptea"[61].

Cine poate fi Vezinas? Ar fi posibil, prin analogie cu situația lui Deceneu, să fie considerat drept mare preot al epocii lui Decebal; dar, în cazul acesta, participarea lui directă la bătălie apare destul de stranie[62]. El ar fi putut fi și alt frate al regelui, moștenitor prezumtiv al tronului, dar tot atît de bine s-ar putea vedea

---

[57] Marțial, *Epigrame*, V, 3, 1—6.

[58] Idem, *op. cit.*, IX, 35, 5.

[59] *Die Fragmente der griechischen Historiker* herausgegeben von Felix Jacoby, II B, p. 932.

[60] Cassius Dio, LXVII, 7. Nu are importanță că istoricul afirmă că scrisoarea a fost plăsmuită de Domițian. Falsificarea privea conținutul scrisorii, în care Decebal se va fi recunoscut învins, fără a fi, după părerea lui Cassius Dio, învins cu adevărat, dar ea avea șanse de succes numai dacă existența însăși a unei scrisori emanînd din cancelaria regelui dac nu prezenta nimic de necrezut sau extraordinar.

[61] Idem, LXVII, 10.

[62] Nu imposibilă, totuși, căci la triburile tracice ale cebrenilor și sicabrilor comandanți de oști erau preoții Herei (Polyainos, *Strategemata*, VII, 22).

în el un comandant militar. Aceste ultime două ipoteze ar sugera că autoritatea preoțimii în statul dac se redusese, dezvoltîndu-se în schimb, într-o oarecare măsură, aparatul de stat propriu-zis.

Ansamblul știrilor istorice și epigrafice, împreună cu datele arheologiei, conturează, după cum s-a văzut, următoarea situație: Dacia secolelor I î.e.n.—I e.n. se caracterizează prin existența unei formațiuni politice de tip statal, generată, ca element de suprastructură, de o societate care cunoștea împărțirea în clase și exploatarea. Nu există însă nici un fel de date concrete în izvoare care să permită precizarea tipului acestei exploatări.

Situația aceasta exista și acum trei decenii, cu toate că de atunci descoperirile arheologice s-au înmulțit considerabil, iar interpretările au devenit mai nuanțate. Ea se împletea cu condițiile create de un anumit stadiu al evoluției istoriografiei marxiste (în România, dar și pe plan mondial), care nu îngăduiau despărțirea noțiunilor de „stat antic" și de „stat sclavagist". În aceste condiții, orice afirmare a tezei existenței unui stat dac (și aceasta nu putea să nu constituie o sarcină de mare însemnătate a istoriografiei marxiste românești) ducea inevitabil la caracterizarea lui drept stat sclavagist și a societății dacice contemporane drept societate sclavagistă.

Datele izvoarelor, care nu lăsau în nici un caz să se întrevadă o pondere relevantă a muncii servile în producția socială, i-au obligat pe istorici să caute formulări mai nuanțate. S-a vorbit astfel despre o „orînduire sclavagistă începătoare" pe vremea lui Burebista[63], despre un „stat semisclavagist"[64] sau „sclavagist primitiv", „de factură neclasică"[65], despre un început al producției sclavagiste cu tendințe spre sclavagism[66]. În cele din urmă, s-a impus formula statului *sclavagist începător*.

În această formulă, termenul „începător" trebuia să oglindească faptul că societatea dacică se afla în zorii dezvoltării sclavagiste, că sclavii, destul de puțin numeroși, erau departe de a fi devenit temelia producției sociale, principalii producători de bunuri. Termenul „sclavagist" care, ținînd seama de situația societății dacice, putea să pară inadecvat, trebuia să reflecte oarecum dinamica procesului istoric; el sugera că, în timp ce elementele moștenite din epoca societății primitive slăbesc și regresează, elementele sclavagiste se

---

[63] C. Daicoviciu și colaboratorii, *Studiul traiului dacilor în Munții Orăștiei*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 147.

[64] Cf. *supra*, nota 19.

[65] C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 47.

[66] Cf. *supra*, nota 20.

întăresc și progresează necontenit. Relațiile sclavagiste, deși nu predominau în societatea dacică, erau considerate ca reprezentînd elementul *nou, capabil de dezvoltare* și *aflat în dezvoltare*, elementul care, în virtutea legității proceselor istorice, *trebuia*, în cele din urmă, să învingă și să devină dominant.

Nici un fel de date nu dovedesc însă această dezvoltare și această perspectivă. Temeiul convingerii expuse mai sus îl constituiau teza identității noțiunilor de „stat antic" și „stat sclavagist", precum și anumite analogii istorice. Se putea face referire la Atena epocii lui Solon, care nici ea nu era un sat sclavagist în înțelesul deplin, clasic, al cuvîntului: unele domenii ale eupatrizilor erau lucrate cu un fel de clăcași (ἑκτήμοροι, care plăteau stăpînului cinci șesimi din recolta anuală); exista încă o numeroasă țărănime liberă și proprietară de pămînt, iar datornicii insolvabili, care își pierdeau libertatea personală, nu erau puși să lucreze ca sclavi pe *pămînturile creditorilor lor, ci erau vînduți ca robi, în general dincolo* de hotarele Atticii[67]. Cu toate acestea, peste numai un secol și jumătate, Atena devenise un stat sclavagist clasic, fapt care părea să acrediteze ideea inevitabilității biruinței relațiilor de producție sclavagiste.

Dezvoltarea Romei antice prezenta trăsături asemănătoare. Legea celor XII table, redactată, potrivit tradiției, în anii 451—450, prevedea și ea vînzarea dincolo de Tibru, în Etruria, a celor care nu-și puteau plăti datoriile. Exista chiar și prevederea uciderii debitorului insolvabil și a împărțirii cadavrului său între creditori[68], dar nu se prevedea o folosire a lui *ca sclav*, în producție. În secolele III-II, statul roman se transformă însă într-un veritabil stat sclavagist, munca servilă devenind domniantă (sau măcar *foarte importantă) în agricultura* și *meșteșugurile italice*.

Se pune însă problema dacă tocmai *aceste* analogii trebuie alese pentru aprecierea caracterului societății dacice și al statului dac. Istoria oferă, la urma urmei, și alte exemple, care sugerează concluzii diferite.

Statele Orientului antic prezintă deosebiri esențiale față de Atena sau de Roma, ele neajungînd niciodată la un sclavagism avansat, clasic; în Egipt, unde statul apare încă în mileniul al IV-lea î.e.n., relațiile sclavagiste au o pondere mai mică în economia epocii ptolemeice decît în Atena lui Pericles sau în Roma fraților Gracchi. Se poate afirma că într-o vreme în care statul egiptean nu mai putea fi în nici un caz definit ca începător (avea

[67] Aristotel, *Statul atenian*, II, 2; XII, 4.
[68] Aulus Gellius, *Nopțile attice*, XX, 1, 46.

o vechime de trei milenii și o organizare extrem de complexă), sclavagismul egiptean rămăsese incipient, nedezvoltat, în comparație cu cel greco-roman. O asemenea situație ridică problema raporturilor dintre bază și suprastructură: e imposibil de crezut că o bază etern începătoare poate genera o suprastructură politică bine închegată și puternic centralizată, cum a fost statul egiptean antic.

Această afirmație este valabilă pentru statele vechi orientale în general, dar nu numai pentru ele. Nici Sparta, stat grecesc, nu prezintă, de-a lungul unei existențe multiseculare, trăsăturile unei economii sclavagiste; economia spartană, precumpănitor agrară, se baza pe exploatarea hiloților, o formă de exploatare situată undeva între cea sclavagistă și cea iobăgească.

În absența unor date concrete de natură social-economică pentru Dacia, istoricul este obligat să-și întemeieze raționamentele pe analogiile istorice cele mai verosimile. El trebuie să țină seama de răspîndirea geografică a exploatării sclavagiste și a altor forme antice de exploatare și de condițiile în care relațiile sclavagiste de tip clasic au învins în anumite societăți, de faptul că Marx însuși distingea, în antichitate, alături de modul de producție sclavagist (pe care el îl numea, în genere, „antic"), un „mod de producție asiatic"[69]. Termenul folosit de Marx părea atunci perfect justificat, căci acest mod de producție, deosebit de cel sclavagist, era cunoscut în statele Orientului antic, dintre care majoritatea erau state asiatice. Astăzi însă, cînd se știe că modul de producție în chestiune era răspîndit, în diferitele sale variante, în multe alte părți ale lumii (în Creta minoică, în Africa neagră, în societatea Maya etc.)[70], determinativul geografic propus de Marx a devenit inadecvat; la noi se tinde să fie înlocuit cu termenul „tributal", propus de M. Constantinescu și I. Banu[71].

Pe baza studierii caracteristicilor modului de producție tributal în statele pentru care datele concrete sînt mai numeroase, s-au putut stabili următoarele trăsături fundamentale ale lui:

„*Comunitatea de trib* apare ca premisă a însușirii sau stăpînirii... și a folosirii pămîntului în comun... În cazul unui sistem dezvoltat, *comunitatea înglobantă* (uniune de triburi sau stat) care se află deasupra comunităților reale apare ca *unicul* proprietar al pămîntului, proprietarul suprem al mijloacelor de producție...

---

[69] K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956, p. 8—10, 31.

[70] M. Constantinescu, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, 1974, p. 13—15, 20, 22.

[71] Idem, *op. cit.*, p. 6, nota 1.

Plusprodusul creat de comunități sau o parte însemnată a sa aparține, sub aspectul legal, unității supreme care este proprietarul unic;... prelevarea acestui plusprodus se realizează prin *tributul* predat de comunități în animale, cereale, produse, bani, uneori oameni... Pentru perceperea tributului se formează treptat o pătură socială de *perceptori*, funcționari și militari totodată, atît înlăuntrul comunităților cît și deasupra acestora, în jurul autorității centrale sau unionale, care recurg și la măsuri de constrîngere violentă; această pătură socială absoarbe, consumă o mare parte a plusprodusului... Astfel apare treptat o *categorie socială* suprapusă care se organizează într-o formațiune prestatală sau într-un stat... Poziția și rolul fiecărui membru al acestei categorii sînt determinate de *funcția socială și politică* pe care o exercită... Se dezvoltă astfel o *contradicție fundamentală* între masele comunităților și grupurile sau pătura socială dominantă și exploatatoare; contradicția se accentuează odată cu apariția statului.

Această orînduire nu poate și nu trebuie confundată cu orînduirea comunei primitive, pentru că în aceasta din urmă *nu* există exploatarea socială (a forței de muncă și a colectivității); *orînduirea tributală se bazează pe exploatare și asuprire, pe un mod de producție care cuprinde o contradicție interioară esențială*... Relația tributală este o *relație derivată*, nu primară, iar orînduirea tributală este o *orînduire derivată*, nu primitivă, nu primară... Această orînduire nu poate și nu trebuie să fie confundată cu sclavagismul antic, pentru că nu există o clasă de latifundiari sclavagiști care să exploateze o clasă de sclavi, *aici sînt exploatate comunitățile*"[72].

In lumina acestor caracteristici, este limpede că orînduirea tributală reprezintă un anumit tip de relații de producție. Ea nu poate fi considerată, așa cum s-a încercat[73], drept o *formă de tranziție*, căci această definiție neglijează faptul fundamental al existenței claselor sociale între care se manifestă o contradicție esențială[74]. Economia *societăților tributale* nu era o *economie* de trecere (spre sclavagism, spre feudalism), ci una *organic constituită pe relația de tribut*[75].

Foarte important este faptul că orînduirea tributală a putut îmbrăca forme extrem de variate, dînd naștere unor state cu trăsături caracteristice diferite, comportînd pături dominante multi-

[72] Idem, *op. cit.*, p. 9—10.

[73] F. Tőke, *Sur le mode de production asiatique*, Budapest, 1966, p. 59, 68.

[74] Le Thanh Khoi, *Contribution à l'étude du mode de production asiatique*, în *La Pensée*, 171, octobre 1973, p. 140.

[75] M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 38.

ple și implicînd elemente ale altor moduri de producție (sclavagist, feudal)[76]. Nu se poate confunda orînduirea tributală din Egiptul antic cu cea din Sparta antică, dar esența economică a acestor societăți (tributul, contribuțiile, prestațiile) și — de aici — esența lor socială au fost aceleași[77].

Această extraordinară diversitate impune renunțarea la tezele despre obligativitatea anumitor caracteristici ale modului de producție tributal, cum ar fi despotismul oriental, absența proprietării private, stagnarea milenară[78] și chiar exploatarea exclusivă a comunităților, nu a indivizilor. În vechiul Vietnam, proprietatea privată asupra pămîntului exista[79], după cum exista și exploatarea indivizilor (familiilor). Sub dinastia Ly (secolele XI-XII), de exemplu, conducătorii militari primeau drept recompensă de la rege, cu titlu viager, impozitul (tributul) prelevat de la un anumit număr de familii; nu era vorba de atribuirea unui domeniu, ci de un anumit număr de familii asupra cărora beneficiarul recompensei nu dobîndea vreun drept seniorial, ci numai pe acela de a percepe impozitul pentru sine. În același timp, funcționarii, care nu aveau încă o remunerație regulată, erau plătiți fie prin daruri din partea regelui, fie printr-o parte a impozitului pe care-l colectau; astfel, guvernatorii de provincii reținеau trei cincimi din impozitul perceput și trimiteau două cincimi la curte[80].

Pentru apariția statului nu este deci necesară nici măcar existența unor relații sclavagiste începătoare. Engels, referindu-se la nașterea statului în Grecia antică, prezintă acest fenomen ca un rezultat direct al scindării societății în bogați și săraci, iar nu în stăpîni de sclavi și sclavi[81].

Evident, nu există date care să permită identificarea orînduirii social-economice din Dacia lui Burebista și a lui Decebal cu vreuna din formele mai bine cunoscute ale modului de producție tributal. S-ar putea, deci, susține, teoretic vorbind, atît ipoteza caracterului tributal al societății dacice, cît și aceea a angajării ei incipiente pe calea constituirii unui mod de producție sclavagist propriu-zis.

La o privire mai atentă, se constată că, într-un anumit sens, cele două ipoteze nu se exclud aprioric. După părerea mea, Atena

---

[76] Idem, *op. cit.*, p. 23.
[77] Cf. idem, *op. cit.*, p. 30.
[78] Le Thanh Khoi, *loc. cit.*
[79] Idem, *op. cit.*, p. 139.
[80] Idem, *op. cit.*, p. 130—131.
[81] Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx — Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, București, 1952, p. 241.

epocii arhaice și Roma primelor secole ale republicii au cunoscut orînduirea tributală. Ele n-ar trebui definite ca state sclavagiste începătoare, ci ca societăți tributale. Ele s-au transformat, în anumite condiții, în societăți sclavagiste, dar această transformare nu este istorește obligatorie, și în alte părți ea nu s-a produs. Pentru Dacia, adevărata întrebare este, așadar, nu dacă era sau nu o variantă a societății tributale, ci: dacă avea sau nu perspectiva de a se transforma, la un moment dat, într-o societate sclavagistă?

Răspunsul la această întrebare depășește, la drept vorbind, sfera activității istoricului, căci istoria nu se ocupă de evenimente și fenomene care s-ar fi putut petrece, ci de cele care s-au petrecut într-adevăr. Totuși, poate că o examinare a chestiunii nu este inutilă. La capătul ei, se va vedea, cred, că ipoteza menținerii orînduirii tributale în Dacia este infinit mai verosimilă decît aceea a transformării ei într-o societate sclavagistă.

Pentru prima ipoteză pledează, din punct de vedere documentar, relatările izvoarelor antice despre împărțirea fundamentală a societății dacice în *tarabostes* și *comati*. Aceleiași ipoteze îi conferă o verosimilitate sporită faptul că orînduirea tributală netransformată în sclavagism a cunoscut o răspîndire mult mai mare decît orînduirea sclavagistă. În al treilea rînd, pentru ea pledează varietatea formelor pe care le-a luat, în diferite părți ale lumii, orînduirea tributală, și care ne permite să ne imaginăm societatea dacică din epoca Burebista-Decebal ca pe o variantă a acestei orînduiri.

Dimpotrivă, condițiile care au generat, de obicei, formarea societăților și a statelor sclavagiste clasice lipsesc în Dacia secolelor I î.e.n.—I e.n. Fără a intra în analiza unei probleme care depășește cadrul temei abordate, remarc totuși, că, în genere, sclavagismul s-a impus în orașele-state cu formă de guvernămînt republicană (chiar dacă mai tîrziu, ca Roma, au devenit imperii). Nici în aceste orașe-state relațiile sclavagiste de producție n-au devenit dominante decît după ce poporul (δῆμος, *plebs*) a dobîndit drepturi politice îndeajuns de numeroase și de însemnate (la Atena și în alte orașe grecești se ajunge chiar la democrația sclavagistă) pentru ca nobilii și, în general, cei bogați să nu-și mai poată permite să-i exploateze nestînjenit pe concetățenii lor săraci. Nici una din aceste caracteristici (structură de oraș-stat, regim republican, reforme politice în favoarea maselor) nu se regăsește în statul dac.

Admițînd, așadar, că Dacia de la Burebista la Decebal cunoaște o variantă a modului de producție tributal, trebuie să recunosc că

nu există temeiuri documentare pentru a defini mai precis această variantă. Tot ce se poate afirma este că „modelul" dacic va fi fost destul de deosebit de cel asiatic (oriental), bazat pe existența unor mari fluvii și pe efectuarea unor uriașe lucrări de irigații. Analogii mai verosimile ar putea fi căutate în lumea tracică, celtică sau scitică[82], dar nici aceste societăți nu sînt cu mult mai bine cunoscute decît cea dacică. Dealtminteri, ipotezele bazate exclusiv pe analogii sînt riscante, căci existența unor elemente formale similare nu implică neapărat asemănări de structură.

În aceste condiții, tot ce se poate spune este că dintre diversele ipoteze posibile, cea mai apropiată de adevăr este aceea care consideră societatea dacică din secolele I î.e.n.—I e.n. și statul dac drept o variantă oarecare a orînduirii tributale.

Burebista a unit sub o singură stăpînire, în jurul statului său intracarpatic, toate triburile și uniunile tribale daco-getice și a inclus în formațiunea politică pe care o conducea și alte populații (celți, moesi, traci, orașe-state grecești), aflate pe trepte deosebite de dezvoltare. Statul dac îngloba astfel vechi orașe-state sclavagiste, dar și triburi care nu ajunseseră încă, în mod independent, la o orînduire politică de tip statal. Recent închegat, statul dac însuși nu putea dispune de un aparat dezvoltat și complex, și Burebista s-a mărginit, fără îndoială, să-și subordoneze aparatele de conducere (orășenească, tribală etc.) existente. Nimic nu lasă să se creadă că magistrații cetăților grecești vest-pontice ar fi fost înlocuiți cu „funcționari" ai regelui dac; dimpotrivă, se constată că un fruntaș al orașului Dionysopolis — Acornion — este folosit de Burebista în calitate de ambasador pe lîngă Pompei și dobîndește un titlu onorific la curtea dacică. Se poate, prin urmare, presupune că și șefii locali de triburi, mai ales cei care se închinaseră de bunăvoie, își vor fi păstrat situația; cei care se opuseseră politicii unificatoare a lui Burebista au fost, poate, înlăturați, dar este foarte probabil că ei au fost înlocuiți cu partizani ai regelui din sînul acelorași triburi.

Centralizarea statului lui Burebista era deci o centralizare politică (în sensul că întregul stat trebuia să urmeze politica regelui și să-i asculte poruncile), dar nu și una administrativă. Apartenența la statul lui Burebista a unor triburi periferice sau a cetăților de pe litoralul pontic o văd constînd în plata unui tribut (impozit), în

[82] M. Constantinescu, *op. cit.*, p. 45, se gîndea chiar la o formă ponticodanubiană. specifică popoarelor de la est, nord și vest de Marea Neagră, a modului de producție tributal.

renunțarea la o politică externă diferită de aceea a regelui și, în sfîrșit, în obligația de a-i furniza regelui oșteni în vreme de război. Firește, regele a putut crea un corp de observatori ai săi, care să controleze buna-credință cu care obligațiile acestea erau îndeplinite, dar nu există nici o dovadă în acest sens.

Statul lui Burebista apare astfel într-adevăr ca o comunitate supremă, care înglobează în sine, fără a le lichida, alte tipuri de comunități (triburi, uniuni tribale, orașe-state grecești).

Este posibil ca în răstimpul dintre Burebista și Decebal, centralizarea statului să fi marcat oarecare progrese și pe linia făuririi unui aparat de stat propriu. La curtea ultimului rege dac exista, se pare, o ierarhie de funcții sau de poziții, după cum sugerează informația despre Vezinas, și, în orice caz, ambasadorul trimis de rege la tratativele cu Domițian nu mai este un străin, ca dionysopolitul Acornion, ci un dac. Reprezentanții regelui puși să supravegheze agricultura și să comande cetățile constituie un alt indiciu în acest sens, chiar dacă măsura a putut fi impusă de iminența războiului cu romanii sau de starea de război. O asemenea centralizare mai accentuată se poate explica atît prin trecerea vremii și întărirea firească a aparatului de stat, cît și prin întinderea teritorială considerabil mai redusă a stăpînirii lui Decebal față de cea a lui Burebista, împrejurare care implică o anumită omogenizare a structurilor esențiale. Totuși, este probabil că statul dac își păstrează și în aceste ultime două decenii de existență caracterul de comunitate înglobantă tipică pentru orînduirea tributală, pe care îl avusese la închegarea sa.

LA SOCIÉTÉ DACE À L'ÉPOQUE DE L'ETAT

(Résumé)

L'extrême pauvreté des données documentaires ne permet guère de définir *par elle-même* la société dace à l'époque de l'Etat (Ier s. av. n. ère — Ier s. de n. ère). La seule possibilité d'y aboutir, c'est de partir des éléments de la superstructure politique, mieux connus, en essayant de reconstituer la base socio-économique qu'ils reflètent. C'est pourquoi toute investigation doit s'appuyer sur deux prémisses: (1) la thèse marxiste que l'Etat apparaît comme une forme d'organisation spécifique aux sociétés divisées en classes aux intérêts antagoniques, comme un instrument de la classe

dominante et (2) l'existence d'un Etat dace de Burébista jusqu'à Décébale. L'existence de cet Etat est prouvée tant par les rares sources historiques que par les découvertes archéologiques. Evidemment, il ne s'agit pas d'un Etat comparable aux formations étatiques modernes, ni même à certains modèles antiques, mais d'un Etat compris seulement comme un mode d'organisation politique de la société supérieur à la démocratie militaire.

On manque presque complètement des données sur la famille dace (on suppose seulement que la polygamie était admise), comme on manque des preuves sur les communautés villageoises, bien que leur existence puisse être admise. L'institution de l'esclavage était connue, mais elle a conservé jusqu'à la conquête de la Dacie un caractère patriarcal. La société dace était divisée en deux grandes catégories sociales: les nobles *(tarabostes, pileati)* et les gens ordinaires *(κομᾶται, comati, capillati)*. L'origine de ces catégories est à chercher aux temps plus reculés que l'apparition de l'Etat; peu à peu, ces états acquièrent un nouveau contenu, en se transformant en classes sociales. Les *tarabostes* formeront la classe dominante, tandis que les *comati* (ou, du moins, leur majorité) seront la classe exploitée par excellence.

Les tarabostes étaient en même temps une aristocratie militaire et sacerdotale. Les prêtres détenaient une haute position dans la société dace. Sous le règne de Burébista, le grand-prêtre Décénée faisait fonction de vice-roi et c'est lui qui a pris le pouvoir politique aussi après la mort du roi; son successeur, Comosicus, cumula aussi la royauté et le pontificat suprême.

L'Etat dace était une monarchie à caractère militaire, mais les principes de la succession restent inconnus. Burébista accordait — paraît-il — des titres honorifiques à ses fidèles et il avait une chancellerie, éléments empruntés probablement aux cours hellénistiques, mais il employait comme ambassadeur auprès de Pompée un grec de Dionysopolis. Au temps de Décébale, des personnages proches du roi ont été placés à la tête de l'agriculture et des forteresses.

Il y a trente ans, l'Etat dace a été défini comme étant un Etat esclavagiste primitif, car les rapports de production esclavagistes étaient encore peu développés. Mais cette définition partait d'une fausse identité entre les notions d',,Etat antique" et d',,Etat esclavagiste". En réalité, l'antiquité a connu, à côté du mode de production esclavagiste, un autre mode de production, que Marx appelait *asiatique*, mais qu'on appelle aujourd'hui *tributaire*, l'exploitation se réalisant surtout à travers la perception d'un tribut. Bien qu'on ne dispose pas de données concrètes concernant la société dace, il est infiniment plus probable qu'elle représente une variante du mode de production tributaire qu'une société esclavagiste se trouvant à ses débuts. En effet, les conditions dans lesquelles se sont formés les Etats esclavagistes de type classique (structure de *polis* de l'Etat, régime républicain, conquête par la plèbe des

droits politiques qui ne permettaient pas aux riches d'exploiter trop durement leurs propres concitoyens pauvres) manquaient complètement en Dacie.

L'Etat dace avait inclus dans son territoire des communautés diverses et diversement développées (tribus, unions tribales, villes grecques) sans changer leur système d'administration. L'appartenance à l'Etat consistait surtout dans l'obligation de payer un tribut, de suivre fidèlement la politique étrangère du roi et de fournir à celui-ci des soldats en cas de guerre. C'est la raison pour laquelle l'Etat dace était centralisé politiquement, mais non du point de vue administratif.

CONTRIBUȚII LA SOLUȚIONAREA PROBLEMEI FORMĂRII ORAȘULUI LA DACI

István Ferenczi

După cum este îndeobște cunoscut, ultima fază de dezvoltare a civilizației dacice, cea clasică, este apreciată ca o civilizație cu caracter oppidan[1]. Toți cercetătorii de seamă care s-au ocupat cu această problemă au analizat-o însă foarte fugitiv și numai din punct de vedere istoric[2], deci oarecum unilateral. Or, procesul de dezvoltare a așezărilor, în general, și a orașelor în special, chiar dacă erau *in statu nascendi*, prezintă și un aspect *geografic*.

În teritoriile intracarpatice ale Daciei dinaintea cuceririi romane, în cazul cînd se vorbește de procesul de urbanizare, trebuie să se ia în considerare, înainte de toate, marea așezare sau, poate, marele complex de așezări existent cîndva în preajma cetății de la Grădiștea Muncelului (jud. Hunedoara), la „piciorul" Godeanului (1659 m) și al Muncelului (1612 m). El ocupă o bună parte a coamei de deal care se întinde de la cetatea cea mare spre vest, pînă la întîlnirea Văii Godeanului cu Valea Albă, respectiv de la incinta sanctuarelor spre est, pînă la Valea Striminosului, care izvorăște din șaua dintre Godeanu și Muncel.

Înainte de a examina problema existenței sau inexistenței unei așezări de caracter protourban la daci în acest subdistrict geografic, să trecem în revistă, pe scurt, problema orașului ca fenomen istorico-geografic[3].

---

[1] Cf., bunăoară, C. Daicoviciu, cap. *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste în Dacia*, în *IstRom.*, I, p. 317.

[2] Singurii istorici români care au acordat o atenție sporită acestei probleme, făcînd o analiză comparativă pe plan cvasi-european (este vorba, natural, de epoca preistorică și de cea antică), sînt H. Daicoviciu (*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 127—168; idem, *Fenomentul urban în România*, în *Apulum*, XII, 1975, p. 87—88) și I. H. Crișan (*Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. 290—339).

[3] În cele ce urmează, trimitem la următoarea bibliografie mai importantă: R. Mauniez, *L'origine et la fonction des Villes*, 1910; P. Geddes, *Cities in Evolution*, 1915; M. Tscherikowen, *Die hellenistische Städtegründungen von Alexander der Grosse bis auf die Römerzeit*, 1927; E. Schunemann, *Die Enstehung d. Städtewesens in Südosteuropa*, 1929; C. Schuchhardt, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, Leipzig, 1931; P. Teleki, *A gazdasági élet*

La prima vedere noțiunea de oraș pare a fi una dintre cele mai clare; și totuși, de fapt, ea este foarte greu de definit. Diferiți geografi iau în considerare unul sau mai multe criterii: 1) numărul mai mare al populației așezărilor urbane față de al altor așezări cu caracter rural dintr-o zonă geografică oarecare; 2) faptul că majoritatea locuitorilor nu se mai ocupă cu agricultura, ci cu alte îndeletniciri, înainte de toate cu industria (oricît de primitivă ar fi ea) și cu negoțul; 3) populația nu trăiește numai din produsele ei, ci are neapărat nevoie și de produsele locuitorilor altor așezări; 4) orășenii dispun, de obicei, de o cultură spirituală superioară, au un orizont mai larg; 5) locuitorii așezării urbane, în general, au dreptul de a ține tîrguri sau posedă alte privilegii; 6) ei au o oarecare autonomie, o organizație comunală, politică, mai mult sau mai puțin independentă și posibilitatea de a realiza unele instituții urbanistice; 7) posibilități sporite de autoapărare ca urmare a înconjurării acestor așezări cu ziduri mai mult sau mai puțin rezistente; 8) în general, locuitorii unor așezări urbane nu se cunosc reciproc.

În cele mai multe cazuri, încercările de a defini cît mai precis noțiunea de așezare urbană (oraș) pornesc numai de la conceptul orașului modern european (și încă de tip vest-european!). Or, în realitate avem de-a face cu un fenomen de viață socială care, în afara primelor două treimi ale societății comunei primitive, este prezent în cadrul tuturor orînduirilor sociale, căci urbanizarea este un fenomen general. În cursul multimilenar al istoriei, procesul de urbanizare a constituit nu numai o componentă organică, un element de nelipsit al procesului de dezvoltare a societății, ci și o caracteristică constantă a lui. Așa cum procesul de evoluție a societății nu se poate înțelege — de la o anumită perioadă încoace — fără a lua în considerare apariția și dezvoltarea orașelor, la fel, nici procesul de urbanizare nu se poate concepe fără a-l privi în timp, în strînsă legătură cu prefacerile necontenite ale societății. Densitatea așezărilor urbane de astăzi, amplasarea și caracterul, precum și direcția dezvoltării acestora trebuie privite numai prin prisma evoluției istorice, ca rezultat al dezvoltării continue a societății.

---

földrajzi alapjai, vol. II, Budapest, 1936, p. 590—652; J. Werner, *Die Bedeutung des Städtewesens für die Kulturentwicklung des frühen Keltentums*, în vol. *Die Welt als Geschichte*, 1939, p. 380—390; H. Vetters, *Zur Fragen der keltischen oppida*, în *Carinthia*, 1951, p. 677—716; E. Egli, *Geschichte des Städtebaues*, 1. Bd. *Die alte Welt*, Erlenbach-Zürich u. Stuttgart, 1959; *Oppida: Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe*. Papers presented to a Conference at Oxford, 1975 October, red.: B. Cunliffe și Tr. Rowley, în *B.A.R. Supplementary Series II*, nr. 11, 1976 etc.

Elementele societății sau fenomenele parțiale ale acestora, cum ar fi, de pildă, cele economice, politice, religioase, culturale și civilizatorii, se formează treptat în sinul comunităților omenești; așa sînt formele diferite ale familiei, ginții, tribului, apoi ale uniunilor de triburi și ale popoarelor. Conducerea comunităților de către capii de familie, șefii de triburi sau uniuni de triburi, conține germenii unei munci organizatorice și politice, oricît de rudimentară ar fi fost aceasta în sînul diferitelor comunități aflate pe diferite trepte ale evoluției societății. Acești germeni se dezvoltă în mod organic și în strînsă corelație, influențîndu-se reciproc, și în cadrul dezvoltării, fiecare dintre ei și toți împreună contribuie la închegarea procesului de urbanizare, la nașterea unor așezări cu caracter urban. Orașele se formează fie în preajma centrului puterii politice, a forurilor gravitației sociale, fie a centrelor metabolismului economic. În rîndul centrelor de polarizare ale așezărilor antice, în general, sînt sanctuarele, acropolele, *agora* și *forum*-ul. Dar pentru a se închega procesul de polarizare, repetăm, nu sînt absolut necesare toate aceste elemente, ci ajunge prezența unuia sau altuia dintre factorii amintiți. Așa, de exemplu, orașul poate să se nască în jurul întăriturii sau al cetății puterii politico-militare, în preajma centrului religios, în jurul tîrgului, dar nu o dată și în jurul unor mine importante sau, pe o treaptă superioară a dezvoltării, chiar și unele așezăminte (obiective) ale culturii spirituale, pot da naștere la centre urbane. Existînd măcar unul dintre acești factori, el atrage după sine apariția în același loc și a altor factori, în caz că ei nu apar amalgamați, contopiți chiar din capul locului, ca, de pildă, în cazul puterii politice și religioase. Reședința politică, precum și drujina șefului în același loc atrag industria primitivă, și, concomitent cu această ramură de producție, și negoțul. Dar acest proces poate să se desfășoare și în sens invers. Chiar și un centru meșteșugăresc primitiv poate să atragă, la rîndul său, puterea politică, la fel cum o mină însemnată, din punctul de vedere al întregii comunități, dă naștere unei industrii primitive corespunzătoare.

La fenomenul general al procesului de urbanizare mai contribuie și premisele naturale (morfologia, caracteristicile suprafeței, climatul, vegetația etc.) care jalonează locurile geografice unde se ancorează acesta. Transformarea caracterului așezărilor urbane se desfășoară în unele așezări mai încet, în alte centre — mai mari — într-un ritm mai rapid. Aceasta înseamnă victoria elementelor de concentrare, urbanogene, asupra centrului agricol, asupra locului de refugiu; reprezintă izbînda focarului economic,

politic, social asupra unui ținut înconjurător sau chiar asupra unei țări întregi.

Un element urbanogen, deci, atrage pe celălalt. Nu o dată aceeași așezare devine centru politic, administrativ și religios.

Formarea orașelor este apoi și o consecință a înmulțirii locuitorilor, a așezării comunităților legate de o agricultură relativ înaintată, intensivă, o consecință directă a dezvoltării economice, politice, a ridicării nivelului de trai într-o societate dată, precum și a diferențierii vieții social-economice.

Cauzele economice și cele politice aproape întotdeauna își au rolul hotărîtor, ele fiind întărite de influența unor elemente suprastructurale. Este evident că, în cazul unor orașe cu o viață multiseculară sau chiar multimilenară, cauzele care contribuie la continuitatea vieții în acele locuri, cu timpul, se vor putea modifica substanțial.

Factorul politic și cel militar (strategic) pot da naștere unor așezări cu caracter urban în anumite zone geografice deosebit de favorabile din punct de vedere strategic sau în centrele unor teritorii politice importante. Dar locurile strategice favorabile pentru întemeierea unui oraș sînt de cu totul altă natură în epoca lăncii și a sabiei de fier, în vremea catapultelor sau în cea a armelor de foc, nemaivorbind de tehnica militară modernă.

Locul de importanță strategică poate fi în același timp însemnat și din punctul de vedere al vieții economice. În acest caz, evident, amîndoi acești factori contribuie la dezvoltarea așezării urbane.

Energiile și interesele economice, în orice caz, așază masele omenești într-un chip mult mai diferențiat. Peste tot, unde se produc bunuri materiale în cantități considerabile sau sînt exploatate bogățiile subsolului, în toate acele locuri unde se face schimb cu acestea, unde sînt transportate și consumate în cantități mari aceste bunuri, pot să se nască așezări urbane. Locul așezării este apoi influențat și de caracterul reliefului, de repartizarea uscatului, a mării etc. Dar la acest proces de urbanizare poate să contribuie și locul unor așezări existente anterior, mai mici, dintre care cea cu situația geografică mai potrivită sau cea favorizată de energiile economice sau politice va ajunge centru, oraș.

O puternică energie economică urbanogenă se datorează drumurilor, și anume drumurilor privite în cea mai largă optică. Sub acest aspect trebuie să amintim atît drumurile naturale, cît și pe cele artificiale, căile maritime cu porturile lor, ca și drumurile pe uscat. Locul orașelor cît și densitatea acestora — contribuind la

aceasta în mod pozitiv sau negativ o serie de alți factori — sînt nu în ultimul rînd determinate de rapiditatea circulației.

Așa cum am spus în altă ordine de idei, teritoriile producătoare de bunuri materiale de cele mai diferite categorii, începînd de la o anumită etapă a dezvoltării societății omenești, reprezintă forțe urbanogene. Din acest punct de vedere se iau în considerare, în primul rînd, centrele (nu geometrice, ci geografice) ale teritoriilor de producție sau acea latură, respectiv acel colț al spațiilor în cauză care cade în direcția transportului (exportului, raportat la locul de producție). În cazul unor poziții geografice centrale, factorii economici și politici deseori au un efect unit, dublat. De multe ori cetatea și piața (oborul), începînd din timpurile cele mai îndepărtate, se dezvoltă în simbioză.

Sanctuarele formează și ele unul dintre factorii procesului urbanogenezei. Așa, de exemplu, fiecare oraș sumerian avea un sanctuar cu o divinitate proprie. Distrugerea orașelor cucerite a fost simbolizată în primul rînd prin distrugerea sanctuarului și prin ridicarea figurii divinității. În antichitate, în Orientul Apropiat, precum și în Mediterana, peste tot, sanctuarele au jucat un rol cu totul special în viața celor mai diferite comunități și popoare. Este de ajuns, credem, să pomenim sanctuarele de la Delphi și Dodona din cadrul societății elene.

Modul și destinația întemeierii unui oraș, climatul sub care se naște și se dezvoltă, formele reliefului și rocile componente ale acestuia, gradul de civilizație al poporului care dă naștere așezărilor urbane, profilul său etnic și tradițiile multiseculare influențează, pe lîngă alți mulți factori importanți, caracterul fizionomiei generale a orașului, cu planul său, cu construcțiile sale. În linii mari, în zonele mari geografice, mai ales climatul stabilește materialul de construcție, forma și planul caselor, respectiv al locuințelor, nu o dată chiar și lărgimea străzilor. Așa, de pildă, în regiunile păduroase materialul principal de construcție este lemnul, care stă la dispoziție în abundență, el fiind folosit mai intens chiar decît piatra.

Planul este un semn distinctiv al întemeierii și al caracterului așezărilor urbane în așa măsură încît, în general, acesta este și rămîne baza — poate — cea mai solidă a categorisirii orașelor. În planul așezărilor urbane, de obicei, se conturează aproape tot istoricul orașelor în fața acelora care știu să citească aceste planuri.

Unul dintre factorii cei mai de seamă în privința dezvoltării urbanistice rămîne, totuși, relieful. Problema ductului străzilor, diferă de la caz la caz, conform premiselor reliefului. Factorii geologici, la fel, pot avea rolul lor determinant în fundarea și apoi

în dezvoltarea oraşelor, oferind materiale potrivite de construcţie. Alteori însă ei nu au nici o influenţă asupra formării imaginii generale a aşezărilor urbane.

Un tip caracteristic al celor mai vechi oraşe este acela de loc de refugiu. Pe litoralul muntos al Mării Adriatice, mai ales în zona actualului oraş portuar Trieste, sînt cunoscute în număr mare astfel de aşezări străvechi, denumite de populaţia locală *castillieri*. Acestea, de obicei, se compun din două părţi bine distincte, şi anume dintr-o parte mai redusă ca dimensiuni, locuită continuu, şi dintr-o altă parte, cu o întindere considerabilă, nelocuită în mod permanent, unde în vremuri de bejenie populaţia din zona înconjurătoare putea să se refugieze. În Grecia antică sînt cunoscute, de asemenea, astfel de aşezări întărite (cum ar fi, de exemplu: Orchomenos, Tiryns, Mycene etc.). Mai mult, ele sînt prezente aproape în întreaga lume mediteraneană. În vremuri de grea cumpănă aceste aşezări fortificate, pentru un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, ajung să fie oraşe.

În alte regiuni ale Mării Mediterane, ca de pildă pe insula Creta, a cărei populaţie încă din mileniul al III-lea î.e.n. îşi dezvoltă o cultură originală, materială şi spirituală, foarte înaintată, existau aşezări oppidane care evoluaseră din palatul princiar primitiv. Apărarea binecunoscutelor palate de la Cnossos, Phaistos etc. a dat naştere la unele aşezări de tip oppidan, cu case etajate, şi acestea clădite de-a lungul unor străzi înguste, întortocheate.

Mai importante faţă de toate aşezările oppidane amintite în cele din urmă sînt însă oraşele greceşti (πόλεις), care stau, fără îndoială, la baza evoluţiei civilizaţiei oppidane europene.

Cele mai vechi aşezări urbane din Grecia continentală fuseseră precedate, înainte de a fi înconjurate cu ziduri de piatră, de nişte elemente defensive, între care putem aminti valurile de pămînt, completate cu palisade de lemn[4]. Se poate spune cu certitudine că toate oraşele greceşti au început prin a reprezenta o grupare a unor agricultori, care, din motive de siguranţă, şi-au construit aşezările pe înălţimi adiacente teritoriilor lor, fortificîndu-le într-un fel oarecare. Acesta este motivul pentru care E. Kirsten propune traducerea termenului grecesc *polis* nu prin oraş, ci prin *sat-oraş*[5]. Partea întărită, numită în cazul oraşului Atena *akropolis*, se va uni — mult mai tîrziu — cu aşezările (sau „cartierele") meşteşugarilor

[4] A. J. B. Wace, M. S. Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, p. 217.

[5] *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes*, Bonn, 1956. Cf. şi recenzia lui P. Alexandrescu, în *SCIV*, 22, 4, 1971, p. 655—662.

(spre ex. *Kerameikos)* și ale negustorilor *(asty)* ce vor lua naștere în jurul lor, constituind binecunoscutele orașe-state grecești[6].

După cum se știe, aproape fiecare gintă grecească și-a construit cîte o cetate de refugiu, îndeosebi pe una dintre înălțimile potrivite din jurul bazinelor tectonice mai mici sau mai mari, situate de obicei pe litoral sau în apropierea mării. În preajma întăriturilor de refugiu, cu poziție strategică favorabilă, se dezvoltă apoi încetul cu încetul un loc de tîrg, unde se vor discuta, totodată, și problemele comune ale gintii. Tot în acest loc vor fi organizate sărbătorile gintii, și, în consecință, aici se va construi un sanctuar comun. Este demn de menționat că în cazul dezvoltării orașelor grecești primordial este factorul economic, și abia după el urmează cel de suprastructură.

Situația este similară și în Italia, unde așezările urbane primitive vor lua ființă, în general, din vechile întăriturii tribale, numite *oppida*[7].

Prin contopirea mai multor așezări cu caracter rural, Roma a devenit un oraș de tip *polis*, însă nu de tip grecesc, ci de tip etrusc. Așa cum este îndeobște cunoscut, etruscii au fundat o mulțime de orașe nu numai pe pămîntul Etruriei, ci — între altele — și la sud de Roma, pînă la Napoli, iar prin expansiune spre nord a acestora, pînă în depresiunea Padului, au luat naștere multe așezări proto-urbane (între care *Felsina, Bononia)* chiar dincolo de catena Apeninilor. Sub influență grecească și etruscă, după ce s-au maturizat și condițiile social-economice, a început procesul urbanizării și în *Latium;* după aceea la samniți, precum și la alte populații, mai ales pe dealurile înalte (de pildă pe *Mons Albanus).* Astfel, chiar și orașul de mai tîrziu — Roma — la început nu a fost altceva decît o așezare urbană a țăranilor conduși de regi de origine etruscă.

Se știe apoi, mai ales pe baza *Comentariilor* lui C. Iulius Caesar, scrise în legătură cu războiul gallic, că și un alt neam foarte însemnat și numeros în secolele anterioare erei noastre, și anume cel al celților sau al gallilor, avea multe centre cu caracter oppidan[8].

---

[6] A. Meillet, *La formation de peuple grec,* Paris, 1923, p. 354 și urm.; G. Glotz, *La cité grecque,* Paris, 1928, p. 12 și urm.; H. Vetters, în *Carinthia,* 1951, p. 677—716; L. Castiglione, *Pompeji,* Budapest, 1973, p. 12—25.

[7] E. Kornemann, *Oppidum,* în *RE,* vol. XVIII, 1939, col. 708—725.

[8] În legătură cu procesul de constituire a marilor așezări fortificate, a acelor *oppida* din lumea celtică, vezi mai pe larg: *Oppida: the Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe,* cu bibliografia enormă. În românește cf. I. H. Crișan, *op. cit.,* cu întreaga bibliografie citată. Această trecere în revistă ne scutește de reluări.

Poleis au existat și la tracii de sud[9]. Deși chestiunea încă nu este analizată așa cum s-ar cuveni, din datele istorice și arheologice se desprinde concluzia că, pe lîngă procesul de pătrundere a unor elemente sud-tracice în orașele grecești (este vorba înainte de toate de membrii aristocrației tribale sud-tracice, dar și de alți reprezentanți ai diferitelor pături și clase sociale ale societății în discuție), trebuie să se țină cont de faptul că unele dintre așezările tracice autohtone au ajuns centre mai importante, fiind recunoscute chiar de greci ca *poleis*. Astfel, de exemplu, grație unor evenimente cu caracter militar și politic, se știe că pe cursul inferior al rîului Strymon a existat în secolul al V-lea î.e.n. un *polis* sud-tracic, numit în limba greacă, foarte semnificativ dealtfel, „Nouă drumuri" (Ἐννέα Ὁδοι), el fiind centrul tribal fortificat al populației tracice locale *(Edonoi)*. Cucerirea acestei așezări fortificate, importantă din punct de vedere strategic, în anul 475 î.e.n., a costat sacrificii deosebit de mari din partea grecilor. Din cele menționate mai sus despre *Eion* (respectiv *Enneahodoi)*, se vede că unele dintre aceste așezări, mai ales centrele tribale, cum a fost după toate probabilitățile și cea de la *Enneahodoi*, din teritoriul edonilor, erau fortificate, dar *nu după modele grecești, ci conform „modelului tracic"*.

*

În unele cazuri mai încet, în altele mai rapid, se petrece deci transformarea așezărilor rurale în așezări cu caracter oppidan, protourban. Aceasta în măsura în care elementele de concentrare ies victorioase asupra unor așezări rurale de mai mică importanță și asupra locului primitiv de refugiu. Izbînda așezărilor oppidane ca centre politice, economice, sociale, religioase etc. asupra unei regiuni geografice sau asupra unei țări întregi contribuie și mai mult la dezvoltarea unor centre-capitale.

În altă ordine de idei, trebuie să amintim, foarte pe scurt, problema mineritului. După cum este bine cunoscut, mineritul, chiar de la începutul epocii metalelor, a jucat un rol de seamă în ceea ce privește procesul de naștere a unor așezări cu caracter protooppidan. Deoarece mineritul este o îndeletnicire specializată, care necesită cunoștințe tehnice tot mai perfecționate, așezările oppidane miniere, de obicei, ajung și centre culturale (ne gîndim la cazul Hallstattului).

*

[9] Cf. H. M. Danov, *Tracia antică*, București, 1976, p. 321—322, 399, 405. Autorul a consacrat un capitol întreg problemei pătrunderii unor elemente sud-tracice în orașele (coloniile) grecești de pe țărmul apusean al Mării Negre.

Urmărirea în detalii a procesului de urbanizare la daci este deocamdată o întreprindere extrem de dificilă, din cauza penuriei mărturiilor istorice de orice natură (spre exemplificare este destul să pomenim că despre *Sarmizegetusa* nu ne-a rămas nici o descriere din vremea antică; îi cunoaștem doar numele de la Cl. Ptolemaeus și de la Cassius Dio). Numai cercetările arheologice de suprafață, precum și săpăturile efectuate mai ales în ultimul sfert de veac au aruncat o oarecare lumină asupra acestei probleme atît de importante, dar sîntem încă foarte departe de rezolvarea ei în mod satisfăcător. Sînt necesare încă multe cercetări de teren și săpături arheologice de mare amploare în obiectivele cu caracter protourban, pînă la rezolvarea judicioasă și „definitivă" a problemei formării orașului la geto-daci.

În orice caz, ca și Gábor Finály[10], și C. Daicoviciu observa, acum 20 de ani: „Cultura dacilor în ultimele două secole ale existenței sale poate fi considerată ca o cultură de tip superior stadiului primitiv-rural al triburilor patriarhale, avînd caracterul unei civilizații oppidane cu tendințe vădite de atingere a civilizației agrar-orășenești, cu centre puternice constînd din agricultori, meșteșugari, plebe muncitoare și sclavi.

Ca atare trebuie văzute aglomerările omenești de la Tinosu, Popești, Poiana și încă vreo cîteva din acele πόλεις, pe care le amintește Cl. Ptolemaeus. Sînt *oppida*, constituind tîrguri, *fora rerum venalium* pentru localnici și negustori străini. Spre oraș tindea și întinsa arie locuită de pe Dealul Grădiștii cu foarte numeroasele ei locuințe și ateliere marcate pe terasele dealului, în jurul incintei sacre și al cetății"[11].

Aglomerările fortificate în lumea daco-getică apar dealtfel, după unele păreri, sub influențe grecești[12] (Zimnicea, Poiana și alte cîteva, care își încep viața pe parcursul secolului al V-lea sau al IV-lea î.e.n.). Așezările întărite, centre de producție și de desfacere a mărfurilor proprii ori aduse din altă parte, vor lua naștere la daco-geți, în unele zone, cu cel puțin două secole mai devreme decît la celți, dar concomitent cu așezările similare ale tracilor de sud. Aceste așezări vor fi întărite doar prin sisteme tradiționale, fără a se folosi zidurile de piatră. Ele sînt de proporții relativ reduse, dar foarte intens locuite. Pe teritoriul lor, doar o zonă — de obicei punctul cel mai înalt — este întărită. Aceasta constituie, fără îndoială,

---

[10] *A gredistyei dák várak. Die dakischen Festungen in Gredistye*, în *ArchÉrt*, XXXVI, 1916, p. 42—43, 266—267.

[11] *IstRom.*, I, p. 317.

[12] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 310.

acropola așezării. Locuințele descoperite pe acropole sau în afara fortificațiilor sînt, de obicei, construite la suprafață. Datorită spațiului, în general restrîns, se constată pretutindeni — ca și în mediul celtic — o aglomerare a locuințelor încît de multe ori cercetătorul are impresia că se găsește în fața mai multor încăperi ale aceleiași case. Există, pe lîngă locuințele de 12—20 m², și edificii mai pretențioase, ce posedă mai multe camere, avînd nu o dată un plan de influență elenistică.

Descoperirile arheologice și cele numismatice făcute în așezările întărite daco-getice mai importante arată cu elocvență caracterul lor de centre de producție. În multe locuri s-au descoperit vestigii ale unor ateliere de prelucrare a fierului și a bronzului, de dulgherie, de ceramică, de prelucrare a metalelor nobile, a pieilor etc.

Pe lîngă produsele atelierelor locale, în aceleași așezări se desfăceau, desigur, mărfuri străine, aduse mai ales din lumea greco-romană, dar nu lipsesc nici produsele celtice. Despre intensele și multiplele legături de schimb, pe lîngă marea cantitate de amfore, ceramică de lux etc., ne stau mărturie monedele, ajunse la lumină cu ocazia diverselor săpături arheologice efectuate în multe din așezările întărite. Pe baza acestor dovezi se poate vorbi de legături de schimb, ba chiar de legături comerciale intense, pînă departe pe coastele Mării Negre și ale Mării Mediterane, cu sudul grecesc, cu orașele-state din regatul pontic și apoi cu teritoriile romane.

Semnificativa bogăție de materiale, diversitatea lor demnă de remarcat sînt dovezi fără putință de tăgadă ale unei relative prosperități a așezărilor respective. În același timp, descoperirile „... ne dau dreptul să afirmăm că stadiul primitiv sătesc a fost, de multă vreme, depășit și că avem de-a face cu aglomerări de tip protourban, mai ales începînd din perioada lui Burebista. Acum vor lua naștere noi centre de acest fel ce vin să adauge la altele, destul de multe, întemeiate cu unul sau mai multe secole mai devreme.

Construcțiile de cult, dezvelite între zidurile unor cetăți ca acelea de la Piatra Neamț ori Piatra Craivii sau în așezările fortificate de la Popești, Pecica și Barboși, confirmă și rolul de centre religioase al acestor așezări ...“[13].

Analizînd poziția lor geografică în cadrul spațiului locuit de daco-geți, se desprinde constatarea că ele sînt „concentrate“ mai spre la mijlocul teritoriului. În cadrul acestui spațiu, cu o întin-

[13] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 317.

dere relativ considerabilă, aproape fiecare zonă își are unul sau mai multe asemenea centre de tip protourban. Conform aprecierii lui I. H. Crișan „... termenul de *oppida* li se potrivește doar în parte și nu poate fi aplicat tuturor așezărilor importante dacogetice. De aceea mai potrivit ni se pare a le numi așezări de tip protourban..."

Toate acestea aparțineau unor triburi sau, poate, unor uniuni tribale, îndeplinind sarcini sociale de ordin economic, religios, politic, eventual și militar, fiind situate întotdeauna în zone geografice intens locuite. Daco-geții numeau atare așezări, în limba lor, *dava;* le avem menționate în izvoarele literare, în puține cazuri și în inscripții. Burebista le va încorpora în statul său, dar administrația locală a rămas, probabil, pe mai departe, în seama aristocrației tribale, subordonată marelui dinast, așezările de tip protourban urmînd să-și îndeplinească funcțiunile locale și pe mai departe. Săpăturile arheologice au demonstrat cu elocvență că domnia lui Burebista a însemnat o perioadă de prosperitate, de deosebit avînt economic, constituind un fel de apogeu pentru marea majoritate a așezărilor de tip protourban. Perioada de bunăstare, pentru multe din ele, va continua și după cucerirea romană.

Din epoca statului dac ni s-a păstrat o listă a „orașelor" Daciei, întocmită de Cl. Ptolemaeus. Marele geograf al antichității a folosit la elaborarea operei sale izvoare mai vechi decît vremea în care a trăit, înainte de toate datele dui Marinus din Tyr. Ptolemaeus plasează în spațiul locuit de daco-geți, pe coordonate, de la vest la est și de la nord la sud, aproximativ 40 de „orașe". Numele lor este cel vechi, dat de autohtoni, din care cauză nu sînt puține cele care se termină în *dava.*

Începuturile îndepărtate ale procesului de urbanogeneză la dacogeți le putem lega, așadar, ca și la tracii de sud, de un contact trainic și asiduu cu grecii, așezați pe țărmul stîng al Mării Negre încă de la sfîrșitul secolului al VII-lea î.e.n. Aceste contacte se vor intensifica pe durata secolelor III-II î.e.n. și mai ales în timpul domniei lui Burebista, cînd orașele-cetăți grecești, de la *Olbia* și pînă la *Apollonia,* vor fi încorporate în fruntariile marelui stat daco-getic.

*

Din punct de vedere geografic, retrăgîndu-ne în colțul de sud-vest al Transilvaniei, constatăm — ca un fel de regulă — că una dintre trăsăturile principale ale așezărilor o constituie amplasarea fortificațiilor pe înălțimi, pe promontorii și „mameloane" izolate, greu accesibile, cu o favorabilă poziție strategică și o bună forti-

ficare naturală. Planul lor este determinat de relief, fapt pentru care, din acest punct de vedere, ele cunosc o destul de mare diversitate. Sînt deseori folosite promontorii, despărțite de mediul geografic înconjurător printr-o barieră formată dintr-un val și un șanț. De asemenea, în anumite cazuri se poate constata și refolosirea unor fortificații mai vechi, fie păstrate în forma lor originară, fie adăugîndu-li-se anumite elemente de întăriturí. Acest ultim caz, cel puțin pînă în momentul de față, în Carpații Meridionali, nu a fost observat decît la cetățile de la Tilișca[14], Cetatea Bolii de lîngă Petroșani[15] și Cetățuia de la Costești[16]. În toate trei cazurile, este vorba însă — cel mult — de mijlocul sau de a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., pe cînd în restul Transilvaniei cunoaștem cazuri cînd sînt refolosite unele întăriturí mai vechi, cetăți de pămînt datînd chiar și din epoca bronzului.

În cele trei cazuri menționate (la Căpîlna, deși există o fază mai veche, din secolul al II-lea î.e.n., deocamdată nu este cunoscută o așezare deschisă) putem risca să presupunem că „acropola" de la Tilișca, cea de la Costești și cea de la Bănița — Cetatea Bolii au putut juca rolul unor cetăți de refugiu (?), care au contribuit, la rîndul lor, la nașterea unor așezări mai importante, germeni ai evoluției spre așezări cu caracter protourban. Dificultatea formulării unei concluzii certe, atît în cazul așezării deschise de la Ludeștii de Jos-Costești, cît și în al celei de la poalele de est ale Cetății Bolii de la Bănița, constă în faptul că, în momentul de față, pentru așezările deschise existente la poalele „acropolelor" mai sus pomenite, din cauza insuficienței cercetărilor, încă nu avem o imagine cronologică clară, nu se știe precis cînd a început viața, oricît de timidă ar fi fost ea, și dacă au existat într-adevăr în aceste trei locuri centre tribale sau măcar de gintă înaintea constituirii primelor elemente de întăritură. În privința posibilității nașterii unor centre de tip proto-oppidan, naștere legată de apropierea unui loc de refugiu, nu dispunem de nici o dovadă cît de cît sigură. În locul căii de dezvoltare grecești (continentale) să

[14] N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 34—35; idem, *Cetatea dacică de la Tilișca și însemnătatea ei pentru istoria raporturilor dintre daci și romani*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1977, p. 4, 5, 22—23; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 359.

[15] Cf. Oct. Floca, *Cetatea dacică de la Bănița*, în M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 23—33.

[16] C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*. Partea I: Studiul topografic al așezărilor, București, 1951, p. 19; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 45—50, 128; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 328—329.

fi folosit oare aceste așezări „calea cretană" a dezvoltării, în sensul că turnurile-locuință, adică „palatele" de la Costești, de pildă, să fi dus la nașterea unor așezări protourbane? În stadiul actual al cercetărilor, este foarte greu de răspuns la această întrebare.

În al doilea rînd, trebuie să se țină cont de constatarea că — potrivit cunoștințelor noastre — trei (sau — poate — chiar patru) dintre așezările cele mai de seamă ca întindere din Munții Orăștiei, și anume așezarea civilă de pe coama dealului cetății celei mari de la Grădiștea Muncelului (eventual și așezarea situată pe panta dealului Fețele Albe?), precum și cea de pe Fața Cetei, semnalată de H. Daicoviciu[17], se află în apropierea unor zăcăminte de fier. Acest metal de o valoare economică extraordinară[18] poate fi considerat ca un factor urbanogen. În aceste cazuri, se poate vorbi și de energiile geologico-geografice, cu alte cuvinte de bogățiile subsolului prelucrate în epoca dacică (poate și în cea romană), care au contribuit și ele la cristalizarea unor așezări de caracter protourban. Și în aceste cazuri se pune însă problema: care a fost factorul primordial: descoperirea și începuturile exploatării zăcămintelor de fier sau construirea cetăților de refugiu, respectiv a turnurilor-locuință? Din cauza insuficienței cercetărilor și a precizărilor cronologice nu putem răspunde — deocamdată — nici la această întrebare în mod satisfăcător.

După cum s-a arătat la începutul acestui studiu, nu o singură dată în istoria orașelor, și sanctuarele pot să aibă un rol urbanogen. Dacă ne gîndim la relatarea bine cunoscută a geografului grec Strabon referitoare la muntele sacru al dacilor *Kogaionon*[19] și la impozantul grup de sanctuare existente în apropierea cetății celei mari de la Grădiștea Muncelului, este foarte ispititor să enunțăm că muntele *Kogaionon* este identic cu Godeanul de astăzi (un pisc în Munții Șurianului, de fapt terminația cea mai nord-vestică a complexului sculptural Rîu Șes, cu o înălțime absolută de 1659 m), dar în această privință nu dispunem de nici o dovadă.

---

[17] *Op. cit.*, p. 153.

[18] I. Ferenczi, *Premisele naturale ale metalurgiei fierului în Munții Orăștiei*, în *Studii și comunicări de etnografie-istorie*, Caransebeș, II, 1977, p. 299—309; idem, *Importanța unor metale neferoase și a unor minerale în procesul de formare a puterii dacice în Munții Sebeșului*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 93—101. Referitor la puținele detalii de topografie a orașului *Sarmizegetusa regia*, vezi idem, *Problema așezărilor civile dacice din Munții Orăștiei din punct de vedere geografic*, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 73—74.

[19] În legătură cu această problemă, vezi: H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista...*, p. 53—54.

In altă ordine de idei, este foarte adevărat că săpăturile din anul 1951 de la Grădiștea Muncelului, în centrul marelui sanctuar rotund de andezit de pe terasa a XI-a, la o adîncime de peste 2 m, au dat de un nivel inferior de locuire[20], dar, avînd în vedere dimensiunile foarte modeste ale secțiunii de încercare, nu s-a putut constata dacă pe acel nivel inferior au existat cîndva tot construcții de cult — cum afirmă la un moment dat I. H. Crișan[21] — sau ele fuseseră de cu totul altă natură. Dacă s-ar dovedi că în acel loc, în timpurile anterioare folosirii sanctuarelor cunoscute actualmente (care și ele au două faze de construcție), existase într-adevăr un loc de cult mai primitiv, identificabil — eventual — cu *Kogaionon*, atunci am avea o cheie pentru dezlegarea tainei în ce privește cauzele care au jucat un rol hotărîtor la întemeierea unei așezări cu o însemnătate crescîndă tocmai în acest colț interior, ascuns, al Platformei Luncanilor, la poalele terminației de nord-vest a suprafeței de denudație Rîu Șes. Iată deci necesitatea rezolvării unei probleme de cronologie și de topografie arheologică foarte imporante, de care nu depinde numai cunoașterea unui capitol anterior al istoricului *Sarmizegetusei* dacice, dar și deschiderea posibilității de a da o explicație cît de cît justă, în orice caz mai plauzibilă, privind cauzele întemeierii unei așezări de tip protourban tocmai în acest loc nu prea potrivit pentru o comunitate numeroasă, chiar foarte numeroasă, în raport cu condițiile demografice ale Daciei de dinaintea cuceririi romane.

Așa cum observă prof. R. Vulpe[22]: „... nu poate fi vorba de un mare trafic economic la originile Sarmizegetusei, care prin poziția sa dosnică, înfundată în munți greu accesibili, ferită de marile drumuri, departe de terenuri agricole, dovedește că nu s-a născut decît din considerente politice și militare și că, dacă ulterior a fost populată, nu e din cauza unor condiții economice firești,

---

[20] Cf. C. Daicoviciu și colaboratorii, în *SCIV*, III, 1952, p. 304—306; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 355.

[21] *Ibidem.*

[22] *Getul Burebista — conducător al întregului neam geto-dacic*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1968, p. 51—52. I. H. Crișan consideră că „... cetățile ce fac parte din sistemul de apărare din Munții Orăștiei (cu denumirea folosită de noi = Platforma Luncanilor, în cel mai larg sens al noțiunii) au un pregnant caracter strategic-militar și numai în acest context au devenit sedii ale unor vîrfuri războinice, ale unor mari nobili de la curtea regelui. În asemenea reședințe princiare meșterii existenți vor lucra numai pe seama stăpînului cetății, fără ca aceasta să constituie un centru de producție de oarecare proporții ..." (*Op. cit.*, p. 354).

ci numai ca efect al situației sale de reședință strategică a unui rege . . ."

Atîta vreme cît cu prima parte a afirmației prof. R. Vulpe putem fi cu totul de acord, cea de-a doua parte a ei nu o putem împărtăși fără rezerve. Dimpotrivă, după cum am putut să ne dăm seama din cele expuse mai sus, ar rezulta clar că, foarte probabil, la nașterea așezării celei mari de la Grădiștea Muncelului a contribuit și un factor important cu caracter economic, și anume prezența zăcămintelor de fier din apropiere, precum și unul cu caracter de suprastructură: existența — presupusă — a unui loc de cult mai vechi decît sanctuarele cu baze de calcar, din prima fază a construcțiilor cu caracter sacru. Dar pentru a obține temeiuri mai solide în vederea precizării factorilor adevărați, indubitabili, care au stat la baza genezei așezării protourbane de aici, sînt necesare noi săpături, noi cercetări pe teren, precum și mult mai multă precizie din punct de vedere cronologic.

Avînd în vedere nivelul actual al cercetărilor și faptul că multe dintre problemele legate de complexul cetăților dacice din Munții Șurianului pînă acum nu au fost urmărite cu atenția cuvenită sau nu au fost luate în considerare deloc, îndrăznim să avansăm următoarea concluzie: în cazul *Sarmizegethusei basileion*, începuturile procesului de urbanizare pot fi legate, probabil, de trei factori importanți, toți trei fiind urbanogeni în antichitate. Ea s-a născut datorită: *a)* existenței unor zăcăminte de oxizi de fier, ușor de prelucrat cu metodele primitive cunoscute în antichitate; *b)* existenței unui centru religios, presupus foarte timpuriu, și, în sfîrșit, *c)* voinței unui dinast, care, în posesia unor aptitudini de a conduce o comunitate mare, o țară întreagă sau un fel de „imperiu", și-a dat seama de multiplele avantaje ale acestui subdistrict geografic, și cu o perspicacitate uimitoare și-a ales tocmai acest colț de țară pentru a așeza acolo centrul său politic, economic, militar, administrativ.

Cetatea cea mare de la Grădiștea Muncelului este amplasată la aproximativ 1200 m altitudine absolută. Lăsînd acum la o parte pomenirea energiilor geografice locale, urbanogene, care — fără îndoială — avuseseră și ele un rol însemnat la întemeierea în acest loc a celei mai mari fortificații dacice cu ziduri de piatră, putem spune cu o oarecare siguranță că locul ei nu a fost întîmplător ales nici într-un cadru geografic mult mai larg și — poate — pe întreg cuprinsul vastei arii de locuire a daco-geților cu greu s-ar fi putut găsi unul mai potrivit. Locul ei a fost ales — se poate

presupune — numai după cucerirea cetăților grecești de pe țărmul apusean al Mării Negre, deci cam între anii 55—48 î.e.n.[23] Datele de care dispunem în stadiul actual al cercetărilor ne obligă să presupunem că cele mai multe dintre cetățile și fortificațiile secundare ale sistemului de apărare din Munții Șurianului aparțin epocii lui Burebista. Deci, în cea mai mare parte, complexul trebuie să fi fost realizat, foarte probabil, într-o perioadă de timp relativ scurtă. Această presupunere este sprijinită, pe lîngă alte considerente, de constatarea participării directe la lucrările de construcții a unor arhitecți și meșteri greci ca urmare a cuceririi orașelor grecești, zidurile cetăților dacice din Munții Șurianului fiind lucrate într-o tehnică puțin deosebită de cea grecească (elenistică).

Cîteva motive deosebit de puternice îl vor fi îndemnat pe Burebista să aleagă locul de amplasare a cetății sale de scaun (și de refugiu?). Primul dintre acestea — așa cum am menționat — trebuie să fi fost situarea ei aproximativ în centrul stăpînirii sale. Apoi, subdistrictul geografic era relativ potrivit pentru asemenea intenții și oferea el însuși — în aparență — o bună apărare. La toate acestea mai trebuie adăugate două alte cauze, poate cele mai importante: faptul că în apropiere se găseau zăcămintele de fier și aici se afla, probabil, și centrul religios al unui trib sau al unei uniuni de triburi, acel munte sfînt.

Reședința politică, „cartierul general", centrul religios, exploatarea și prelucrarea zăcămintelor de fier din apropiere au atras, apoi, într-un ritm rapid, stabilirea aici într-un număr tot mai mare a celor mai diferiți meșteșugari, precum și a negustorilor, dînd naștere, astfel, unei așezări considerabile de caracter protourban (oppidan), care și-a atins apogeul în ultimii ani ai domniei regelui Decebal, în preajma războaielor dacice. Cu toate acestea, dacogeții, pe durata întregii lor istorii independente, nu au ajuns să aibă orașe propriu-zise, de genul celor din jurul Mării Mediterane. Evoluția pașnică, ascendentă, viguroasă, a fost curmată prin forță. Așezările civile, cît și cele fortificate, dealtfel, din Munții Șurianului, au fost distruse în modul cel mai cumplit de furia ostașilor romani învingători, împotriva unor apărători sleiți de puteri din pricina luptelor îndelungate, purtate în condiții deosebit de grele și cu multe sacrificii de sînge. În restul provinciei Dacia însă, așezările cu caracter protourban s-au dezvoltat în continuare, în contextul și ca parte integrantă a civilizației superioare de tip roman.

---

[23] C. Daicoviciu, în *IstRom.*, I, p. 286—287; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 71—72; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 227—242.

LE PROBLÈME DE LA FORMATION DES VILLES CHEZ LES DACES

(Résumé)

L'auteur s'occupe du problème de la formation des villes chez les Daces, surtout de la capitale de la Dacie pré-romaine, que Ptolémée mentionne sous le nom de *Sarmizegethusa basileion*. Après avoir passé en revue le phénomène de l'urbanogénèse, dès les temps les plus reculés et en différentes parties du globe terrestre, mais surtout dans l'Europe continentale, l'auteur — utilisant quelques résultats remarquables obtenus par les chercheurs roumains — entreprend l'analyse du processus de la naissance des villes sur la terre de la Dacie avant la conquête romaine. Il est extrémement difficile à suivre en détail le processus d'urbanisation chez les Daces, car les témoignages historiques sont pauvres. Seules les recherches archéologiques en surface, ainsi que les fouilles, ont jeté quelque lumière sur la question, mais on est loin encore d'une solution judicieuse.

Ainsi que C. Daicoviciu l'a observé à juste titre, la culture des Daces pendant les deux derniers siècles de son existence indépendente peut être considérée comme une civilisation de type *oppidaine* avec des tendances évidentes vers une civilisation agro-urbaine, avec des centres puissants comprenant des agriculteurs, des artisans, une plèbe ouvrière et des esclaves. Dans ce sens doivent être regardées toute une série d'agglomérations humaines, surtout les *poleis* mentionnées par Ptolémée dans son oeuvre. Ces sont des *oppida* constituant des lieux de foire, *fora rerum venalium*, pour les autochtones et les marchands étrangers. Vers l'acquisition du caractère d'une ville tendait le vaste espace habité sur la colline de la grande forteresse de Grădiştea Muncelului *(Sarmizegethusa basileion)* avec ses habitations et ateliers très nombreux. Dans le cas de Sarmizegetusa les débuts du processus d'urbanisation peuvent être liés aux trois facteurs importants, tous les trois étant dans l'antiquité des facteurs urbanogènes. La ville a pu naître grâce à: *a)* l'existence à proximité des gisements d'oxydes de fer facilement exploitables même avec les méthodes primitives connues dans l'antiquité; *b)* l'existence d'un supposé centre religieux ancien et, finalement, *c)* la volonté d'un roi qui, ayant des aptitudes à diriger une grande communauté, un pays entier ou bien une sorte d'„empire", s'est rendu compte des avantages multiples du sous-district géographique du sud-ouest de la Transylvanie et avec une étonnante perspicacité a choisi justement cette zone montagneuse, pas trop élevée toutefois, afin d'y implanter son centre politique, économique, militaire, administratif.

CULTURA MATERIALĂ A GETO-DACILOR DIN CÎMPIA MUNTENIEI

Mioara Turcu

Cîmpia Munteniei, parte integrantă a Cîmpiei Române[1], a oferit — datorită pămîntului său roditor şi unui climat continental temperat— condiţii prielnice dezvoltării vieţii omeneşti încă din paleoliticul inferior. Această regiune, permanent locuită, este limitată la sud de malul stîng, mănos, al Dunării, spre vest şi est o brăzdează apele Oltului şi ale Buzăului, iar spre nord o încadrează platforma piemontană getică precum şi Subcarpaţii Meridionali.

În Cîmpia Munteniei, aşezările geto-dacilor, cuprinse între secolele V î.e.n. şi I e.n., frecvent semnalate datorită cercetărilor de suprafaţă ale terenului, au format într-un cadru restrîns obiectul unor săpături sistematice, care au permis descoperirea aproximativ a 213 aşezări şi a 27 puncte unde s-au identificat înmormîntări[2]. În viitor desigur că lista descoperirilor va spori (pl. I-II).

Aria de difuziune a geto-dacilor din regiunea de care ne ocupăm, cu un caracter mai mult sau mai puţin îndelungat, a fost îndeosebi valea Dunării, unde se constată o densitate mai mare de aşezări (peste 70), bine apărate de pădurile ce se întindeau din zona deluroasă pînă aproape de fluviu. Dar chiar şi în acest spaţiu geografic întins se observă anumite diferenţe în răspîndirea aşezărilor getice. Astfel, în partea de est a cîmpiei dunărene, de la vărsarea Argeşului în fluviu şi pînă în regiunea limitată de balta Ialomiţei, s-au putut constata cele mai dense locuiri, pe care

---

[1] Gheorghe Vîlsan, *Cîmpia Română*, extras din *Buletinul Societăţii Geografice*, XXXIV, 1915, Bucureşti, p. 31 şi urm.

[2] Spre o mai bună înţelegere a vieţii materiale a geto-dacilor din regiunea de cîmpie a Munteniei, considerăm necesar ca acest studiu să fie precedat de un cadru privind răspîndirea şi densitatea aşezărilor, precum şi tipul de locuinţe din cea de a doua epocă a fierului. Dealtfel, pe baza unui repertoriu detaliat (vezi Mioara Turcu, în *Dacia*, N.S., XXII, 1978, p. 155—171) se poate stabili existenţa unei ascendenţe a societăţii geto-dace ce a avut la bază o înfloritoare viaţă materială.

încercăm să le încadrăm în patru grupe, după felul răspîndîrii lor în spațiu:

1. Ulmeni, Olteniţa (cu punctele: Coada Lupului, Valea Mare, Bataluri);

2. Spanţov (cu punctele: Grajdurile C.A.P, Grădiştea Nouă, Cetatea Veche), Chiselet, Andolina, Ciocăneşti;

3. Bogota, Rasa, Gălăţui Stuf, Potcoava;

4. Călăraşi, Grădiştea Călăraşi, Grădiştea Coslogeni, Grădiştea Oltina, Dichiseni.

În cîmpia Burnazului, deci între Argeş şi Olt, se înscriu, la fel ca în partea estică a văii Dunării, o serie de aşezări, mai rare însă cu cît ne depărtăm de regiunea aflată la vărsarea Argeşului în Dunăre; cifra lor întruneşte în jur de 30 de locuiri depistate. În această parte a cîmpiei dunărene aşezările se pot încadra în trei grupe:

1. Chirnogi (cu punctele: Şuviţa lui Vulpe, Şuviţa lui Iorgulescu, Şuviţa lui Nicolae, Cişmeaua Mare, Chirnogi, Rudari, Şuviţa Hotarului), Grind, Clinciu, Greaca (cu punctele: „La Păru", Hristache, Pîrlita şi Cotîrla), Prundu (cu punctele: Malu Molescului, Silişte).

2. Gostinu, Oinacu, Daia, Oncești, Crivăț (cu punctul Izlaz), Ghizdaru, Gogoşari, Cetăţuia, Malu, Vedea Găujani.

3. În spaţiul geografic cuprins între rîurile Teleorman şi Olt, la vărsarea rîurilor în Dunăre, sînt numai trei puncte arheologice: Zimnicea, Fîntînele şi Măgurele. Considerăm această situaţie ca datorîndu-se puţinelor cercetări de suprafaţă pe teren.

O densitate vizibil sporită a aşezărilor getice se constată şi în apropierea diferitelor ape curgătoare, aşa cum este cazul celor cuprinse în centrul cîmpiei, între apele Argeşului şi ale Mostiştei, şi chiar de-a lungul acestor rîuri. Apele fac coturi dese, iar terasele secundare se înalţă uneori îndeajuns spre a forma boturi de dealuri favorabile stabilirii oamenilor.

Dese au fost şi locuirile ce se înşirau pe cursurile inferioare ale afluenţilor Dunării, de exemplu Vedea cu Teleormanul, Argeşul cu Dîmboviţa ş.a.

Dintre aşezările situate pe malurile Argeşului citäm: Vîrteju, Nefliu, Mihăileşti, Popeşti, Şoldanu, Radovanu.

Pe valea Mostiştei există următoarele puncte: Belciugatele, Fundulea, Gurbăneşti, Valea Argovei, Frăsinet, Sultana, Piscul Coconi, Mănăstirea, Ulmu, Boşneagu, Odaia Vlădichii.

Condiţii mai puţin prielnice de locuit a oferit regiunea Bărăganului central, deoarece teritoriul este jos, lipsit total de ape curgătoare. Ca urmare a acestor împrejurări naturale, şi numărul aşezărilor getice este foarte restrîns. Nu acelaşi lucru se poate spune

despre regiunea Bărăganului nordic, unde atît malurile rîului Ialomița, cît și cele ale Buzăului sînt presărate cu așezări, al căror număr depășește cifra de 43. În schimb, cîmpia Cîlnăului, cuprinsă între rîurile Dîmbovița și Argeș, este acoperită de loess, în strat gros, iar pînza freatică este din ce în ce mai depărtată de suprafața solului, ceea ce în fapt ar putea explica și raritatea așezărilor (ca de exemplu: Știubei Orăști, Vărăști, Gruiu).

Dincolo de cîmpia Cîlnăului, în regiunea Vlăsiei, masiv împădurit în secolele trecute, precum și în Vlăsia sudică, străbătută de cîmpii înalte cu văi relativ adînci și terase acoperite de silvostepă, beneficiind de o pătură freatică la suprafața solului, urmele materiale ale geților se înșiră pe malurile Sabarului (Bragadiru), Dîmboviței (Mihai Vodă, Radu Vodă, Biserica Bucur, Dealul Piscului, Bălăceanca, Tînganu, Fundeni, Vasilați, Budești) și Colentina (Buftea, Chitila, Dămăroaia, Tei Toboc, Herăstrău, Pantelimon, Plumbuita, Dudești, Cățelu Nou, Cernica-Căldăraru).

În cîmpia Găvanu Burdea, udată de rîurile Teleorman, Vedea și Călmățui, au existat continuu condiții prielnice de locuit, dovedite prin cele peste 23 de puncte descoperite, ce datează din a doua epocă a fierului.

În nord-vestul Cîmpiei Munteniei sînt sesizate puține urme Latène, și într-o atare situație se reflectă și stadiul limitatelor documentări arheologice din regiunea menționată; viitoare cercetări minuțioase de teren vor putea elucida, printre alte probleme, și pe aceea a răspîndirii populației geto-dacilor din acest spațiu geografic.

Deci, referindu-ne la Cîmpia Munteniei, se poate conchide că aria de răspîndire intensă a așezărilor strămoșilor noștri geto-daci a fost îndeosebi valea Dunării.

De asemenea, cele mai numeroase așezări și înmormîntări datează din secolele II-I î.e.n., iar cele mai restrînse numeric sînt din secolele V-IV î.e.n., de unde se poate deduce că în a doua epocă a fierului densitatea populației a fost în continuă creștere, iar dezvoltarea unitară a vieții materiale și spirituale a societății getodace a cunoscut o linie ascendentă, atingînd, în secolele I î.e.n.-I e.n., apogeul.

Potrivit cu obiceiurile înaintașilor, geto-dacii și-au întemeiat și în regiunea de cîmpie așezări situate în apropierea apelor curgătoare, pe terase înalte sau joase, ori, în anumite situații, chiar pe boturi de dealuri.

Așezările, în majoritate de tip rural, aveau însă, în anumite situații, caracterul unor centre fortificate, aglomerate într-un spațiu restrîns.

O analiză succintă asupra tipurilor de așezări din spațiul geografic la care ne referim duce la următoarea clasificare[3]:

1. *Așezările deschise (nefortificate artificial)*, dealtfel cele mai numeroase în regiunea de cîmpie, se pare că erau cel mai des folosite de către geți. Dintre acestea, amintim, din apropierea rîului Mostiștea: Mănăstirea[4] și Piscul Coconi[5], iar pe malurile Dîmboviței: Negoiești, Budești și altele.

Pe actualul teritoriu al Capitalei au fost descoperite stațiuni deschise, plasate tot în preajma apelor. Caracteristică în acest sens este așezarea de la Dudești[6], identificată pe o colină înconjurată din trei părți de vechea albie a Dîmboviței. În acea vreme, la Cățelu Nou, populația geto-dacă a ocupat un spațiu ridicat de formă triunghiulară, mărginit pe laturile lungi de balta Colentina Pantelimon[7]; la Bragadiru locuirea se afla pe un promontoriu întins și nu prea înalt, aproape de vechea albie a rîului Sabar[8]. Dar numărul locuitorilor de pe boturi de dealuri ori de pe platouri înalte este destul de ridicat; ne-am limitat doar la cîteva exemple. Tipul acesta reprezentativ de așezări are unele trăsături comune: a) sînt mult răspîndite în spațiu; b) nu sînt organizate după vreun criteriu bine determinat, casele fiind dispuse la distanțe variabile între ele.

2. *Așezările situate pe platouri prevăzute cu șanț de apărare* sînt mai rar întîlnite în Cîmpia Munteniei. Totuși, la Radovanu s-a aflat o locuire geto-dacă apărată de un șanț, iar în București, la Radu-Vodă, pe o colină ce reprezintă astăzi un martor desprins din cuprinsul terasei prin acțiunea de eroziune a Dîmboviței; s-a cercetat de asemenea o așezare getică apărată printr-un șanț artificial[9], ulterior distrus de o locuire feudală.

3. *Așezările fortificate printr-un șanț și val de pămînt* sînt prezente în Cîmpia Munteniei în mai multe puncte. Așezarea de la Popești, cea mai importantă, era situată pe un pinten al terasei Argeșului; acesta — încă din prima epocă a fierului — a fost împărțit prin săparea a două șanțuri transversale, create în scop de apărare, în trei segmente inegale. Tot ca o măsură de precauție

---

[3] M. Turcu, în *Monumente istorice și de artă*, 2, 1977, p. 58—61.
[4] Gh. Ștefan, în *Dacia*, II, 1925, p. 385—399.
[5] R. Vulpe, în *BCMI*, XVII, 1924, fasc. 39, p. 46—48.
[6] M. Turcu, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 41 și urm.
[7] V. Leahu, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 15.
[8] M. Turcu, în *București*, VIII, p. 55; eadem, *Geto-dacii pe teritoriul Bucureștilor*, în *Izvoare arheologice bucureștene*, 1978, p. 29.
[9] I. Ionașcu, Vl. Zirra, în *Bucureștii de odinioară*, 1959, p. 53.

s-a înălțat un val consolidat cu vălătuci, arși pe loc împreună cu argila în care erau prinși. Vechea fortificație halstattiană, refolosită în epoca Latène prin adăugarea unei palisade, avea apărarea asigurată și în mod natural, prin mlaștinile ce înconjurau terenul[10].

Așezările fortificate printr-un șanț și val de pământ integrează o serie de locuiri ca, de exemplu, aceea de la Zimnicea, apărată printr-un șanț adînc creat artificial, care o înconjura dinspre nord, est și sud-est; spre est și sud-est, șanțul era dublu, spre vest și sud-vest el era înlocuit de o rîpă naturală. Pe o mică porțiune se păstrează și valul care înconjura fortificația[11].

Tot în județul Teleorman s-au mai identificat încă alte trei locuiri de același gen: Albești, Orbeasca de Sus și Roșiorii de Vede.

Pe malul Ialomiței, pe dealul Piscul Crăsani, s-a descoperit la fel o așezare geto-dacă fortificată, înconjurată din toate părțile de rîpi abrupte și înalte; aceasta era legată de restul malului numai printr-o fișie de pământ, ca o șa îngustă tăiată de un val și de un șanț artificial[12].

4. *Așezări insulare, apărate din toate părțile de apă.* Într-o atare situație se poate încadra numai insula Snagov, situată în mijlocul lacului cu același nume. Prin plasarea sa geografică și strategică, ea a alcătuit un loc prielnic pentru așezările omenești ce au aparținut epocilor: bronz, Latène și feudală[13].

Spre deosebire de Munții Orăștiei, unde există un mare complex de așezări și cetăți întărite cu ziduri de piatră[14], în Cîmpia Munteniei geto-dacii și-au creat locuiri mult mai simple din punctul de vedere al sistemelor tehnice de construcții, care reprezentau în fapt mici centre economice, cîteodată chiar militare ori politice. Excepție au făcut numai acelea care au jucat rolul unor centre uniunale tribale (Piscul Crăsani, Zimnicea, Radovanu, Popești).

---

[10] R. Vulpe, în *Materiale*, V, 1959, p. 339—340.

[11] Informație: Alexandrina Alexandrescu.

[12] I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924, p. 19—20; V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 177; R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1968, p. 42—51.

[13] Dinu V. Rosetti, în *Publicațiile Muzeului Municipiului București*, 2, 1935, p. 5 și urm.

[14] C. Daicoviciu, *Sistemi e tecnica di costruzione militare e civile presso i Daci nella Transilvania*, în *Atti dell settimo Congresso internazionale di archeologia classica*, vol. III, Roma, 1961, p. 81—86; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972, p. 127 și urm.; idem în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, 1, 1978, p. 3—8.

În cadrul așezărilor Latène geto-dace din Cîmpia Munteniei, deosebim două tipuri de locuințe: *bordeiul* (de formă ovală[15] sau rectangulară[16], prevăzut uneori cu trepte de coborîre, sau de contur patrulater cu colțurile rotunjite[17]) și *casa de suprafață*.

Pămîntul de umplutură aflat în interiorul bordeielor conținea adeseori cenușă, ceea ce ar putea atesta folosirea în construcție a trestiei sau păpurișului. În mod obișnuit, în încăperi se aflau vetre.

Casele de suprafață au alcătuit majoritatea locuințelor, avînd formă rectangulară sau elipsoidală; ele erau ridicate la suprafața solului și se construiau pe un schelet de pari groși, care susțineau o împletitură deasă de nuiele; peste acest schelet lemnos se așternea un strat gros și dens de lipitură de lut amestecată cu paie.

Învelișul locuințelor se pare că se realiza din trestie ori din paie. Totuși, atît la Radovanu cît și la Popești, s-au găsit mari cantități de țigle de lut, imitate după cele grecești. De la această categorie, discutată, face excepție numai un complex aflat la Popești, alcătuit dintr-o bucătărie, locuințe și depozite[18].

Vetrele și cuptoarele, situate în colțul de nord-est sau de est al încăperii respective, se așezau direct pe pămînt și serveau pentru prepararea hranei.

Unele vetre nu aveau o folosință casnică, ci probabil că erau vetre de cult. Aflate la Popești[19], Mihai Vodă[20], Popești Leordeni[21] și Vlădiceasca[22], atare vetre au suprafața decorată prin chenare, linii simple, diagonale și cercuri.

Pe lîngă locuințe, geto-dacii obișnuiau să-și facă și gropi circulare, tronconice (Mihai Vodă și Popești), în formă de clopot (Tînganu), folosite în scopul păstrării cerealelor.

Pentru o cît mai bună conservare a cerealelor, adeseori pereții gropilor erau arși. Cîteodată, în astfel de gropi se introduceau și

---

[15] Bordeiul de formă ovală îl exemplificăm prin cel descoperit la Malu Roșu (cf. Al. Păunescu, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, în *Materiale*, VII, 1962, p. 132).

[16] Un bordei rectangular a existat la Chirnogi (vezi: G. Trohani, în *Cercetări arheologice*, I, București, 1975, p. 129).

[17] Bordeie patrulatere cu colțurile rotunjite au fost găsite la: Tînganu (cf. M. Turcu, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 270—276; eadem, în *București*, VI, 1968, p. 93—95), Popești (vezi R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 245).

[18] R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, p. 33.

[19] Idem, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 205.

[20] S. Morintz și D. V. Rosetti, în *Bucureștii de odinioară*, București, 1959, p. 29.

[21] M. Turcu, în *București*, VIII, 1971, p. 56.

[22] G. Trohani, *op. cit.*, p. 152, fig. 2.

vase — chiupuri — ce conțineau cereale; dovada certă o face o groapă de la Bucureștii Noi[23], în care s-au aflat 5 vase mari.

În așezările și locuințele geto-dacilor abundă uneltele, mai ales cele din fier, nelipsind însă nici cele realizate din lut, piatră, os și bronz, ceea ce de fapt este o dovadă a practicări diferitelor meșteșuguri.

În a doua epocă a fierului, cunoștințele tehnologice ale geto-dacilor în extracția, reducerea și prelucrarea fierului erau destul de avansate. Datorită exploatărilor miniere din acea vreme, în apropierea surselor de minereuri au existat centre metalurgice.

Reducerea și prelucrarea metalelor în perioada respectivă de timp poate fi argumentată și pe actualul teritoriu al Munteniei, la Cetățenii din Vale[24] (prin zgură, tipare și creuzete), prin atelierele de fierari de la Cățelu Nou-București și de la Popești, ori chiar și prin descoperirea cuptorului de redus minereul din fier de la Bragadiru-București[25] și a celui de la Chirnogi (județul Ilfov).

Existența unor astfel de cuptoare, atît în Muntenia cît și în Transilvania (Grădiștea Muncelului[26]) și Oltenia (Cireșu[27]), atestă extracția și reducerea de către geto-daci, în cuptoare special construite, a minereului de fier din zăcămintele aflate în apropiere.

Principala ocupație a geto-dacilor a fost agricultura, îndeletnicire despre care au rămas o serie de informații scrise ale autorilor antici. În cele mai multe cazuri, dovezile scrise sînt confirmate sau completate de descoperiri ale unor importante vestigii arheologice.

Pentru aratul ogoarelor geto-dacii au folosit *brăzdarul de plug din fier* (pl. III/1). De forma unei bare masive, aplatizate, avînd vîrful triunghiular, în genul unei linguri, prevăzut cu o nervură mediană puternică, brăzdarul de plug a fost descoperit în Muntenia la Popești și Socetu.

Pe baza analizei celor mai importante descoperiri de acest gen efectuate pînă în prezent la noi, cercetătorul Dinu V. Rosetti[28] a precizat forma brăzdarelor geto-dace comparativ cu cele de tip roman și le-a stabilit evoluția, cuprinsă între secolele II și I î.e.n.

În aceeași ordine de preocupări, Ion Horațiu Crișan[29], printr-o descriere amănunțită și prin compararea fiarelor de plug celtic, dacic

---

[23] M. Turcu, în *Monumente istorice și de artă*, 2, 1978, p. 8—9.
[24] F. Mîrțu, în *Studii și articole de istorie*, V, 1963, p. 21.
[25] M. Turcu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 389—393.
[26] H. Daicoviciu, *Dacii*, 1972, p. 219—234.
[27] E. Bujor, L. Roșu, în *Revista Muzeelor*, 4, 1968, p. 308.
[28] D. V. Rosetti, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 391—405.
[29] I. H. Crișan, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 285—303.

și roman, observă continuitatea tipului geto-dacic și în epoca romană[30].

S-a constatat că brăzdarul de plug geto-dac este prezent aproape în toate așezările mari cercetate: Grădiștea Muncelului[31], Răcătău[32], Ocnița[33], Cetățenii din Vale[34], Comălău, Costești, Crăciunești, Cristești, Pecica[35], Strîmbu[36], Moșneni[37], Poiana[38], Tinosu[39], Căpîlna, Piatra Neamț etc. Același tip de brăzdar se remarcă atît în nord, cît și la sud de Dunăre, constatîndu-se că pe teritoriul R. P. Bulgaria brăzdarul în formă de lingură, cu mînerul lung, era foarte răspîndit[40]. Încă din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.[41], tracii foloseau plugul cu elemente de fier, iar brăzdarul de origine tracă avea forma unei linguri, ceea ce ar fi un indiciu că geto-dacii l-au împrumutat de la vecinii lor traci.

Seceratul cerealelor era asigurat prin folosirea secerilor și cosoarelor, găsite din abundență în așezările geto-dacilor.

După tipul lor, *secerile* pot fi descrise ca fiind masive, cu lama convexă, ceea ce dădea posibilitatea să poată servi și drept arme (găsite la Popești[42]), ori mai puțin masive, cum este cazul unor piese de la Dudești-București[43] și Cățelu Nou-București (pl. III/2), sau cu o curbură accentuată a lamei, prevăzută la un capăt cu un orificiu sau cu un peduncul, ca aceea descoperită la Andolina, județul Ialomița (pl. III/3). Seceri asemănătoare celor existente în așezările geto-dace din sudul Daciei s-au aflat și în Transilvania, la Strîmbu[44], Covasna[45] și Grădiștea Muncelului, precum și în Moldova la Poiana.

---

[30] Idem, în *Burebista și epoca sa*, 1975, p. 370 și urm.
[31] *Expoziția Civilizația daco-geților în perioada clasică*, 1976, p. 7, nr. 22.
[32] *Op. cit.*, p. 7, nr. 20; V. Căpitanu, în *Carpica*, VIII, 1976, fig. 39/4.
[33] D. Berciu, în *Magazin istoric*, 6, 1967, p. 8.
[34] D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 291 și urm.
[35] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 293—294.
[36] I. Berciu și Al. Popa, în *SCIV*, XIV, 1, 1963, p. 151 și fig. 3/1—2.
[37] V. Canarache, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 100—102.
[38] R. Vulpe, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 200, fig. 21/1—2.
[39] Radu și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 219, fig. 47/24 și fig. 48/9.
[40] Într-un studiu, Maria Čičikova a analizat evoluția tipului de brăzdar în formă de lingură (cf. Maria Čičikova, *Au sujet du soc thrace*, în *Apulum*, VII, 1, 1969, p. 117 și urm.).
[41] Eadem, *op. cit.*, p. 118.
[42] R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 248, fig. 10/3.
[43] Mioara Turcu, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 45.
[44] I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 156, fig. 3/7 și 3/8.
[45] Z. Székely, în *SCIV*, 26, 2, 1972, p. 210, fig. 11/1.

Cosoarele, unelte rar întîlnite în această zonă, pot fi totuşi remarcate în diferite aşezări, ca de exemplu la Cătelu Nou[46] şi Popeşti[47]. Caracterizate printr-o lamă relativ lată la bază şi subţiată spre vîrf, cosoarele au jumătatea superioară a lamei curbată. Lama se continuă la bază printr-un tub longitudinal ce servea pentru fixarea mînerului de lemn.

Dintre uneltele de fier folosite de geto-daci făceau parte şi *cuţitele,* care pot fi încadrate în două categorii: masive, cu lama lată, spinarea curbată şi vîrful ascuţit, avînd o placă triunghiulară pe care se fixa mînerul; mai puţin masive, cu lama simplă şi dreaptă (pl. III/4—5).

Dălţile, des întîlnite în aşezările getice din Muntenia (la Cătelu Nou, Popeşti şi Dămăroaia), au tăişul drept şi corpul prismatic ori oval (pl. III/7) sau tăişul lat şi gura ovală (pl. III/6), iar o ultimă categorie o considerăm ca fiind cele cu corpul unghiular, muchea şi tăişul drepte.

Pentru pescuit erau folosite *cîrligele de undiţă,* lucrate dintr-un fier masiv, folosindu-se tehnica baterii. Sîrma are capătul de prindere a sforii lăţit sau terminat printr-o aripioară laterală. Cîrligele de undiţă s-au găsit în aşezările de la Popeşti şi Cătelu Nou (pl. III/8).

În procesul muncii se mai foloseau *foarfece masive, greble* şi *lopeţi* de fier.

Uneltele de lut sînt nelipsite din aşezările aparţinînd celei de a două vîrste a fierului. Cantitativ, primul loc îl ocupă fusaiolele: tronconice, bitronconice, sferice sau plate.

Mai reduse numeric în comparaţie cu fusaiolele, apar greutăţile piramidale de lut, creuzetele piriforme (pl. III/10) precum şi lustruitoarele modelate cu mîna în formă de ciupercă, cu mîner tronconic rotunjit la capăt (pl. III/9).

Tiparele pentru podoabe se executau de asemenea din lut şi erau utilizate pentru confecţionarea cupelor autohtone, imitaţii după cele deliene. Tiparul cuprinde, în negativ, scobite în cavităţi, motivele care decorau vasul. După ce tiparul era aşezat pe roată, se turna în interiorul său argila din care era modelată cupa. Menţionăm că în tiparele în negativ găsite în stare fragmentară sau în-

---

[46] V. Leahu, în *Cercetări arheologice în Bucureşti,* I, 1963, p. 30 şi fig. 21/2; *Istoria oraşului Bucureşti,* I, 1966, p. 42 şi planşa de la p. 41, fig. 4.

[47] R. Vulpe, în *SCIV,* VI, 1—2, 1955, p. 247; idem, în *Materiale,* III, 1957, p. 231.

tregi, la Popești, Piscul Crăsani și Bragadiru, se execută numai partea inferioară a corpului bolului.

Piesele de os, puține la număr, meșterii autohtoni le confecționau prin tehnica tăierii sau așchierii, prin cioplire și lustruire. Dintre acestea fac parte împungătoarele mici, sulele și pumnalele.

Obiectele de uz casnic, fără a fi prea numeroase în comparație cu uneltele, apar bine reprezentate. Astfel, din fier se lucrau *chei* și *scoabe pentru uși, cuie* și *piroane*.

Adeseori obiectele utilizate frecvent în gospodărie se modelau din lut. Din această categorie fac parte *opaițele*, în formă de frunză (găsit la Radovanu) sau cu trei brațe (descoperit la Popești) de factură locală, dar imitînd cu măiestrie candelabrele greco-italice[48].

Cerealele se măcinau cu ajutorul rîșnițelor, lucrate din *gresie ori din tuf vulcanic*. Acestea erau rotative, de tip greco-roman, compuse din două piese, o *meta* și un *catillus* (găsite la Popești și Bucureștii Noi); alt tip, mai puțin avansat, era alcătuit dintr-o piatră de rîu lungă, cu suprafața netezită, pe care grînele se pisau cu ajutorul unui bulgăre rotund.

Gradul înalt de dezvoltare a societății geto-dace explică și existența, în cadrul acesteia, a obiectelor importate grecești și romane. În așezările din Cîmpia Munteniei sînt cunoscute o gamă variată de obiecte de bronz provenite pe calea schimbului: ustensile de bucătărie, figurine antropomorfe cu rol de protome și lampadare. Vasile Pârvan considera Dacia drept „... un debușeu al industriei greco-italice a vaselor de bronz"[49]. În prezent se consideră că vasele și obiectele de bronz găsite în mediul geto-dac provin în cea mai mare parte din atelierele italice; în orice caz, mai rar din orașele grecești[50]. Totuși, mai există și părerea că aceste produse ar fi de factură autohtonă[51].

Dintre obiectele de bronz semnalăm existența unor cîntare întregi (Cățelu Nou) sau partea componentă a unui cîntar (Popești), care după maniera de lucru pare a fi de factură grecească (pl. III/14).

Diferite obiecte de uz casnic se lucrau din același aliaj: un clopoțel (găsit la Tei-București, pl. III/15), torți de vase și de oglinzi (terminate cu protome stilizate de păsări — capete de

---

[48] Idem, *op. cit.*, p. 233 și 238, fig. 18/1.

[49] V. Pârvan, *Getica*, p. 618.

[50] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 60.

[51] R. Florescu, *Arta dacilor*, București, 1968, p. 23.

lebede[52] sau de rațe[53], aflate la Popești), diferite candelabre (candelabrul cu trei brațe de la Piscul Crăsani)[54] sau chiar opaițe[55].

Varietatea și, mai ales, tehnica în care au fost lucrate, deosebit de îngrijită, atestă proveniența străină a acestor piese de bronz. Dar atelierele de prelucrare a bronzului din Munții Orăștiei, deșeurile de bronz descoperite în vechile cercetări arheologice de la Popești, bulgării de pămînt în amestec cu bronz aflați într-o locuință Latène de la Dudești-București ne determină să presupunem și existența unei producții locale.

Pe lîngă unelte, geto-dacii își realizau din fier și armele. Cele mai frecvente sînt vîrfurile de săgeți, ce pot fi împărțite în trei categorii: a) piramidale, cu nervură mediană, aripioare longitudinale și o teacă de fixare în coadă, găsite la Popești, Budureasca (pl. III/13 a-b) și Bragadiru-București; b) triunghiulare, cu vîrful conic, două peduncule laterale și un tub de fixare[56]; c) cu lama plată.

Vîrfurile de lănci lucrate prin batere dintr-o singură bucată de fier cuprind categoriile: a) cu corpul în formă de frunză de salcie cu nervură mediană dublă (pl. III/11); b) cu lama îngustă și plată (fără nervură mediană), prelungită printr-un tub de fixare (un exemplar aflat la Bragadiru; pl. III/12).

În categoria armelor se pot încadra și pumnalele scurte; dovada folosirii acestui tip de armă o face buterola ce provine de la o teacă de pumnal din bronz, descoperită pe teritoriul orașului București.

Uneltele și armele descoperite în așezările geto-dace din Cîmpia Munteniei fac dovada îndeletnicirilor de bază ale populației: agricultura și, în strînsă legătură cu aceasta, creșterea vitelor și

---

[52] Pe toarta unui vas metalic („monumentul nr. 5 de la Zohor") din apropierea Bratislavei se află un decor asemănător (cf. Bedrich Svoboda, *Neuerworbene römische Metallgefässe aus Straze bei Priet Piestany*, în *Archaeologia Slovaca, Fontes*, XI, Bratislava, 1972, p. 26 și p. 27, fig. 17 b).

[53] Toarta unei căldărușe, descoperită la Costești, este de asemenea decorată cu capul stilizat al unei rațe (vezi: Ion Glodariu, *Importuri romane în cetățile dacice din Munții Orăștiei*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 356 și 357, pl. I/1 și p. 359, pl. III/1).

[54] I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, p. 85—86, fig. 277; Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 211, fig. 181—182.

[55] Un opaiț aflat în așezarea de la Radovanu este decorat cu un motiv vegetal și zoomorf (un vultur și un șarpe încolăcit). Piesa aceasta este asemănătoare cu un exemplar de la Popești (cf. R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, 1966, fig. 25).

[56] R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 318 și fig. 13/6—6; idem, în *Materiale*, VII, 1960, p. 334.

pescuitul, dulgheritul, extragerea și prelucrarea metalelor, precum și olăritul.

Elementul preponderent al așezărilor Latène studiate pe teritoriul țării noastre îl constituie însă ceramica. Cercetată îndeaproape, aceasta reprezintă un valoros document arheologic și istoric, avînd astfel rolul de a aduce o contribuție importantă la cunoașterea culturii materiale a geto-dacilor.

Încadrarea cronologică a vaselor autohtone din lut a putut fi determinată pe baza tipologiei și a asocierii diferitelor forme locale (în contextele arheologice unde au fost descoperite) cu elemente databile, ca, spre exemplu: ceramică de import grecească și romană, monede, obiecte de podoabă etc.

Ținînd seama de factorii susmenționați ne-am propus să stabilim pentru ceramica geto-dacă din Cîmpia Munteniei următoarele etape:

Secolele V-IV î.e.n.
Secolele IV-III î.e.n.
Secolele III-II î.e.n.
Secolele II-I î.e.n.

În secolele V-IV î.e.n. se încadrează ceramica descoperită la Alexandria[57] și Bălănești, într-o groapă[58]. Ceramica se împarte în două categorii: lucrată cu mîna și la roată. În cadrul ceramicii lucrate cu mîna din pastă poroasă, primitivă, se deosebesc: castroane, „urne-saci", decorate cu alveole și proeminențe crestate.

Tot cu mîna au fost realizate și străchini, cești și castroane dintr-o pastă fină, cărămiziu-gălbuie sau cenușie, cu suprafața lustruită, acoperită cu slip. Ceramica lucrată la roată cuprinde vase cenușii cu nuanțe spre negru, sau portocaliu roșiatice (castroane mari troconice, cești, străchini cu pereții arcuiți).

Pe baza a trei fibule de bronz de tip Glasinac, ce au însoțit ceramica de la Alexandria, aceste descoperiri au fost datate între sfîrșitul secolului al V-lea î.en. și mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.[59]; ceramica de aici a fost considerată, de către descoperitorul ei, ca fiind de factură autohtonă, întrucît „urnele-saci" cu decor de brîuri alveolare, cît și străchinile, ambele categorii lucrate cu

[57] Descoperirile arheologice de la Alexandria, precum și concluziile desprinse cu ocazia acestor săpături, au fost publicate de C. Preda, în *Materiale*, V, 1958, p. 175—180; idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251—262, idem, în *Materiale*, VII, 1960, p. 25—38; idem, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 179—195; idem, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 571—578.

[58] Eugenia Popescu, *O nouă descoperire de tip Alexandria în așezarea de la Bălănești*, în *Studii și comunicări*, Pitești, 1968, p. 57—66.

[59] C. Preda, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 571—575.

mîna din pastă poroasă, amintesc formele locale hallstattiene de la Tariverde, Balta Verde, Gogoşu. De asemenea, roata olarului, folosită de către localnici la acea dată, o consideră acelaşi autor ca fiind venită din lumea greacă prin intermediul populaţiei trace de la sudul Dunării.[60]

În rîndul cercetătorilor s-au purtat o serie de discuţii asupra acestei probleme[61].

Considerăm că formarea şi dezvoltarea culturii Latène geto-dace are la bază fondul local hallstattian tîrziu şi final, conţinînd şi diferite influenţe din afară (greacă, scitică, tracică, illirică şi ulterior romană), asimilate creator. Pe această bază, formele lucrate cu mîna din pastă poroasă de la Alexandria amintesc pe cele încadrate în prima vîrstă a fierului (de la Basarabi şi Ferigile); la fel, ceramica lucrată la roată redă vasele tipice autohtone de tradiţie hallstattiană.

Pe baza acestor descoperiri, propunem, pentru toată ţara, o perioadă de trecere de la Hallstatt la Latène, pe care o încadrăm între anii 450 î.e.n. şi 300 î.e.n., cînd roata olarului este folosită curent de către autohtoni.

În secolele IV-III î.e.n. se încadrează ceramica descoperită la Brăiliţa, Spiru Haret (comuna Bereşti), Albeşti, Cernica-Căldăraru şi Zimnicea.

Formele ceramice se împart în cele două categorii bine cunoscute: lucrate cu mîna şi la roată.

Ceramica realizată cu mîna din pastă poroasă cuprinde următoarele forme: 1) vasul-clopot, care atestă tradiţii vechi, moştenite din epoca bronzului şi din cea hallstattiană; 2) vasul în formă de sac şi bitronconic (pl. IV/2); 3) strachina; 4) capacul tronconic şi 5) ceaşca cu toartă supraînălţată, de tradiţie hallstattiană (pl. IV/1).

---

[60] Idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 259.

[61] Emil Condurachi consideră categoria ceramică lucrată la roată de la Alexandria ca fiind venită pe calea schimbului de la sudul Dunării, folosirea roţii olarului de către autohtoni nedepăşind sfîrşitul secolului al IV-lea (vezi E. Condurachi, *Problema apariţiei ceramicii Latène în regiunea Dunării de jos*, în *SCIV*, 16, 1, 1965, p. 49 şi urm.); Hadrian Daicoviciu, analizînd geneza Latène-ului geto-dac, admite folosirea roţii olarului la geto-daci începînd cu secolul al IV-lea î.e.n. În nici un caz, arată cercetătorul clujean, cultura Latène geto-dacă nu este importată; ea s-a format pe baza fondului local hallstattian, prin progresul mijloacelor şi forţelor de producţie (cf. H. Daicoviciu, în *Studii*, 6, 1962, p. 1392; idem, *Place et rôle de la Dacie dans le Sud-Est européen*, în *Actes du IIe Congrès international des études du Sud-Est européen*, Histoire, tome II, Athènes, 7—13 mai 1970, p. 290 şi urm.,; C. Daicoviciu şi H. Daicoviciu, *Probleme de bază ale istoriei şi ale arheologiei dacice*. Referat prezentat cu ocazia Conferinţei naţionale de arheologie din Bucureşti, în zilele de 17—20. XII. 1969).

PL. I. Aşezări geto-dace din Cîmpia Munteniei.

1 Afumaţi
2 Albeşti
3 Alexandria
4 Amaru
5 Balaci
6 Bălăceanca
7 Bălăneşti
8 Bălănoaia
9 Baldovineşti
10 Băneşti
11 Belciugatele
12 Berca
13 Blăjani
14 Blăjoi
15 Bogata
16 Boldeşti
17 Borduşani
19 Brăiliţa
20 Brăneşti
21 Brăniştari
22 Brazi
23 Brăteşti
24 Buciumeni
27 Budeşti
28 Buftea
29 Butimanu
30 Caragele
31 Călăraşi
32 Călineşti „La Grădineşti"
33 Căscioarele
34 Cătălui
35 Cătunu
37 Cerneşti
38 Cornetu
39 Cernica—Căldăraru
40 Cetăţuia
41 Chirnogi
42 Chiselet
43 Chitila
44 Ciocăneşti
45 Ciolăneşti
46 Ciorani
47 Cîrligu Mare
49 Clinciu
50 Cocargeaua
51 Conţeşti
52 Cornesti
53 Crăsani—Copuzu
54 Creaţa Leşile
55 Crivăţ
56 Cucuieţii din Deal
57 Curăteşti
58 Curcani
60 Dărmăneşti
62 Dichiseni
63 Dobreni
64 Drăcşani
65 Drăgăneşti
66 Drăghiceanu
68 Epureşti
69 Făcăieni
70 Fierbinţi Tîrg
71 Fintînele
72 Fintînele—Ghinoaica
73 Fundeni—Frunzăneşti
74 Fundulea-punctul Boanca Dîrvari
75 Gălăţui-Stuf
76 Găujani
77 Gheorghe Doja
78 Gherăseni
79 Gherghiţa
80 Ghizdaru
81 Gîldău
83 Giurgiu
84 Gogoşari
85 Gostinu
86 Grădiştea
87 Grădiştea Borcii
88 Grădiştea Călăraşi
89 Grădiştea Cosloşeni
90 Grădiştea Oltina
91 Grădiştea Roseti
92 Grăjdana
93 Greaca
94 Grind
95 Gruiu
96 Gurbăneşti
98 Hotarele-Scărişoara
99 Hulubeşti
100 „La Cremenit"
101 Lăceni
102 Licurici
103 La „Nuci"
104 Lipăneşti
105 Loloiasca
106 Luciu
107 Luica
108 Maia
109 Maltezi
110 Malu
111 Maxenu
112 Măgura Sletiii
113 Măgura cu Liliac
114 Măgurele
115 Mănăstirea
116 Măneşti
117 Mărăcineni
118 Merişani
119 Merii Goala
120 Mihai Bravu
121 Mihai Viteazul
123 Mihăileşti
124 Mitreni
125 Moşteni
126 Măzăceni
127 Nanov
128 Năieni
129 Negoieşti
130 Negoieşti (Prahova)
131 Nişcov
132 Odaia Vlădichii
133 Odobeşti
134 Oinac
135 Olarii Vechi
136 Oltenita
137 Oncesti
138 Orbeasca de Sus
141 Papa
142 Podul Pitarului
143 Pielea
144 Pietroiu
145 Pietroşani (Prahova)
146 Pietrosani (Teleorman)
148 Piscul Coconi
149 Plosca
152 Popeşti Novaci
153 Potcoava
154 Potlogi
155 Poşirceşti—Livezile
157 Prunaru
158 Prundu
159 Radovanu
161 Rasa
162 Rădulesti
163 Rîmnicelu
164 Rociu
165 Roşiorii de Vede
166 Săpoca
167 Schitu
168 Sihleanu
169 Siliştea—Naziru
170 Sineşti
171 Singureni
172 Slobozia
173 Smeieni
174 Smîrdan
175 Snagov
176 Spanţov
177 Spiru Haret
178 Stăneşti
179 Stoienesti
181 Sultana
182 Şarînga
183 Şirna
184 Şoldanu
184 Ştiubei Orăşti
186 Tămădăul Mare
189 Teleormanul
190 Tînganu
191 Tîrgşorul Vechi
192 Tîrnavă
193 Udaţi
194 Ulmeni (Ilfov)
195 Ulmeni (Teleorman)
196 Ulmu
197 Urlui
198 Vasilaţi
199 Valea Argovei
200 Valea Călugărească
201 Valea Iezărului
202 Vadul Paşii
204 Vărăşti
205 Vedea
206 Vlădicească
207 Vlădeni
208 Virtoapele
209 Vînătorii Mici
210 Virtejul—Nefliu
211 Verneşti
212 Zărneşti
213 Zimnicea

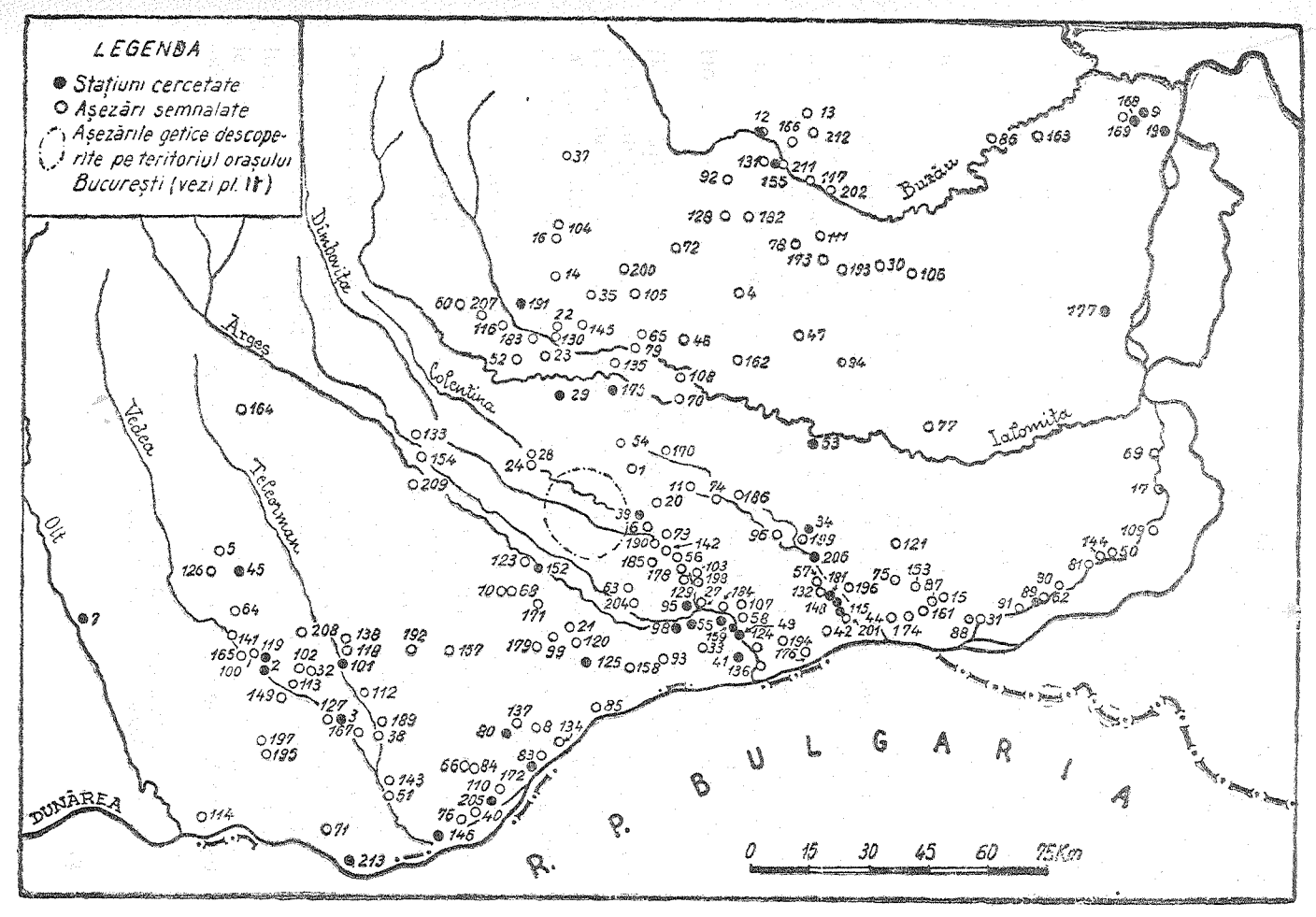

Ceramica lucrată la roată întrunește: lebesurile (Zimnicea[62] și Piscul Crăsani[63]), strachinile și imitațiile autohtone după amforele grecești.

Ceramica de import este frecvent descoperită în așezările geto-dacilor din această regiune, veniți în contact cu lumea greacă. Sînt de reținut amforele de tipul Thasos, Rhodos, Sinope și Soloha (de la Brăilița, Gura Borcii și Călărași), precum și un fragment de bol (găsit la Brăilița).

Pentru secolele III-II î.e.n. se semnalează o serie de locuiri în care apar forme specifice acestei perioade. Dintre așezările secolelor III-II î.e.n. le amintim pe cele de la Zimnicea și Piscul Crăsani (a doua fază), așezarea de la Baldovinești și din comuna Siliștea, precum și cele de la Chirnogi-Rudari și Chirnogi-Șuvița lui Vulpe.

În cadrul ceramicii lucrate cu mîna (pl. IV/3) și la roată se păstrează formele perioadei anterioare, respectiv din secolele IV-III î.e.n.; de acea considerăm că nu mai este util să le descriem.

În secolele II-I î.e.n., perioadă în care se încadrează cele mai multe locuiri geto-dace din Cîmpia Munteniei, ceramica devine variată, repertoriul formelor fiind mult mai bogat, în anumite cazuri imitîndu-se chiar cele grecești și romane.

Recipientele lucrate cu mîna înfățișează profiluri simple ori complicate, cu forme elegante și zvelte.

Astfel, ceramica poroasă cuprinde: 1) vasul-borcan (pl. IV/4) cu originea în tipul de vas-clopot (Piscul Crăsani, Căţelu Nou, Bucureștii Noi, Radovanu, Mitreni, Popești); 2) vasul cilindric; 3) vasul tronconic; 4) ceașca-opaiț (pl. IV/5) și 5) capacul. Pe suprafața acestei categorii ceramice sînt frecvente alveolele combinate, inciziile și butonii.

Ceramica lustruită, modelată tot cu mîna, se caracterizează prin: cănile bitronconice, uneori cu toartă în torsadă (pl. IV/6), strachinile, vasul bitronconic cu două torți, vasul bitronconic cu gîtul cilindric (pl. IV/7) și vasul tronconic.

Ceramica lucrată la roată cuprinde o mare varietate de profiluri, dintre care unele transpun forme realizate cu mîna, iar altele le reproduc, după cum menționam, pe cele grecești.

Cana este forma cea mai răspîndită, fiind întîlnită în orice așezare geto-dacă. O formă elegantă este cea care redă urciorul cu un profil bine proporționat. Vasul înalt, cu gîtul cilindric și ușor curbat, are pereții ușor triunghiulari, iar strecurătoarea înfă-

[62] *Istoria României*, vol. I, p. 221, fig. 51/2.
[63] I. Andriețescu, *op. cit.*, p. 33, fig. 77.

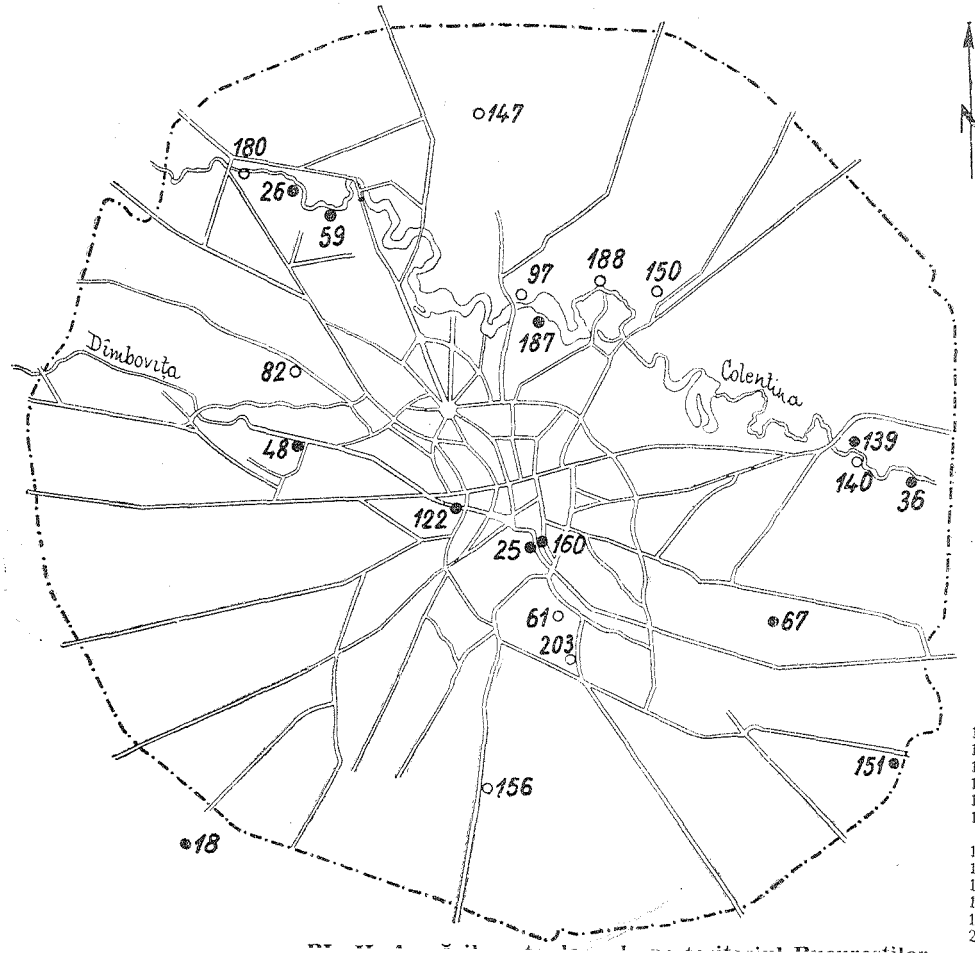

18 Bragadiru — București
25 Bucur — București
26 Bucureștii Noi
36 Cățelu Nou — București
48 Ciurel — București
59 Dămăroaia
61 Dealul Piscului
67 Dudești
82 Giulești
97 Herăstrău
122 Mihai-Vodă — București
139 Pantelimon 1 — București
140 Pantelimon 2 — București
147 Pipera
150 Plumbuita
151 Popești-Leordeni — București
156 Progresul
160 Radu Vodă
180 Străulești
187 Tei — București
188 Tei — Toboc
203 Văcărești — București

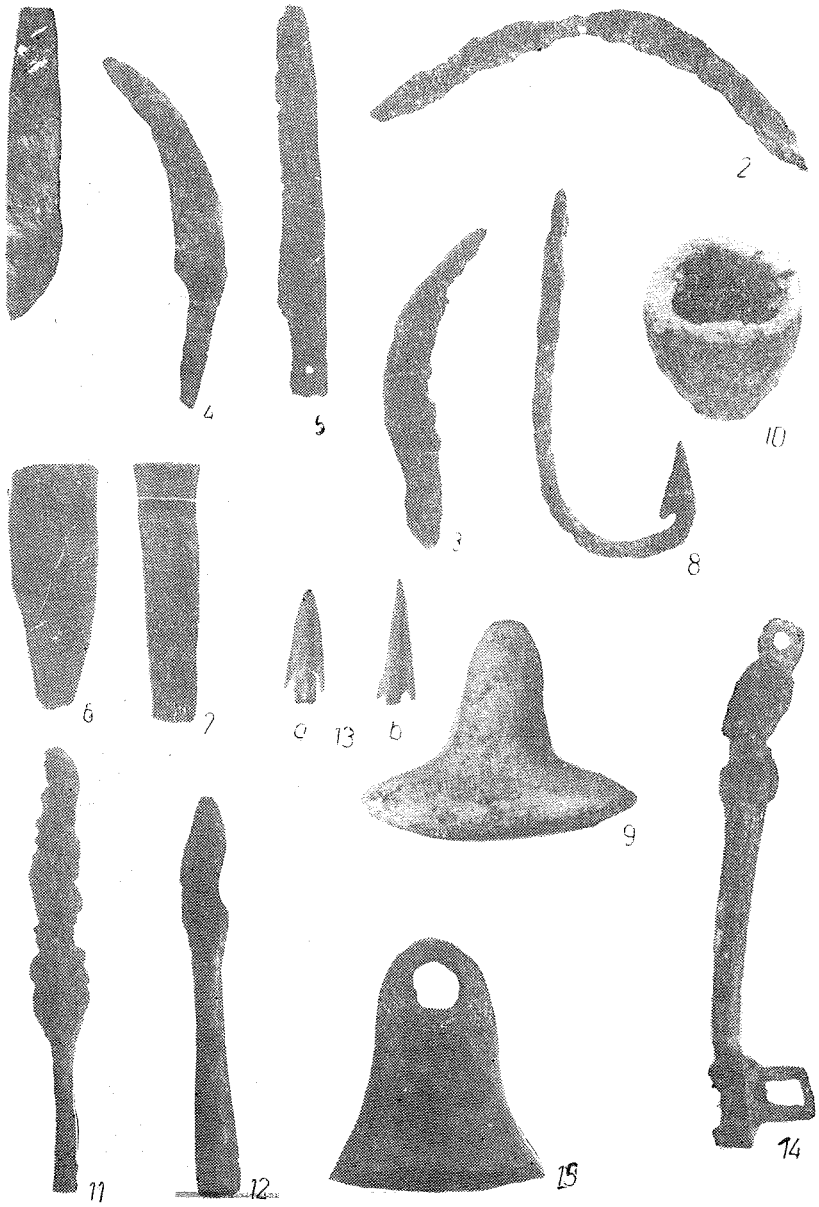

PL. III. Unelte. 1 brăzdar de plug din fier de la Popești; 2 seceră descoperită la Cățelu Nou — București; 3 seceră de la Dudești—București; 4—5 cuțite; 6 daltă aflată la Dămăroaia — București; 7 daltă; 8 cîrlig de undiță; 9 lustruitor; 10 creuzet descoperit la Popești; 11—12 vîrfuri de lănci; 13 a-b vîrfuri de săgeți de la Budureasca; 14 braț de cîntar descoperit la Popești; 15 clopoțel aflat la Tei — București.

PL. IV. Ceramică. 1 cană descoperită la Zimnicea; 2 vas-clopot de la Cernica—Căldăraru; 3 cană aflată la Chirnogi — Rudari; 4 vas-borcan; 5 ceașcă-opaiț; 6 cană găsită la Popești; 7 vas bitronconic; 8 fructieră; 9 strachină aflată la Tei; 10 cupă; 11 toartă de amforă.

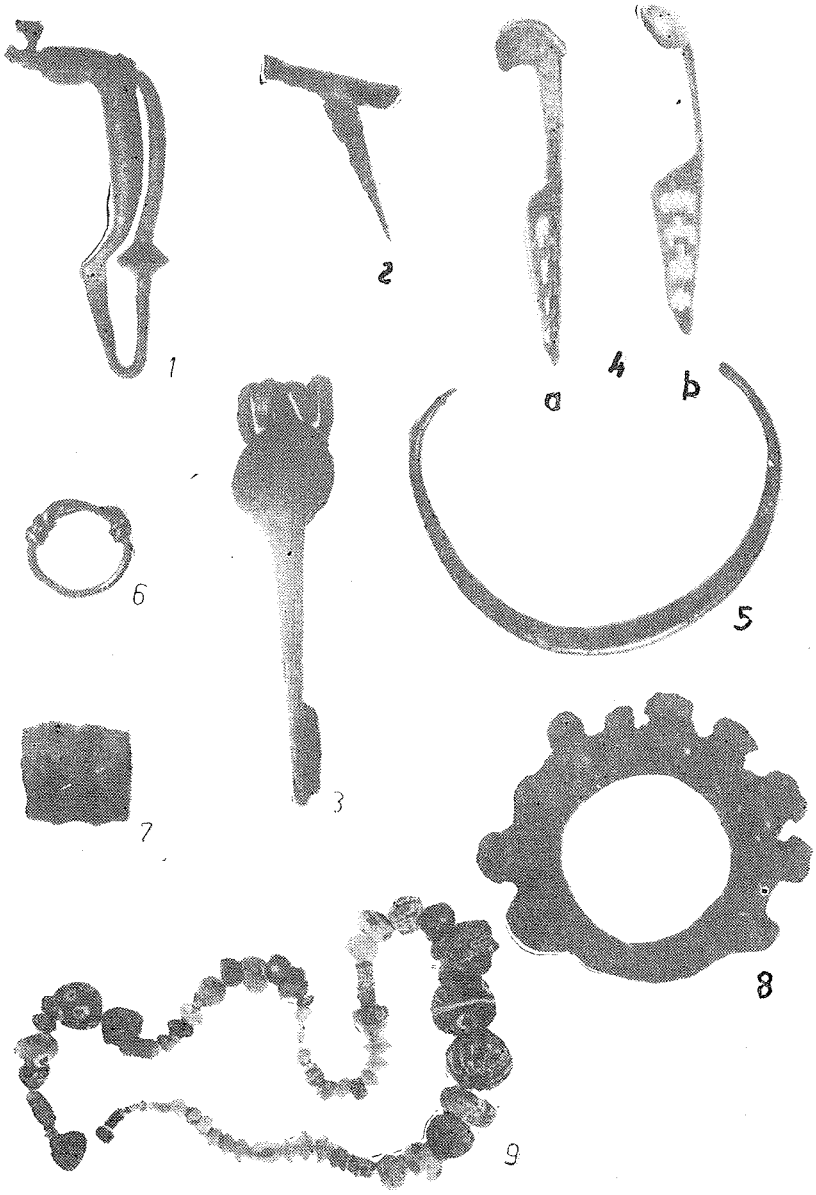

PL. V. 1—4 fibule descoperite la Popești; 5 colier aflat pe Dealul Piscului — București; 6 verigă aflată la Popești; 7 perlă tubulară; 8 brățară; 9 mărgele găsite la Tei — București și Popești.

ţişează în fapt ceaşca bitronconică, avînd partea inferioară rotunjită sau în forma unui con.

Fructiera (pl. IV/8), formă elegantă lucrată la roată, constituie alături de ceaşca-opaiţ elementul ceramic specific culturii materiale Latène geto-dace. O variantă a fructierei considerăm că este strachina cu piciorul scurt şi buza lată, răsfrîntă în afară (pl. IV/9). Capacul de vas, a cărui formă redă un con terminat printr-o apucătoare sau o protomă, are o largă răspîndire în lumea geto-dacilor, cu precădere în cadrul aşezărilor de la Popeşti şi Bragadiru.

În locuirile geţilor din Cîmpia Munteniei au fost, de asemenea, descoperite şi chiupuri, vase mari pentru păstrarea proviziilor. Astfel trebuie amintite cele de la Popeşti,[64] Bucureştii Noi[65], Tînganu[66] şi Vlădiceasca.

Dintre vasele de import imitate amintim: kantharosul (găsit la Popeşti), craterul (Ghizdaru, Popeşti şi Bragadiru), amfora, cana cu gura trilobată ce imită vasul grecesc oenochoe, cupele nedecorate şi cupele cu decorul în relief, imitaţie după cele deliene (pl. IV/10)[67], precum şi amforele care adeseori au pe torţi stampile anepigrafe (pl. IV/11).

Ceramica de import grecească este reprezentată mai ales prin amfore provenind din Thasos, Rhodos, Cnidos (cele mai multe găsite la Popeşti şi Piscul Crăsani) şi Heracleea Pontică.

Dintre importurile ceramicii romane, menţionăm cîteva fragmente de *terra sigillata*.

În aşezările geto-dacilor sînt adeseori întîlnite, alături de unelte, arme, ceramică şi diferite obiecte de podoabă. La baza artei geto-dacilor se află un fond de tradiţie locală, moştenit încă din epoca bronzului, transmis în prima vîrstă a fierului, cînd prelucrarea aurului şi a bronzului au cunoscut o deosebită înflorire. Dar arta locală a fost influenţată creator de arta illiră, scito-sarmată, grecească şi elenistică, celtică, precum şi de cea romană.

Obiectele de podoabă geto-dace sînt realizate îndeosebi din argint. Aflate izolat ori în tezaure (secolul I î.e.n.-secolul I e.n.), prin aria lor de răspîndire, prin formă şi ornamentare, precum şi prin faptul că s-au identificat resturile unor ateliere de argintărie,

---

[64] R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 313, fig. 9/6.

[65] Într-o groapă la Bucureştii Noi au fost descoperite resturile a cinci chiupuri, două putînd fi complet restaurate.

[66] M. Turcu, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, II, 1965, p. 273, fig. 30.

[67] Cupele cu decorul în relief, din Bucureşti şi împrejurimi, au fost discutate în diferite studii (vezi Al. Vulpe şi M. Gheorghiţă, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 156—198; M. Turcu, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 199—204).

podoabele se dovedesc a fi fost lucrate local. Sporadic este folosit și aurul în turnarea unor bijuterii[68].

Pe baza cîtorva tezaure și a unor nicovale descoperite împreună cu diferite obiecte de podoabă, s-a stabilit existența în sud-estul Transilvaniei a unor centre de prelucrare a argintului[69]. La fel, alt centru, de același gen, ar putea fi localizat în sudul Transilvaniei[70] (tezaurele de la Cerbăl, Sărăcsău, Șeica Mică), iar urmele unor ateliere de argintari de la Costești[71], Poiana[72] și Ocnița[73] arată clar că și pe aceste meleaguri au fost meșteri făurari.

Tezaurele geto-dacilor din Cîmpia Munteniei, de la Merii Goala[74], Herestrău[75], Coada Malului, Bălănești[76] și Rociu[77], compuse din diverse obiecte, au conținut în unele cazuri și monede, fapt care a permis dealtfel cercetărilor o încadrare a lor precisă.

Înscriind pe hartă un număr de 111 localități din țară în care s-au descoperit piese de argint geto-dace[78], Kurt Horedt a stabilit existența a două mari zone teritoriale: prima sudică, limitată între Dunăre, cursul Tîrnavei Mari și al Mureșului, din care fac parte, desigur, și cele aflate pe teritoriul Munteniei, iar a doua cuprinzînd zona de la nord de Tîrnave și Mureș.

În cadrul grupurilor de podoabe analizate, Kurt Horedt a constatat anumite influențe. Astfel, pentru zona sudică se resimt

---

[68] C. Daicoviciu, *Dacii din Munții Orăștiei și începuturile statului sclavagist dac, în SCȘCluj*, 1950, I, 2, p. 117, (republicat și în C. Daicoviciu. *Dacica*, Cluj, 1969, p. 34); D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania*, IV: *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *Materiale*, II, 1956, p. 246.

[69] Zoltán Székely, *Noi tezaure dacice descoperite în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 16, 1, 1965, p. 64; idem, *Contribuții la cultura dacilor în a doua epocă a fierului*, 1954, p. 30.

[70] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 180.

[71] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 325.

[72] R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 203.

[73] D. Berciu, în *Magazin istoric*, nr. 6, 1967, p. 8.

[74] D. Popescu, *Objets de parure géto-daces en argent*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937—1940, p. 183 și urm.

[75] D. Popescu, *Nouveaux trésors géto-daces en argent*, în *Dacia*, XI-XII, 1945—1947, p. 35 și urm.; idem, *Noi considerații asupra prelucrării argintului în Dacia*, în *SRIR*, partea I, București, 1954, p. 89—104.

[76] Eugenia Popescu, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Bălănești*, în *Studii și Comunicări*, II, Pitești, 1969, p. 109—116.

[77] V. Teodorescu, I. Rizea, V. Dragoș, *Un tezaur de podoabe dacice de argint și de monede republicane descoperit în Muntenia (tezaurul de la Rociu, jud. Argeș)*, în *Studii și Comunicări*, II, Pitești, 1969, p. 101—108.

[78] K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, N.S. XVII, 1973, p. 127—169.

influențele elenistice și illire, iar în grupa nordică sînt pregnante influențele celtice. De asemenea, în privința originii podoabelor geto-dace, Kurt Horedt formulează ipoteza că au fost lucrate, în marea lor majoritate, în ateliere locale, ceea ce ni se pare foarte plauzibil, date fiind centrele — amintite — de prelucrare a argintului. Dar pe lîngă meșteri locali au putut exista și unii meșteri, ambulanți, străini.

Fără a insista asupra unor aspecte tehnice ale tezaurelor geto-dace din Muntenia, ne vom ocupa numai de diferitele categorii de podoabe, realizate îndeosebi din argint, nelipsind însă nici cele de bronz sau de fier.

Cele mai caracteristice podoabe geto-dace sînt *fibulele,* folosite curent încă din epoca bronzului.

Tipologic, ele se pot împărți în mai multe categorii:

1) Fibula cu „nodozități", preluată creator de la celți. Pe piciorul repliat prins pe arc, numărul „nodulilor" este variabil (Popești[79]); cîteodată „nodulii" discoidali împodobesc direct arcul (pl. V/1). Această categorie de fibulă, împreună cu tipul ce are arcul semicircular decorat prin doi butoni laterali, se încadrează în perioada Latène II.

2) Fibulele cu resortul bilateral în forma literei „T" și arcul simplu (pl. V/2), le considerăm ca reprezentînd al doilea tip ce cuprinde mai multe variante: a) cu arcul romboidal asemănător unui scut, numită de Vasile Pârvan „popular dacică"[80] și considerată de el drept o transpunere în argint a fibulei cu scut hallstattiene din bronz[81]. În regiunea extracarpatică au fost identificate două piese de acest gen[82], în tezaurul de la Merii-Goala și în cel de la Rociu (fragment).

O derivație a fibulei cu „scut" poate fi considerată aceea al cărei arc este discoidal (pl. V/3).

b) Fibula-„linguriță" are capul în formă de polonic, sub care se află protejat resortul. Lucrată din argint, bronz sau fier, se pare că originea ei ar fi celtică și că a ajuns în Dacia din regiunea Rinului (pl. V/4).

3. Alt tip de fibule îl alcătuiesc cele cu piciorul în forma literei „S", prevăzut cu un buton terminal (găsite la Butimanu, Tei-

[79] R. Vulpe, în *Materiale*, VII, 1960, p. 329, fig. 6/2.
[80] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 553.
[81] *Ibid.*
[82] D. Popescu, în *Buletinul monumentelor istorice*, XL, 4, 1971, p. 26.

București și Cățelu Nou-București). Asupra acestui tip de fibule există o serie de studii[83].

Colierele au fost găsite atît în tezaure, cît și ca piese izolate, așa cum este cazul exemplarului găsit în București, pe Dealul Piscului (pl. V/5).

Brățările sînt lucrate dintr-o bară simplă cu capetele petrecute ori plurispiralice. Brățara plurispiralică își are originea în epoca tîrzie a bronzului, fiind însă frecvent descoperită pe teritoriul țării noastre și în Hallstatt, în complexele de la Balta Verde și Gogoșu. Tot atît de răspîndite sînt și brățările cu noduli spiralici pe corp[84] cu ove, protuberanțe[85] (pl. V/8), cu extremitățile reunite, decorate pe întreaga suprafață prin puncte incizate gravate, sau cele ornate cu felurite palmete și avînd capetele lățite în forma unor protome de șerpi.

Tot dintre obiectele de podoabă fac parte *inelele digitale:* simple, cu noduli-protuberanțe, precum și în spirală.

Verigile din sîrmă de argint, avînd capetele suprapuse, erau probabil agățate în păr, lîngă urechi (pl. V/6).

Din categoria obiectelor de podoabă fac parte *perlele* tubulare de bronz (pl. V/7), pandantivele de argint și cerceii.

Pentru executarea diferitelor podoabe geto-dacii au folosit și sticla colorată, din care făceau *mărgele* albe, verzi, cafenii sau albastre, ornate cu ochi galbeni, albi sau cu linii ondulate (pl. V/9).

Accesoriile de îmbrăcăminte cuprind: *catarame* — ovale, dreptunghiulare sau rotunde — prevăzute cu spin, *nasturi* și *paftale.*

Printr-un studiu amănunțit al podoabelor geto-dace descoperite, s-a ajuns la concluzia că obiectele de argint erau făurite prin turnare și ciocănire; metalul turnat în bare se prelucra la cald, prin ciocănire. Decorul pieselor era realizat prin tehnica gravării și „au repoussé".

În tehnica argintului, geto-dacii au atins culmile unei arte complexe și originale, în care elementele tradiționale locale s-au îmbinat cu cele venite din afară.

Comerțul activ al geto-dacilor cu lumea înconjurătoare, tracă și greco-macedoneană, le-a impus acestora necesitatea utilizării

---

[83] R. Vulpe le împarte în trei categorii, (vezi: *L'âge du fer dans les régions thraces de la Péninsule Balkanique*, Paris, 1930, p. 59—62), V. Mikov în patru (V. Mikov, în *Izvestia Institut*, VI, 1930—1931, p. 171—181). D. Berciu le grupează în patru variante și sub-variante (D. Berciu, în *Balcania*, IV, București, 1943). I. Nestor s-a ocupat și el de studiul acestei categorii de fibule (I. Nestor, *Der Stand*, 1933, p. 138—159).

[84] R. Vulpe, în *Materiale*, IV, p. 314 și 318, fig. 12, 7.

[85] Un exemplar este descoperit la Albești (cf. D. Berciu și E. Moscalu, în *SCIV*, 23, 4, 1972, p. 636, fig. 3/2).

monedei. Într-o atare situație poate fi explicată prezența la nord de Dunăre, încă din secolul al IV-lea î.e.n., a monedelor grecești și macedonene.

Cea mai veche monedă folosită pe teritoriul țării noastre a fost moneda de argint emisă de orașul Histria[86], încă din secolul al V-lea î.e.n. În secolul următor, monedele coloniei milesiene Histria au pătruns în Cîmpia Munteniei, de-a lungul Dunării și pe cursul Argeșului, dovadă certă fiind descoperirile monetare de la Scărișoara[87], Brăila, Călărași și Giurgiu[88]. Dar în această regiune s-au folosit și monedele emise de orașele Callatis și Tomis. Paralel cu monedele pontice, pe malul stîng al Dunării și-au făcut apariția și emisiunile monetare macedonene ale lui Filip al II-lea[89] și ale lui Alexandru cel Mare. Către sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n. și îndeosebi în secolul următor, numărul monedelor macedonene din Dacia a scăzut, iar cele bătute de orașul Histria și-au întrerupt circulația pe aceste meleaguri. În perioada secolelor IV-II î.e.n., comerțul intens se realiza în special cu grecii, dar începînd cu secolul al II-lea î.e.n. se intensifică negoțul cu Italia, fără a fi însă neglijat nici cel cu lumea elenistică. În Cîmpia Munteniei credem că pot fi considerate puncte de schimb o serie de așezări situate în apropierea unor ape: Zimnicea, Radovanu, Popești, precum și cele identificate pe teritoriul actual al Capitalei, al căror număr este de peste 20. Ca atare, dezvoltarea schimbului a cerut cu prisosință apariția și folosirea unei monede proprii, locale, avînd drept element de inspirație monedele lui Filip al II-lea și ale lui Alexandru Macedon. O altă caracteristică a monetăriei geto-dace o constituie diversitatea tipurilor conturate pe zone și în timp.

Paralel cu moneda locală, în Dacia, în cursul secolului al II-lea î.e.n (poate chiar de la sfîrșitul veacului anterior), au circulat și drahmele de argint ale orașelor Dyrrhachium și Apollonia.

Prezența acestor monede în Cîmpia Munteniei a fost constatată pe cursul inferior al Vedei pînă la Dunăre, în partea de sud a Argeșului și a Dîmboviței, precum și pe cursul mijlociu al Ialomiței.

Concomitent cu circulația intensă a monedelor locale, precum cu aceea a drahmelor cetăților Dyrrhachium și Apollonia, s-au

---

[86] C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1959, p. 11.

[87] Idem, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 221—235.

[88] B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în secolele V-IV î.e.n.*, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 163—165.

[89] C. Preda, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 267—285.

mai folosit și tetradrahmele thasiene și cele emise de Macedonia Prima (168—148 î.e.n.)[90]. În acest sens, monede thasiene și ale Macedoniei Prima au fost descoperite în centrul și sudul Munteniei — pe cursul Vedei și al Teleormanului, pînă la vărsarea lor în Dunăre — și de-a lungul bazinelor rîurilor Neajlov, Argeș, Dîmbovița, precum și pe cursul superior al Ialomiței[91].

Încetarea emisiunilor locale și transformările economico-politice din Dacia au coincis cu pătrunderea denarilor republicani romani, începînd cu secolul al II-lea î.e.n. În veacul următor însă, circulația denarilor republicani romani pe plan local s-a redus. În plus, pentru aceeași vreme, trebuie reținut faptul că în ateliere specializate geto-dacii au imitat cu foarte multă exactitate denarii republicani romani originali.

Pînă în prezent, pe întregul cuprins al Cîmpiei Munteniei nu a fost descoperită nici o stanță monetară, în schimb în Transilvania și Moldova numărul lor se ridică la cifra de 17, dovedind cu prisosință existența unor ateliere specializate în baterea monedelor.

Cultura materială a geto-dacilor, unitară prin conținut, s-a format și dezvoltat avînd la bază fondul autohton hallstattian, fiind completată cu o serie de factori externi, interveniți cu o intensitate diferită în anumite etape. Factorii externi au fost: grec, scitic, tracic, celtic și illiric (care a avut un efect atenuat); ulterior s-a remarcat și influența culturii romane, pătrunsă de la sud de Dunăre.

Civilizația grecească a fost transmisă în lumea geto-dacilor prin intermediul lumii trace. În aceste împrejurări s-a produs saltul calitativ de trecere la a doua vîrstă a fierului la geto-dacii din regiunea de șes a Munteniei.

Dealtfel, este de presupus o perioadă de trecere de la Hallstatt la Latène (între anii 450—300 î.e.n.), cînd pe tot teritoriul Daciei se generalizează folosirea roții olarului, se înființează centre metalurgice și apar și se dezvoltă diferite meșteșuguri specializate.

Unitatea culturii geto-dacilor se remarcă în tipurile de unelte folosite, în întreaga gamă a ceramicii, fiind executate forme preluate chiar din epocile bronzului și Hallstattului. La fel și în artă s-au realizat podoabe care au pregnante influențe din epocile anterioare.

---

[90] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 93.

[91] De răspîndirea monedelor thasiene pe teritoriul țării noastre s-au ocupat E. Chirilă și I. Pop în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 145—170.

LA CULTURE MATÉRIELLE DES GÉTO-DACES DE LA PLAINE VALAQUE

(Résumé)

On indique tout d'abord les zones de concentration des habitats géto-daces dans la Plaine valaque, en soulignant que l'habitation la plus dense est attestée dans la vallée du Danube. On remarque ensuite que le nombre des habitats s'accroît avec le temps: la population était moins nombreuse dans toute la région aux Vème — IVème siècles qu'aux IIème — Ier siècles av. n. ère.

Les habitats connus jusqu'à présent peuvent être classifiés en quatre groupes:

1. Habitats ouverts (sans fortifications artificielles);
2. Habitats situés sur des plateaux munis d'un fossé défensif;
3. Habitats fortifiés par un fossé et un vallum en terre;
4. Habitats insulaires, défendus de tous les côtés par l'eau.

On constate partout l'existence de deux types d'habitation: les fonds de cabane et les maisons en surface, avec une prédominance numérique de celles-ci. Très nombreuses sont les fosses pour les céréales.

L'inventaire des habitats est assez riche en objets de fer (outils, objets l'usage pratique, moins souvent des armes), surtout au Ier siècle av. n. ère. On y trouve également des objets de bronze et des parures en argent, mais l'élément prédominant est la céramique, travaillée à la main ou bien au tour du potier. On essaie d'établir quatre étapes de l'évolution de la céramique dans la Plaine valaque: V éme — IV ème siècles; IV ème — III ème siècles; III ème — II ème siècles; II ème — Ier siècles av. n. ère.

En s'appuyant sur l'analyse de l'évolution de la culture matérielle, l'auteur croit pouvoir saisir l'existence d'une période de transition (450—300 av. n. ère) du premier au second âge du fer.

DE CÎND DATEAZĂ LA DACO-GEȚI CONCEPȚIA CONSTITUIRII SISTEMULUI DE FORTIFICAȚII?

Liviu Mărghitan

Cercetările arheologilor români privind cunoașterea societății daco-gete, întreprinse în ultimele trei decenii cu o intensitate amplificată de la un an la altul, au dus la obținerea unui volum de-a dreptul impresionant de urme materiale, vestigii care permit astăzi reconstituirea multor capitole ale istoriei Daciei preromane. Aceste importante progrese înregistrate în studierea vieții și civilizației geto-dace au fost și sînt valorificate atît prin publicarea a numeroase articole și materiale inserate în reviste de specialitate românești și străine[1], cît și prin editarea unor lucrări aparte, de sinteză, avînd subiecte referitoare la lumea daco-getică nord-dunăreană[2].

Nu mai încape nici o îndoială că prin acumularea unui consistent volum de date și elemente ce ilustrează epoca bronzului la Dunărea carpatică, a devenit posibilă afirmația că înfloritoarele culturi ale primei epoci a metalelor aparțineau populației tracice[3], mai precis ramurii septentrionale a acestui neam, pe care Herodot îl cunoscuse ca fiind cel mai numeros din Europa acelor timpuri. Mai mult decît atît, s-a demonstrat existența multiplelor

[1] În primul rînd facem trimiterea la publicațiile centrale *SCIVA* și *Dacia*, dar ținînd cont de numărul considerabil al anuarelor muzeelor, cele mai multe studii de acest gen pot fi aflate de cei interesați în *Acta Musei Napocensis* (I-XVI), *Apulum* (I-XVI), *Sargetia* (I-XIV), *Ziridava* (I-XI), *Marisia* (I-X), *Carpica* (I-X), *Crisia* (I-VIII) ș.a.

[2] Consemnăm următoarele lucrări, cu mențiunea că ele nu reprezintă o listă exhaustivă a titlurilor: Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, 1972; Dumitru Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969; Nicolae Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977 (ed. I, 1975); Liviu Mărghitan, *Fortificații dacice și romane*, București, 1978; Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978; Mioara Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, și lucrarea cu subiect mai larg, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, de Mircea Petrescu-Dîmbovița.

[3] Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Premisele civilizației dacice*, comunicare prezentată la dezbaterea „Opinii și clarificări în problema: DACI-ROMANI-ROMÂNI", ținută în 5—6 aprilie 1979, la București.

legături etno-culturale dintre societatea din aria carpato-danubiano-pontică de la finele epocii bronzului și cea de la începutul epocii fierului, specificîndu-se că între cele două mari perioade istorice n-a intervenit nici un hiatus. Dimpotrivă, toate rezultatele investigațiilor arheologice atestă tocmai faptul că noul metal — fierul — a fost cunoscut și pentru prima dată folosit tocmai în intervalul în care metalurgia bronzului la Dunărea de Jos atinsese apogeul dezvoltării sale[4].

Un nou punct de vedere s-a constituit — în temeiul aceloraşi descoperiri arheologice — şi în ceea ce priveşte stabilirea celei mai vechi date începînd de la care se poate vorbi de daco-geți ca de o populație cu trăsături proprii, definitorii în raport cu celelalte triburi tracice. Actualmente este o certitudine că geneza dacogeților, proces istoric de o complexitate deosebită, s-a desfăşurat cu cîteva secole mai devreme decît primele mențiuni scrise referitoare la acest popor de la miazănoapte de Dunăre. Urmele de locuire aparținătoare complexului cultural Basarabi, sau după opinia unora dintre cercetătorii culturii Basarabi, răspîndite pe o mare parte a ariei carpato-dunărene-pontice[5] (fără ca cercetările să fie considerate definitive în privința teritoriului de difuziune a purtătorilor acestei culturi), reprezintă una dintre cele mai vechi atestări ale daco-geților. Aşadar, atunci cînd Herodot îi amintise în *Istorii* pe geții care nu s-au supus fără a opune rezistență în fața oştirii perşilor conduşi de Darius, aceştia îşi dobîndiseră de prin secolul al VIII-lea î.e.n. un loc bine definit printre populațiile din sud-estul continentului european.

Fără a intra în detalii despre cultura materială a purtătorilor culturii Basarabi, facem aici doar remarca semnificativă în privința aspectului aşezărilor acestor triburi, şi anume că unele dintre ele erau fortificate. În stadiul cercetărilor actuale, ni se pare că printre cele mai reprezentative localități de tip Basarabi se numără stațiunea de la Popeşti, pe rîul Argeş (județul Ilfov), prevăzută cu o întăritură ridicată de om. Desigur că procesul de construire a unei fortificații de factură Basarabi nu se distinge prin complexitatea lucrărilor. De cele mai multe ori aşezarea se afla pe o ridicătură de teren, ale cărei pante au suferit ajustări, în sensul de a fi adîncite, iar în anumite porțiuni mai accesibile se săpau

[4] Mircea Rusu, *Începuturile metalurgiei fierului în Transilvania*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 349—357; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 36—37.

[5] Alexandru Vulpe, *Basarabi*, în *Dicționar de istorie veche*, Bucureşti, 1976, p. 83; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, p. 106.

șanțuri al căror pămînt de umplutură era tasat în formă de val. Deci principalele — și poate chiar unicele — elemente de fortificare erau șanțul, valul de pămînt bătătorit (uneori ars), la care se mai adăuga cîte o palisadă din trunchiuri de copaci înfipți vertical pe creasta valului.

Evident că asemenea așezări întărite fac trimiterea la stațiunile fortificate ale epocii bronzului, cum sînt, spre exemplu, cele aparținătoare culturii Otomane[6]. Ca sistem de construcție se deosebesc de cetățile hallstattiene din Europa Centrală, cum ar fi cele de la Heuneburg și Goldberg[7], la Dunărea carpatină prevalînd genul de fortificație „modelat... în funcție de morfologia terenului", fără a se ține cont de principii estetice, urmărindu-se doar funcționalitatea habitatului respectiv[8].

Indiferent de dimensiunile mai mari sau mai reduse ale fortificațiilor, databile la începutul epocii fierului în Dacia, acestea atestă detaliul că la acea dată comunitățile autohtone aveau în stăpînire un teritoriu relativ bine definit și recunoscut ca atare de formațiunile social-politice învecinate. Doar în cazul în care existența unei comunități umane, indiferent de numărul de persoane care o compuneau, se desfășura pe o rază teritorială limitată și mereu aceeași se dovedea eficientă ridicarea de așezări fortificate. În consecință, apreciem că stațiunea întărită poate fi considerată ca semn peremptoriu al stabilității, avîndu-și rostul doar în lupta de apărare a celor ce erau stabiliți de generații într-un anumit teritoriu.

Faptul că în prima epocă a fierului se poate vorbi de o stabilizare a triburilor este confirmat de multiplele niveluri de locuire ce sînt surprinse în cadrul celor mai multe dintre așezările fortificate ale timpului respectiv, atît din Transilvania cît și din exteriorul estic și sudic al arcului Carpaților. Mai mult decît atît, locuirea îndelungată sesizată în centrele întărite e o mărturie a unei perioade de calm, detaliu subliniat și de existența a numeroase așezări deschise ce s-au putut constitui tocmai datorită absenței unei amenințări externe. Posedînd una sau mai multe așezări fortificate, în care, în caz de amenințare, își putea afla adăpost, populația își construia pe teritoriul tribal propriu stațiuni deschise, astfel că existența concomitentă a acestora sugerează o etapă de pros-

[6] Ivan Ordentlich, *Sisteme de fortificație în așezarea eponimă de la Otomani*, în *Sesiunea de comunicări a muzeelor de istorie 1964*, vol. I, București, 1970, p. 169—173.

[7] Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi*, vol. I, București, 1978, p. 152.

[8] *Idem*, *op. cit.*, p. 153.

peritate în viața economică și socială a societății locale nord-dunărene. Inexistența unor pericole de invazie în prima epocă a fierului la Dunărea de Jos explică, după opinia noastră, de ce în veacurile al VII-lea și al VI-lea î.e.n. numărul cetăților de pămînt scade în mod simțitor, ceea ce nu se poate însă spune și despre urmele de locuire așa-zis hallstattiene[9]. Într-adevăr, pe parcursul secolului al VII-lea î.e.n. existaseră pe întregul cuprins al țării noastre numeroase așezări ale populației autohtone, care însă din păcate n-au fost pînă în prezent decît în mică parte studiate prin săpături sistematice. Pe măsură ce se va intensifica cercetarea numeroaselor puncte în care sînt semnalate deocamdată aparițiii mai mult sau mai puțin consistente de urme hallstattiene, se vor obține elemente și date noi în această pasionantă problemă a tranziției masei autohtonilor de pe cuprinsul viitorului stat al geto-dacilor la epoca fierului. Pînă atunci însă, în măsura informațiilor de care dispunem, se conturează concluzia că ceea ce se desemnează prin termenul de cultură hallstattiană este creația populației traco-geto-dace, aici în spațiul carpato-dunăreano-pontic, descendentă nemijlocită a societății ce făurise pe aceste meleaguri culturile epocii bronzului. În consecință și așezările fortificate erau la rîndul lor creații ale aceleiași populații autohtone.

Creșterea frecvenței stațiunilor fortificate pe cuprinsul viitoarei Dacii a lui Burebista, reviriment constatat pe la finele secolului al VI-lea î.e.n.[10], considerăm că poate fi pusă în legătură cu expansiunea continentală a celților. Dar, spre deosebire de unele interpretări anterioare — bunăoară acea dată de cercetătorul iugoslav Branko Gavela —, nu împărtășim ideea că celții au fost cei care au ridicat aici fortificațiile, ci, dimpotrivă, ele se construiseră de către localnici tocmai în vederea apărării în fața primejdiei pe care o reprezentau valurile migratorilor celți. Spre exemplificare aducem în discuție cazul cetății de pămînt de la Zidovar din apropiere de Vršac (Banatul iugoslav), despre care

[9] Menționăm că numai în Moldova se cunoșteau pînă în anul 1970 (cf. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970), peste 60 de asemenea așezări; pentru Transilvania, erau cunoscute, pînă în 1969, 25 de așezări (cf. Ion Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică*, București 1969, pl. XXVII), iar în Banat, numai în județul Caraș-Severin (cf. Richard Petrovszky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Caraș-Severin din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, II, 1973, p. 386—393; III, 1975, p. 365—378 și IV, 1977, p. 437—461) sînt cunoscute mai mult de 30 de puncte în care se preconizează existența unor așezări din prima epocă a fierului.

[10] Alexandru Vulpe, în *Dicționar*..., p. 285.

menționatul cercetător afirmă că este un *oppidum* celtic[11]. Lăsînd la o parte materialul arheologic de cea mai autentică factură dacică, recuperat din mai multe niveluri de locuire din fortificația respectivă, ni se pare lipsită de sens — din punctul de vedere al eficienței tactico-strategice — edificarea de către celți a întăriturii ce se situa în imediata vecinătate a fîșiei palustre de la estul Tisei, avîndu-i în față pe localnicii daci de pe cuprinsul bănățean, teritoriu pe care celții n-au reușit niciodată să-l stăpînească[12]. Construirea de către daci a fortificației apare ca logică, ea fiind o piedică și un punct întărit de supraveghere, din care se puteau preveni eventualele încercări de pătrundere pe teritoriul tribal al autohtonilor, traversînd de la vest spre est de Tisa și zona mlăștinoasă a acestui rîu. O cetate a celților prinsă ca într-un clește, pe de o parte de către daci, iar pe de alta de terenul mereu supus inundațiilor Tisei era, după părerea noastră, un lucru absolut inutil! Or, celții, care, conform celor mai recente opinii, nici nu erau prea numeroși și nici prea mult animați de sentimentul unității, nu întreprindeau lucrări care să nu le folosească la nimic. Sau poate cazul fortificației de la Židovar să fie o excepție de la regula generală? Cît ne privește, e greu să admitem un asemenea fapt!

Mai mult decît atît, tipologic și tehnic, cetățile din secolele VI (final)-III î.e.n., identificate la Bucovăț-Craiova, Mărgăritărești-Balș, Orbeasca-Teleorman, Moșna-Huși, Cotnari-Iași, Stîncești-Botoșani, Șeica Mică-Sibiu, Teleac-Alba, și poate și cea relativ recent descoperită la Căpîlnaș-Arad ș.a., posedă aproape în exclusivitate aceleași elemente tradiționale, cum sînt: șanțurile, valurile și palisadele. Originea lor locală este mai mult decît evidentă, chiar înainte de a supune atenției factura materialelor arheologice, cum ar fi ceramica, uneltele și armele de fier etc. Utilizarea acestor elemente de fortificație se împămîntenise atît de mult în cadrul societății geto-dacice în decursul secolelor încît nu s-au abandonat nici după ce fusese depășit stadiul de viață tribală și se constituise statul unitar și independent. Concomitent cu cetățile ridicate din piatră ecarisată, prea bine cunoscute pentru a le mai enumera aici, au persistat pînă tîrziu, în secolul I e.n., o serie de așezări fortificate cu val și șanț, pe care le găsim răspîndite pe întregul cuprins al Daciei[13].

---

[11] Branko Gavela, *Keltski oppidum Židovar*, Beograd, 1952.

[12] Vezi harta descoperirilor celtice la p. 18 în I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. II, București, 1977.

[13] Mihail Macrea, Ioan Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 14—16; Mioara Turcu, *op. cit.*, p. 75—82.

Ceea ce încercăm să desprindem din această succintă prezentare este faptul că, încă din etapa genezei lor, daco-geții și-au constituit un sistem specific defensiv, pe care l-au perpetuat pe parcursul întregii lor existențe, desigur perfecționîndu-l de la o etapă la alta. În anii închegării sub Burebista a statului dac, întregul teritoriu locuit de acest mare popor antic era de mai multe secole împînzit de o rețea de așezări întărite, fie că erau de un tip mai vechi sau mai recent. Acestui ansamblu de fortificații tribale trebuia să i se acorde în cadrul organizării statale un alt rol, făcîndu-l să servească nu doar teritoriul unui trib sau al unei uniuni tribale, ci interesele generale ale țării nord-danubiene. Deci chiar din primul an al unificării săvîrșite de energicul Burebista, Dacia poseda o veritabilă rețea de puncte întărite pe care se putea sprijini în caz de nevoie. E foarte verosimil ca tocmai datorită existenței acestor cetăți, care, cu toate că nu erau construite după ultimul cuvînt al tehnicii timpului, reprezentaseră, totuși, prin numărul lor considerabil, o bază defensivă apreciabil de puternică, Burebista să-și fi îngăduit promovarea unei atît de active politici externe. Firește că n-a neglijat nici completarea fortificațiilor prin construcții noi, înălțate după toate regulile artei militare a timpului său, dar baza puterii de apărare a primului stat de la nordul Dunării de Jos o formau fortificațiile ce s-au născut pe aceste meleaguri deodată cu poporul daco-get.

DEPUIS QUAND DATE CHEZ LES DACO-GÈTES LA CONCEPTION D'UN SYSTÈME DE FORTIFICATIONS?

(Résumé)

On souligne tout d'abord le fait que les recherches récentes ont établi le caractère dace des fortifications et des habitats datant du Hallstatt C (civilisation de Basarabi), et l'on observe que pendant le premier âge du fer intervient une stabilisation des tribus autochtones, mise en lumière justement par le grand nombre d'habitats ouverts.

Vers la fin du VIème siècle av. n. ère les stations fortifiées commencent à se multiplier en Dacie; on peut mettre ce phénomène en rapport avec l'expansion continentale des Celtes.

Pour conclure, l'auteur souligne que, dès l'époque de leur génèse, les Daco-Gètes se sont doués d'un système défensif, qui a été utilisé même à l'époque de l'Etat dace de Burébista, qui l'a complété avec de nouvelles fortifications, construites d'après les règles de l'art militaire de son temps.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA GETO-DACILOR DIN CENTRUL CÎMPIEI ROMÂNE

George Trohani

După perioada cuprinsă între secolele VIII-VI î.e.n., cînd în centrul Cîmpiei Române se constată o intensă viețuire specifică culturii Basarabi, urmează o vreme pe care Al. Vulpe o denumește „de tranzit și de păsune"[1].

O repopulare a zonei se petrece pe la sfîrșitul secolului al V lea î.e.n., reprezentată prin așezările de la Alexandria[2], Zimnicea[3] și Cernica[4], cărora li se adaugă, în zona de nord-vest, cea de la Bălănești[5].

Geografic, aceste așezări se situează în zona de cîmpie ce se întinde în stînga și în dreapta Dunării, limita nordică fiind marcată de zona în care se face trecerea de la șes la deal.

Din punct de vedere istorico-arheologic, ele corespund aspectului cultural Ravna II—Hanska-Zimnicea I-II[6] din zona istro-pontică[7], cu puternice influențe grecești, sud-trace și pseudoscitice. Ele se diferențiază astfel de descoperirile din zona subcarpatică cu complexe aparținînd aspectului cultural Bîrsești-Ferigile (faza III)[8].

Interesant este însă faptul că dacă majoritatea mormintelor din necropolele acestei perioade sînt plane și de incinerație, mormintele „princiare" conțin atît incinerați cît și înhumați, ele avînd, în plus, un net caracter tumular.

Acest caracter tumular, coroborat cu practicarea în unele cazuri a înhumației, precum și cu prezența unor piese de import, vădește existența unor strînse relații cu lumea sud-tracă și greacă.

Pe plan suprastructural, toate aceste descoperiri sînt dovezile progreselor făcute în viața social-politică și economică de către locuitorii din Cîmpia Română în raport cu epocile anterioare.

---

[1] Al. Vulpe, în *Memoria Antiquitatis*, II, 1970, p. 200. .
[2] C. Preda, în *SCIV*, 21, 4, 1970, p. 577, cu bibliografia.
[3] Al. Alexandrescu, în *Thracia*, III, Serdicae (Sofia), 1974, p. 56—63.
[4] Em. Moscalu, în *Cercetări Arheologice, MIRSR*, II, 1976, p. 275—281.
[5] Eugenia Popescu, în *Studii și Comunicări*, Pitești, I, 1968, p. 57—66.
[6] Em. Moscalu, *op. cit.*, p. 277.
[7] D. Berciu, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 133—141.
[8] Vezi nota 6.

Studiind aria de răspîndire a complexelor și obiectelor de inventar, se observă o concentrare a lor pe zone.

Astfel, pentru sfîrșitul secolului al V-lea și prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., între Vedea la vest, Mostiștea la est, Vărbilău-Teleajen la nord și Dunăre la sud se întind mormintele „princiare" de la Peretu[9], Fîntînele[10], Zimnicea[11], Făcău[12], Chirnogi[13], Bălănoaia (?)[14], Gurbănești[15] și Poiana-Coțofenești (?)[16].

Este de remarcat faptul că fiecare dintre ele se află situat pe alt rîu, iar dacă sînt pe același, unul este pe cursul superior și celălalt pe cel inferior. Aceasta ne îndeamnă a presupune existența unor formațiuni politice unional-tribale de sine stătătoare, dar pe același nivel al dezvoltării social-politice și economice, bazate încă, desigur, pe principiile democrației militare. Cîte două astfel de formațiuni vor fi ființat pe Vedea și Argeș, iar cîte una pe Vărbilău, Mostiștea și zona dintre Dunăre și Neajlov.

Spre sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., o parte din aceste formațiuni s-au unit într-o singură uniune de triburi.

Acest fapt reiese în special din aria de răspîndire a monedelor histriene[17] și postume Filip II[18], care formează seria primelor imitații traco-gete de monede, arie ce cuprinde, pe direcția est-vest, întreaga regiune dintre Argeș-Ialomița-Sărata și Olt.

Pe direcția sud-nord, această arie cuprinde o zonă sud-dunăreană, care constituie locul de emitere a imitațiilor traco-gete[19], și o alta între Dunăre și Carpați.

Problema ce se pune este dacă nu cumva această uniune de triburi constituie „țara lui Dromichaites", iar în legătură cu aceasta, întrebarea privind locul unde se afla cetatea Helis.

V. Pârvan înclina să creadă că Helis era la Piscul Crăsani[20], sau undeva spre Buzău. C. Daicoviciu l-a situat la Popești pe Argeș[21]. Alte ipoteze ar fi acelea ale stabilirii lui la Zimnicea sau într-una

---

[9] Informație Emil Moscalu.
[10] C. Mateescu și M. Babeș, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 283—291.
[11] Informație Alexandrina Alexandrescu.
[12] M. Constantiniu și V. Leahu, în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 195—208.
[13] G. Trohani și D. Șerbănescu, în *Muzeul Național*, II, 1975, p. 274.
[14] V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 19.
[15] D. V. Rosetti, în *Materiale*, VI, 1959, p. 796, 805—807.
[16] D. Berciu, *Arta traco-getică*, 1969, p. 77.
[17] B. Mitrea, în *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 143—166; Florentina Preda, în *Apulum*, XI, 1973, p. 71, fig. 6.
[18] C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, p. 41, fig. 1.
[19] C. Preda, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 169—172.
[20] V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 63.
[21] C. Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969, p. 97—100.

din cetățile din zona Alexandria-Roșiorii de Vede, zonă în care se află un puternic nucleu tribal cu mai multe cetăți de pămînt bine întărite[22].

N-ar fi exclus însă ca el să fi fost situat tot pe Argeș, dar ceva mai la vale, între Hotarele și Radovanu, pe dealurile ce străjuiesc rîul la apus (Scărișoara, Crivăț, Radovanu-Jidovescu).

Pentru epoca următoare, ce cuprinde prima jumătate a sec. III î.e.n., descoperirile sînt încă sărace. Singurele zone mai bine cunoscute sînt Teleormanul[23] și Borcea[24].

În schimb, începînd cu mijlocul sec. III î.e.n., se observă, la început timid, o creștere a intensității locuirii geto-dace. Această nouă perioadă, cuprinsă între mijlocul sec. III și mijlocul sec. II î.e.n., este reprezentată prin nivelul inferior al majorității așezărilor identificate la Chirnogi[25], Cătălui-Căscioarele[26], Vlădicească[27], Sultana-Ghețărie[28].

Din studiul ceramicii descoperite în complexele acestei perioade se observă o predominare a celei lucrate cu mîna. Formele întîlnite sînt: cana bitronconică cu toarta supraînălțată (tipul I după I. H. Crișan[29]); vasul cu profil aproape drept[30] și decorat cu un brîu alveolar întrerupt de patru butoni dreptunghiulari sau rotunzi; vasul mare bitronconic cu buza puțin răsfrîntă în exterior, iar pe partea superioară a corpului decorat uneori cu benzi late, în relief, în formă de potcoavă cu concavitatea în sus sau în jos; castronul ce are uneori torțile orizontale și în torsadă (imitație de *lebes)* sau apucători plate oblice ori orizontale.

Lucrate la roată sînt cănile bitronconice decorate cu caneluri, unele strecurători, fructiere, castroane.

Și acum se constată o continuare a relațiilor tradiționale cu lumea greco-elenistică. Faptul este confirmat de prezența amforelor de Sinope[31], Thasos[32] și în special Rhodos[33]. Aria lor de răs-

---

[22] D. Berciu și Em. Moscalu, în *SCIV*, 23, 4, 1972, p. 663—640.
[23] *Ibid.*
[24] I. Barnea, în *Revista Muzeelor*, 2, 1966, p. 155 și urm.
[25] G. Trohani, în *Cercetări Arheologice, MIRSR*, I, 1975, p. 128; G. Trohani și D. Șerbănescu, *op. cit.*, p. 273—274.
[26] *Ibid.*
[27] *Ibid.*; G. Trohani, în *Cercetări Arheologice, MIRSR*, II, 1976, p. 103—105.
[28] D. Șerbănescu și G. Trohani, în *Ialomița*, Slobozia, 1977, p. 62.
[29] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 118—119, fig. 45 și pl. XXXVIII.
[30] Idem, *op. cit.*, p. 107—109, fig. 38.
[31] Florentina Preda, *op. cit.*, p. 70, fig. 4.
[32] Eadem, *op. cit.*, p. 67, fig. 1.
[33] Eadem, *op. cit.*, p. 69, fig. 3.

pîndire cuprinde trei zone distincte: cîte una pe cursul inferior al Argeşului şi Mostiştei, iar o a treia pe cursul superior al Ialomiţei şi Dîmboviţei.

Situaţia este oarecum asemănătoare şi în privinţa răspîndirii monedelor de tip Apollonia şi Dyrrhachium[34], cu specificarea însă că ele cuprind şi o a patra zonă, situată pe cursul mijlociu şi inferior al Vedei.

Pe baza acestor constatări putem conchide că după încetarea domniei lui Dromichaites urmează o perioadă de fărîmiţare politică, de revenire la situaţia de dinaintea învingătorului lui Lisimah.

Cauzele istorice ale creşterii densităţii locuirii, începînd cu mijlocul secolului al III-lea î.e.n., constau în relativa stabilizare a situaţiei politice în Balcani de după pătrunderea celţilor din anii 280—278 î.e.n. şi în crearea regatului celto-trac de la Tylis (278—212 î.e.n.), iar apoi a noului stat odrys, care va dura pînă la cucerirea romană.

Perioada de maximă locuire, atestată de nivelul superior al majorităţii aşezărilor din Cîmpia Dunării, este cuprinsă între mijlocul secolului al II-lea şi mijlocul secolului I î.e.n.

În alegerea locului de aşezare, pe lîngă condiţiile defensive, de apărare în faţa vreunui atac, locuitorii au căutat să ţină seama şi de condiţiile pedo-climatice[35].

După poziţia lor în teren, se întîlnesc aşezări situate pe: boturi de deal, terase înalte, terase joase, la confluenţa unor văi, pe ostroave sau movile.

Se constată o diversificare şi înmulţire a obiectelor de inventar descoperite. Numeroase sînt acum obiectele din metal.

Astfel, din fier, cu excepţia unor obiecte de podoabă — în special fibule —, predomină uneltele şi piesele de uz practic: cosoare, cîrlige de undiţă, cuţite, chei, sfredele, torţi de vase etc.

Armele, descoperite în genere în morminte, sînt reprezentate prin săbii de tip celtic, un coif, pumnale-cuţit etc.

Reţin atenţia cuţitele cu tăiş concav, unul descoperit într-un mormînt la Radovanu[36] şi altul (fig. 1) la Izvoru (com. Vînătorii Mici). Acesta din urmă are lama raiată şi decorată în zona curburii maxime cu linii şi cercuri. Aceste cuţite se aseamănă, după decor sau formă, cu cele din mormintele de luptători de la Rastu, Con-

[34] Eadem, *op. cit.*, p. 74, fig. 9.

[35] Mioara Turcu, în *Revista Muzeelor şi Monumentelor. Monumente istorice şi de artă*, 43, 1977, p. 58—61.

[36] Al. Vulpe, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 208, fig. 18/1.

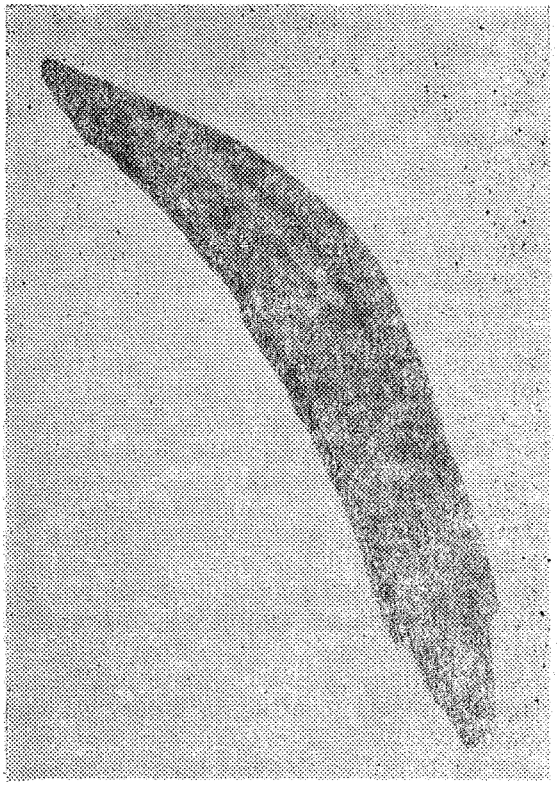

Fig. 1. Cuțit de luptă din fier, descoperit la Izvoru.

țești și nord-vestul Bulgariei[37], ele fiind, prin urmare, cele mai estice descoperiri de acest fel.

Perioada respectivă reprezintă epoca dezvoltării maxime a ceramicii geto-dace din secolele de dinaintea erei noastre, acum întîlnindu-se cvasitotalitatea tipurilor de vase și a decorurilor[38].

Printre zonele mai intens cercetate se remarcă valea Mostiștei, care are o lungime de 92 km. Pe tot cursul ei au fost identificate circa 50 de așezări geto-dace[39]. Demn de remarcat este însă faptul că dacă majoritatea lor sînt de o mică întindere (cătune), unele dintre ele sînt mai mari, putînd fi socotite *davae*.

De asemenea, studiul topografic a dus la constatarea că așezările mici se concentrează, pe zone, în jurul uneia mai mari. Astfel au putut fi delimitate 6—7 triburi-comunități obștești[40].

---

[37] Ersilia Tudor, în *SCIV*, 19, 3, 1968, p. 517—525, cu bibliografia; vezi și Vl. Zirra, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 178, fig. 4/8, 9; Al. Vulpe și Eugenia Popescu, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 219, fig. 4/3, 7.

[38] Vezi în acest sens tabelele cu tipurile ceramice întîlnite în așezarea geto-dacă de la Vlădicească; cf. G. Trohani, în *Cercetări Arheologice*, *MIRSR*, II, 1976, p. 126—127.

[39] D. Șerbănescu și G. Trohani, *op. cit.*, p. 61—67; idem, în *File de istorie*, Ilfov, 1978 (sub tipar).

[40] Idem, *Les Thraco-Gètes de la vallée de la Mostiștea.* Comunicare prezentată la al II-lea Congres Internațional de Tracologie, București, 1976.

Fiecare dintre aceste comunități posedă un teritoriu bine stabilit, pe cuprinsul căruia își cultiva plantele, creștea vitele, vîna și pescuia, iar în cadrul lor așezările mici aveau doar un simplu rol economic, în timp ce așezările mari, care erau centre tribale, aveau funcții politice, economice, culturale și religioase.

Între toate aceste comunități tribale (obști) existau strînse legături, dovedite de caracterul unitar al dezvoltării lor. Este mai mult ca sigur că aceste comunități, situate pe cursul aceluiași rîu, formau o uniune de triburi de genul celor constatate în perioada anterioară.

Începînd cu mijlocul sec. II î.e.n. însă, se constată o tipizare a emisiunilor monetare geto-dace. Pornind de la ideea că fiecare tip monetar corespunde unui trib sau uniune de triburi[41] și studiind aria de răspîndire a tipurilor specifice Cîmpiei Române, ajungem la concluzia că fiecare dintre ele corespunde de fapt unei „confederații" de uniuni de triburi, unei formațiuni politice prestatale.

Astfel, pentru perioada de sfîrșit a primei jumătăți a sec. II î.e.n., între cursurile mijlocii ale Neajlovului și Ialomiței se grupează monedele de tip Dumbrăveni[42].

Începînd cu mijlocul secolului al II-lea î.e.n., cuprinzînd și cea mai mare parte a celei de a doua jumătăți a lui, în spațiul dintre Jiu-Mostiștea-Teleajen-Carpați-Dunăre, precum și cu unele infiltrații în zona Hațegului și Bîrsei, se răspîndesc monedele de tip Adîncata-Mănăstirea[43]. Dar și acum se constată o concentrare a lor pe zone: una olteană, între Jiu și Olt, o a doua pe cursul superior al Argeșului, Dîmboviței și Teleajenului, iar o a treia, ilfoveană, pe cursul inferior al Argeșului, Dîmboviței și Mostiștei.

Această împărțire se va păstra la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n., cînd în regiunea respectivă se răspîndesc monedele de tip Vîrteju[44], cu specificația însă că, acum, pe de o parte, zona olteană pare a se desprinde, iar pe de altă parte, reapare gruparea de pe Vedea.

Aceste grupări sînt constatate și în ceea ce privește răspîndirea monedelor de tip Macedonia Prima și Thasos, care circulă între mijlocul secolului al II-lea și prima jumătate a secolului I î.e.n.[45], precum și din aria de răspîndire a imitațiilor după boluri deliene[46].

---

[41] J. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 67 și urm.; VII, 1970, p. 93—106; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 407—432 cu bibliografia.

[42] C. Preda, *op. cit.*, p. 197, fig. 15.

[43] Idem, *op. cit.*, fig. 16.

[44] Idem, *op. cit.*, p. 241, fig. 17.

[45] I. Bogdan-Cătăniciu, în *Studii și Cercetări Numismatice*, VI, 1975, p. 182, fig. 4.

[46] Al. Vulpe și Marieta Gheorghiță, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 178, fig. 3.

Situarea pe același stadiu al dezvoltării social-economice a respectivelor grupări reiese și din caracterul relativ unitar al componenței tezaurelor cu obiecte de argint de la Coada Malului[47], Herăstrău[48], Merii Goala[49] (azi Vedea), Bălănești[50] și eventual Rociu[51].

Toate aceste fapte concură la dovedirea existenței, începînd cu mijlocul secolului al II-lea î.e.n., a unei puternice „confederații" de uniuni de triburi în jumătatea de vest a Munteniei. Desigur, însă, uniunile zonale de triburi continuă să aibă încă o însemnată autoritate în zonele lor.

În același timp însă, una din uniunile de triburi se bucura de o putere mai mare asupra celorlalte. Astfel, pentru zona de vest a Munteniei, se pare că gruparea ilfoveană deținea puterea, de aici pornind, după unele ipoteze, Burebista[52].

Este probabil ca intențiile de unire a tuturor regiunilor locuite de geto-daci să nu fi găsit pretutindeni înțelegerea necesară, ele rupînd un anumit echilibru ce exista în cadrul confederației muntene. Așa se explică diferitele etape de unificare pe care le-a sesizat, pe baze numismatice și arheologice, cercetătoarea Maria Chițescu[53].

După moartea lui Burebista (probabil în 44 î.e.n.) se constată, în regiunea centrală a Cîmpiei Dunării, o scădere a intensității de locuire, însă în nici un caz nu poate fi vorba de o încetare a ei.

Acestei perioade, ce cuprinde a doua jumătate a secolului I î.e.n. și începutul secolului I e.n., pe lîngă formele tradiționale ale ceramicii geto-dace, îi corespund forme noi de vase. Astfel, în afara așa-ziselor opaițe sau sfeșnice specifice acestui interval de timp, se întîlnește o nouă categorie ceramică, lucrată la roată, dintr-o pastă fină de culoare roșie-cărămizie. Formele întîlnite sînt cana, castronul, fructiera etc. Unele dintre ele sînt decorate prin pictare cu motive geometrice de culoare brun-roșcat, așternute peste un strat de vopsea alb-gălbui.

Un alt motiv decorativ, păstrat din epoca anterioară, îl constituie canelurile.

---

[47] D. Popescu, în *Studii*, I, 1954, p. 89—104.
[48] Idem, în *Dacia*, XI-XII, 1945—1947, p. 35—69.
[49] Idem, în *Dacia*, VII-VIII, 1937—1940, p. 183—202.
[50] Eugenia Popescu, în *Studii și Comunicări*, Pitești, II, 1969, p. 109—115.
[51] V. Teodorescu, I. Rizea și V. Dupoi, în *Studii și Comunicări*, Pitești, II, 1969, p. 101—108.
[52] Vezi R. Vulpe, în *Studii și Comunicări*, Pitești, I, 1968, p. 33—54.
[53] M. Chițescu, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 249—254.

Grosimea pereților acestor vase este în genere în jurul a 0,6 cm, ea deosebindu-se de aceea a vaselor dintr-o pastă asemănătoare, dar foarte fină, cu o grosime de 0,2 cm, care provin din import, din lumea greco-romană[54].

N-ar fi exclus ca acestei perioade să-i aparțină și o sabie îndoită ritual (fig. 2), descoperită întîmplător pe un tumul la Sultana. Prevăzută cu un singur tăiș și cu un mîner triunghiular, sabia se aseamănă cu cuțitele de tip Latène din secolele I î.e.n.-I e.n.[55], dar mai ales cu săbiile germanice din epoca imperială veche[56]. De aceea, atribuirea ei etnică este, pentru moment, încă incertă, dar datarea ei în secolele I î.e.n.-Ie.n. o propunem ca ipoteză de lucru.

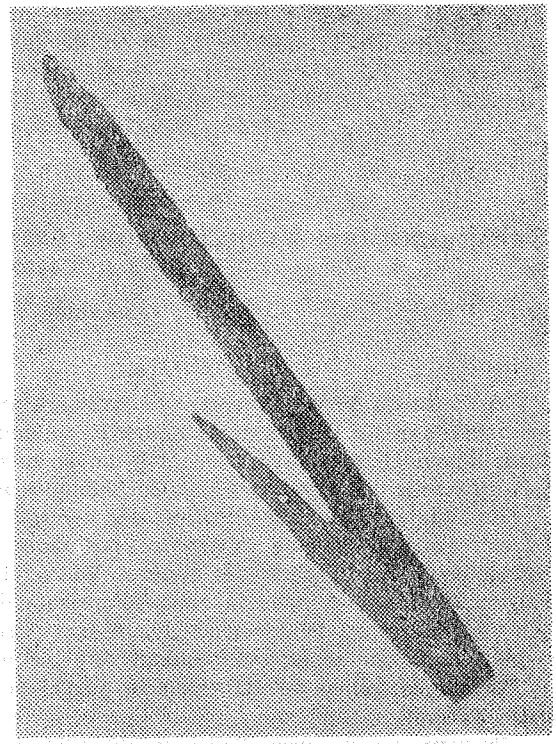

Fig. 2. Sabie de fier descoperită la Sultana.

Sfîrșitul locuirii în aceste așezări este legat de evenimentele petrecute la începutul secolului I e.n., cînd Sextus Aelius Catus mută 50 000 de transdanubieni în sudul Dunării[57]. Cifra este, desi-

---

[54] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 214—216; Gh. Cantacuzino și G. Trohani, în *Cercetări Arheologice*, MIRSR, III, 1979, (sub tipar).

[55] J. Todorović, *Kelti u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd, 1968, p. 152, pl. LII/3—4; D. Dmitrijević, în *Archeologické Rozhledy*, 23, 1971, 5, p. 573, pl. VI B.

[56] K. Raddatz, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, I, 1967, 1, p. 6.

[57] Strabon, VII, 3, 10.

gur, mult exagerată, iar zona din care au fost strămutați geto-dacii n-a cuprins decît o fîșie de teren de la nord de Dunăre. Arheologic se constată o continuitate de locuire în așezările din zona deluroasă a Cîmpiei Dunării, cum este cazul cu cea de la Tinosu[58].

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DES GÉTO-DACES DU CENTRE DE LA PLAINE ROUMAINE

(Résumé)

À la fin du Vème et pendant la première moitié du IVème siècle av. n. è. les habitats et les tombes de la Plaine Roumaine appartiennent à l'aspect culturel Ravna II-Hanska-Zimnicea I-II de la zone istro-pontique, étant par ce fait différents des complexes sous-carpathiques Bîrsești-Ferigile.

En étudiant l'aire de diffusion des habitats et surtout des tombes „princières", l'auteur affirme l'existence des formations politiques, (unions tribales), deux sur chacune des rivières Vedea et Argeș et une sur le Verbilău, la Mostiștea et dans la zone comprise entre le Danube et le Neajlov.

Vers la fin du IVème siècle av.n.è. une partie de ces formations se sont réunies dans une seule, qui pourrait être „le pays de Dromichaites".

Depuis le milieu du IIIème siècle av.n.è. la fréquence des habitats géto-daces s'accroît.

Prenant comme base l'aire de diffusion des differents types de vases, monnaies, etc., l'auteur cherche à établir l'existence de plusieurs „confédérations" d'unions de tribus qui culminent avec l'Etat de Burébista au milieu du Ier siècle av.n.è.

Après la mort de Burébista on constate dans la zone centrale de la Plaine du Danube une diminution de l'intensité de l'habitat, sans toutefois pouvoir parler de sa cessation.

La fin de l'existence des habitats géto-daces est liée aux événements du commencement du Ier siècle de n.è. et c'est aussi maintenant qu'on constate archéologiquement que la zone d'où ont été pris „50.000 transdanubiens" ne comprend qu'une bande étroite au nord du Danube.

[58] R. și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 166—223.

AȘEZAREA ȘI CETATEA DACICĂ DE LA PIATRA CRAIVII (JUD. ALBA)

Vasile Moga

Alături de numeroase așezări și fortificații din Cîmpia Munteniei, Moldova, Dobrogea și Transilvania[1], a căror cercetare arheologică sistematică a condus spre formularea unor concluzii importante, legate, în primul rînd, de unitatea culturii dacice, descoperiri fortuite, ieșite la iveală pe întreg teritoriul locuit de daci, adaugă, prin numărul și însemnătatea lor, noi dovezi referitoare la originalitatea tuturor compartimentelor istoriei și culturii predecesorilor noștri. În acest context general trebuie privite și descoperirile dacice de pe meleagurile județului Alba. Săpături mai vechi și mai recente[2] au permis descoperirea unui număr de patru cetăți dacice, identificate la Căpîlna (pe valea Sebeșului)[3], Cetatea de Baltă, Cugir (descoperiri recente intrate în circuitul cercetării în 1976 și 1977) și Piatra Craivii[4], la 20 km nord de Alba Iulia. Alături de cetățile propriu-zise, o privire asupra hărții arheologice a județului Alba duce la constatarea că pentru intervalul secolelor III î.e.n.—I e.n. au putut fi depistate peste 30 de așezări rurale da-

[1] Din bogata bibliografie dedicată acestei probleme ne limităm să amintim lucrarea semnată de H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.

[2] I. Berciu, V. Moga, *Contribuția Muzeului de istorie din Alba Iulia la cunoașterea culturii dacice*, în *Crisia*, I, 1972, p. 65—78; V. Moga, *Sondajul arheologic de la Blandiana*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 95—100; pentru cetatea dacică de la Cetatea de Baltă deținem informații de la conducătorul cercetărilor, Gh. Anghel.

[3] M. Macrea, I. Berciu, *La citadelle dacique de Căpîlna*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 201—232; M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 9—23; pentru ultimele rezultate din anii 1965—1967, vezi H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 140.

[4] I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La forteresse dace de Piatra Craivii*, în *Celticum*, XII, 1965, p. 115—166; M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit.*, p. 45—57; pentru rezultatele din ultimii ani ai cercetării, vezi V. Moga, *Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii (Apoulon)*, în *Monografia „Alba Iulia 2000"*, Alba Iulia, 1975, p. 27—36.

cice[5], al căror inventar arheologic, analizat în detaliu, constă din ceramică de toate formele și categoriile, unelte și ustensile din fier și bronz, obiecte de podoabă, arme și monede. În sfîrșit, descoperirea întîmplătoare a două tezaure de obiecte de podoabă din argint, la Săliștea (fostă Cioara, tezaur păstrat la Viena)[6] și, recent, în satul Lupu (comuna Cergău, alcătuit din fibule cu nodozități, falere cu reprezentări antropo- și zoomorfe ș.a.), ilustrează, pe lîngă preocupările din domeniul exploatării resurselor metalifere, și un aspect nou, acela al prelucrării argintului de către dacii de aici, meșteșug documentat, de fapt, pe întreg teritoriul locuit de aceștia[7].

Dintre toate așezările și fortificațiile dacice descoperite pînă în prezent în vatra județului Alba, se detașează, ca cea mai cunoscută, stațiunea de la Piatra Craivii. Apărute incidental în anul 1960, și apoi ca urmare a săpăturilor arheologice sistematice din anii 1961—1970, urmele de viață materială de aici au evidențiat un bogat strat de factură dacică, anterior lui fiind constatate urme de locuire specifice culturilor Coțofeni (faza finală), Wietenberg și Otomani, iar începînd cu secolul al XIII-lea un castru feudal. Nivelul dacic a fost încadrat din punct de vedere cronologic, pe baza materialelor arheologice recuperate și a analogiilor cu alte așezări și fortificații, în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. — începutul secolului al II-lea e.n. (pînă la cucerirea romană). Stațiunea de la Piatra Craivii s-a dezvoltat mai întîi ca o așezare dacică cu caracter civil, pe cele 11 terase situate pe pantele stîncii care domină, prin altitudinea sa de 1083 metri, împrejurimile. Amenajate în jurul masivului stîncos, terasele au, în general, o formă semicirculară, dimensiunile lor fiind cuprinse între 20 × 8 m (terasa a III-a de pe versantul estic) și 20 × 115 m (terasa a VI-a de pe același versant). Încă de la începutul sondării lor și, în continuare, pînă la încheierea cercetărilor, terasele (în special terasa a V-a) au surprins prin varietatea și bogăția inventarului arheologic. Schițarea aspectului economic al așezării civile, cu ajutorul materialelor arheologice, permite aceeași constatare în legătură cu modul de viață al populației dacice. Ocupația primordială o constituie și aici agricultura, practicată în anumite locuri, situate, după cît se pare, pe dealurile din apropiere. O

---

[5] Multe materiale de factură dacică, provenind dintr-o seamă de localități ale județului Alba, se păstrează în colecțiile muzeelor din Aiud, Alba Iulia, Blaj și Sebeș.

[6] L. Mărghitan, *Tezaurul de podoabe dacice din argint de la Săliștea*, în *SCIV*, 20, 2, p. 315—327 cu bibliografia mai veche asupra tezaurului de la Săliștea (fostă Cioara).

[7] I. H. Crișan, *Contribuții la problema podoabelor de argint*, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 93—115; Idem, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 84—97; N. Chidioșan, *Argintarii din NV României*, în *ActaMP*, I, 1977, p. 70—71.

probă în acest sens este dată de apariția resturilor unor cereale carbonizate și a unor fragmente de vase de provizii din pastă de culoare cărămizie, de mari dimensiuni, în care se păstrau cerealele recoltate. Cultivarea solului era împletită cu creșterea vitelor, dovedită de descoperirea unor oase de animale. Așezarea geografică favorabilă, în apropierea unor pășuni, a permis apariția și dezvoltarea unor așezări sezoniere de păstori și crescători de vite.

Analiza ceramicii (vase întregi, întregibile și o mare cantitate de fragmente ceramice) oferă indicii suficiente despre olărit, ocupație, la rîndul ei, tradițională a dacilor[8]. Ceramica dacică, împărțită în cele două mari grupe: ceramică rudimentară, de uz cotidian, cu impurități în pastă (lucrată cu mîna) și fină (cu aspect îngrijit, executată la roata olarului), cuprinde la Piatra Craivii toate categoriile și formele, de la tradiționala ceașcă dacică (cățuie, opaiț), de formă tronconică, cu toartă masivă, și o gamă numeroasă de oale, vase de tip „borcan", cu buza ușor evazată, străchini, urcioare bitronconice, strecurători ș.a., pînă la castroane, cupe și elegantele fructiere cu corp svelt, sprijinit pe un picior gol în interior (fig. 1). Lucrate din

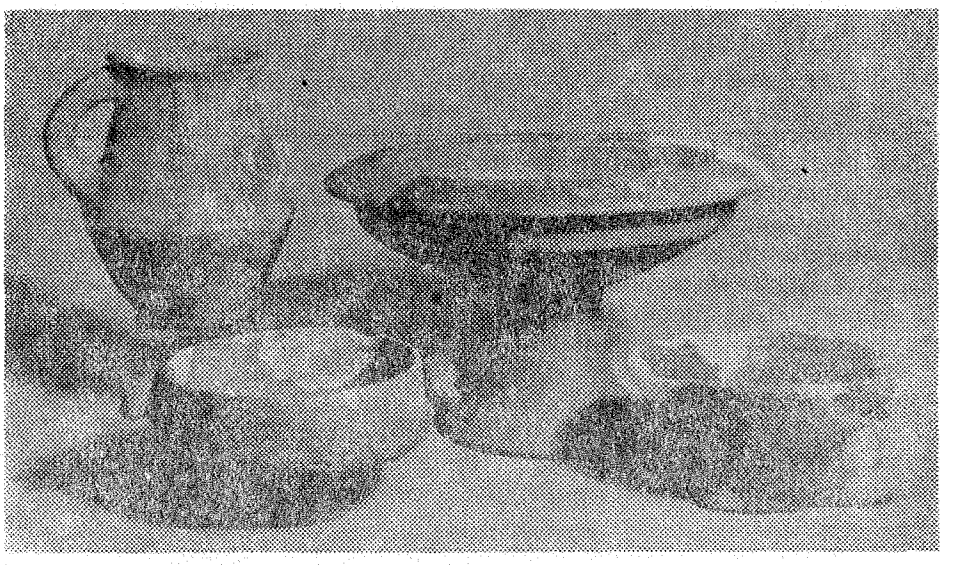

Fig. 1. Piatra Craivii. Ceramică dacică.

[8] I. H. Crișan. *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.

argilă, de culori diferite (roşie-cărămizie, cenuşie sau neagră), bine arse, vasele aflate pe terasele din jurul stîncii de la Craiva prezintă motive decorative întîlnite în repertoriul ceramicii dacice, predominante fiind brîurile alveolate, butonii simpli şi ornamentaţi, motivele geometrice incizate pe pereţii vaselor înainte de introducerea în cuptoarele de ars ceramică. Ca şi în alte părţi[9], nici aici nu au fost descoperite cuptoare de olar, dar cantitatea de-a dreptul impresionantă de produse ceramice pledează pentru existenţa lor. Studierea ceramicii ne-a permis sesizarea în imensul material recuperat a cîtorva fragmente aparţinînd categoriei ceramicii pictate, decorată cu motive geometrice[10]. Este vorba de fragmente ale unor fructiere şi străchini cu buza puţin răsfrîntă, avînd pictat fie direct pe vas, fie pe un strat subţire de angobă de culoare roz sau albgălbuie, un repertoriu ornamental ce cuprinde linii drepte, cercuri, mici romburi ş.a. Adăugîndu-se la ceramica pictată din alte aşezări dacice (Grădiştea Muncelului, Feţele Albe, Ocniţa, Brad etc.), fragmentele pictate de la Piatra Craivii, descoperite pe o singură terasă (terasa V-sanctuar, vezi mai jos), dovedesc că şi aici olarii au aplicat noua tehnică în intervalul secolelor I î.e.n.—I e.n., ca urmare a unor influenţe externe, venite din lumea clasică, resimţite şi preluate în mod original şi în alte domenii ale artei şi civilizaţiei autohtone, cum ar fi, spre exemplu, prelucrarea metalelor, emiterea de monede etc. Tot din ceramică sînt lucrate şi alte obiecte, ca lustruitoare prevăzute cu mîner şi utilizate pentru a da vasului luciul dorit, mai multe tipuri de fusaiole, fie simple, fie decorate cu cercuri concentrice sau alte motive incizate, şi greutăţi pentru războiul de ţesut, de formă piramidală, prevăzute cu gaură de prindere. Ultimele două produse din lut ars documentează operaţii de natură casnică, legate de prelucrarea textilelor.

Obiectele din metal (fier şi bronz), grupate în jurul altor meserii, completează tabloul economic al aşezării civile.

Agricultura, practicată, cum am arătat, pe dealurile din împrejurimi, şi creşterea vitelor sînt bine ilustrate de uneltele descoperite: un fier de plug, sape, săpăligi, coase, fragmente de seceri, cuţite, foarfeci, toate de forme şi dimensiuni apropiate de uneltele agricole din majoritatea aşezărilor dacice.

---

[9] În nici una din cetăţile dacice nu s-au descoperit cuptoare de olar, cu toate că ceramică se găseşte din abundenţă. Singurul cuptor a fost descoperit în aşezarea de la Feţele Albe din Munţii Orăştiei. Informaţie amabilă I. Glodariu căruia îi sîntem recunoscători.

[10] I. Berciu, V. Moga, *Ceramica pictată din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 70—75.

Prelucrarea metalului, a lemnului, ca și diversele meșteșuguri legate de construcții cereau unelte specifice pentru fiecare meserie în parte, lucru atestat de varietatea uneltelor: ciocane, nicovale, topoare, dălți, tesle, cuie și piroane, scoabe, precum și produse ca verigi, lanțuri, fragmente de cremaliere, crampoane de munte („mîțe") ș.a. În sfîrșit, armele, dintre care semnalăm vîrfuri de săgeți, sulițe, lănci, și, bineînțeles, nelipsita armă a dacilor, cosorul curbat, au fost lucrate tot din fier. Descoperirea unor bucăți de zgură de fier[11] — turte — evidențiază un atelier de prelucrare a fierului și a uneltelor semnalate (fig. 2). Ca o remarcă de ordin general ținem să menționăm faptul că uneltele dacice de făurărie descoperite la Piatra Craivii depășesc, prin cantitatea și varietatea lor, descoperirile de aceeași factură din zonele extracarpatice, apropiindu-se, din acest punct de vedere, de piesele descoperite în așezările și cetățile din Munții Orăștiei.

Un alt metal răspîndit la Piatra Craivii este bronzul, din care au fost executate vase cu pereți subțiri, strecurători, recipiente prevăzute cu torți, ace subțiri pentru cusut, piese de harnașament (cataramе, pinteni), obiecte de podoabă ca brățări simple, spiralate, cu nodozități (perlate), inele, pandantive, fibule de tip „linguriță" etc. Descoperirea printre aceste materiale a unor ustensile: ciocane, nicovale, talere pentru balanță (de formă concavă), precum și a cîtorva bare fragmentare din bronz, dovedește că locuitorii daci aveau preocupări în domeniul prelucrării bronzului și argintului, constînd cu precădere în confecționarea unor piese mici, de podoabă. În al doilea rînd, cîteva obiecte, dintre care semnalăm: o palmetă reprezentînd o frunză de stejar, o mască-ataș cu reprezentarea Gorgonei, un fragment dintr-o statuetă (se păstrează doar piciorul acesteia) ș.a., care își găsesc analogii cu produse similare lucrate în atelierele italice, indică legături comerciale cu lumea romană[12].

În comparație cu alte așezări dacice[13], la Piatra Craivii argintul este mai slab reprezentat. Cele cîteva piese: cercel din fir de argint, răsucit sub forma unor bucle, o fibulă întreagă cu picior profilat, două arcuri de fibule de tip „linguriță", un picior de fibulă ajurat, o plăcuță de formă dreptunghiulară și două pandantive-cui[14], se încadrează cronologic în secolele I î.e.n.—I e.n., fiind lucrate în ate-

[11] V. Wollmann, *Valoarea cercetărilor metalografice pentru studierea unor descoperiri arheologice*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 283—292.

[12] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.

[13] Vezi nota 7.

[14] V. Moga, *Piese de argint descoperite în cetatea dacică de la Piatra Craivii*, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 513—518.

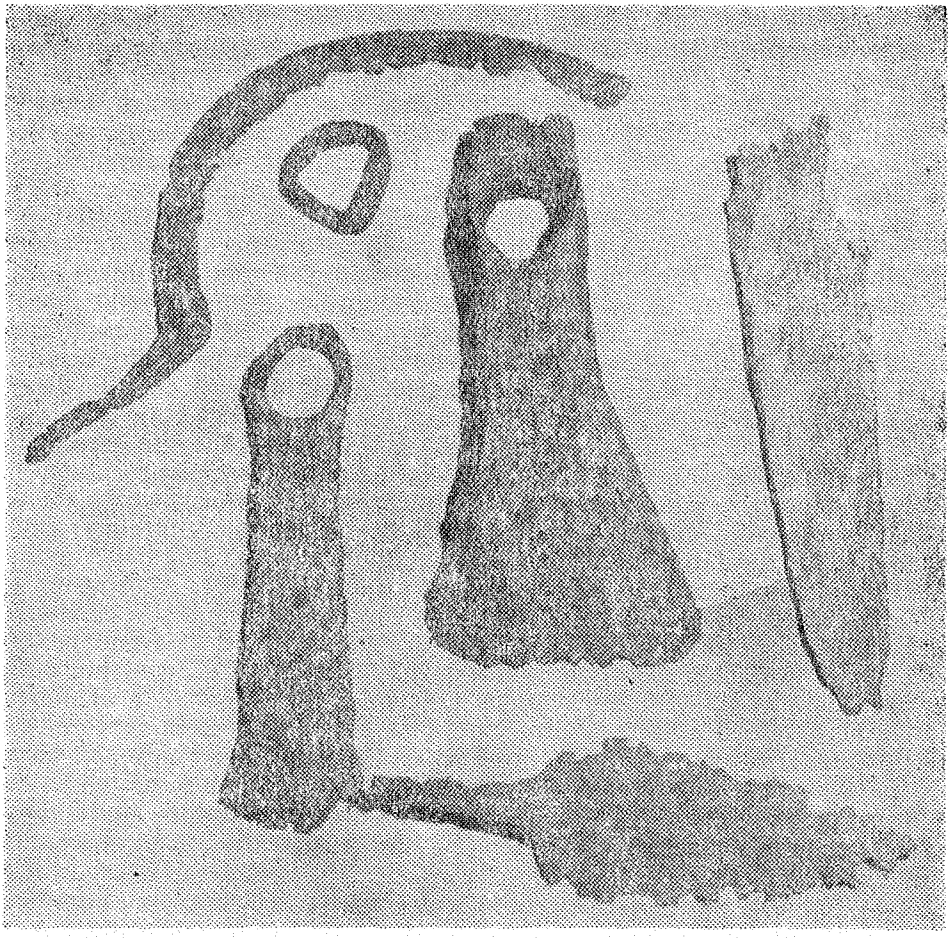

Fig. 2. Piatra Craivii. Unelte de fier.

lierul local de argintari, după cum o dovedesc cele cîteva ustensile anterior menționate.

Relațiile comerciale sînt reflectate de descoperirea, fie în cadrul cercetărilor arheologice, fie în mod fortuit, a unor monede. Pe lîngă descoperirea unei monede dacice schifate, de argint, datată la sfîrșitul secolului al III-lea — începutul secolului al II-lea, remarcăm un număr de 6 monede romane republicane, denari, datați între anii 175—168 î.e.n. (o piesă) și 87—46 î.e.n. (restul de cinci), precum

și o monedă de bronz (as), emisă la Roma în anul 7 î.e.n. de către monetarul P. Lurius Agrippa. Legăturile cu lumea clasică greco-romană mai sînt ilustrate și de piesele de import[15]: fragmente ceramice sau imitații în ceramică după vase de import — un perete de cupă ornamentată în relief cu motive florale imită bolurile deliene — și bronzuri, semnalate de noi mai sus, toate încadrate cronologic în secolele II î.e.n.—I e.n. Materialele de import descoperite pe terasele de la Piatra Craivii se adaugă la numărul de piese de import, de factură elenistică și italică, găsite în mediul dacic, constituind dovezi peremptorii ale legăturilor dintre daci și negustorii ajunși aici din lumea clasică. Cele cîteva exemple conferă stațiunii dacice de la Piatra Craivii și rolul de așezare comercială (poate chiar un centru de schimburi intertribale) în zona Munților Apuseni și a văii Mureșului.

Materialele arheologice aduse în discuție de noi (ceramică, unelte din fier și bronz, obiecte de podoabă, monede și piese de import) evidențiază, prin mulțimea și varietatea lor, o așezare deosebită, ale cărei începuturi se pot stabili în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Împrejurările prielnice de dezvoltare, faptul că era plasată într-o regiune propice pentru practicarea tuturor ocupațiilor tradiționale ale dacilor, îi vor permite să ajungă treptat la un nivel economic ridicat și să se detașeze, începînd cu secolul I î.e.n., din rîndul așezărilor similare din împrejurimi și să ajungă în secolele I î.e.n.—I e.n. (de cînd datează majoritatea materialelor semnalate) la situația unui *oppidum*, centru al așezărilor din această zonă a Transilvaniei și, mai mult, centrul unui trib sau uniuni tribale, atestat în regiunea centrală a Daciei preromane.

În continuare vom prezenta cele cîteva descoperiri arheologice care au întregit imaginea așezării civile de la Piatra Craivii cu aceea de centru al unor manifestări de natură spirituală. Primul indiciu ne este oferit de terasa a V-a, unde, în cel mai gros strat de cultură materială de pe toată întinderea Pietrei Craivii, au apărut mai mulți tamburi din gresie, de formă circulară și patrulateră. Suprafața de răspîndire a acestora se întinde pe aproximativ 31,5 × 11,5 m, fiind orientată pe direcția NNE/SSV. Precizăm însă că singurul indiciu clar al existenței unui sanctuar patrulater este oferit de un număr de 7 tamburi, reprezentînd tot atîtea șiruri (aliniamente) distanțate la un metru unul de celălalt. Aliniamentele 1, 2, 3 păstrează doar tamburul marginal; dar, lucru curios, această primă zonă se află cu 0,50—0,60 m mai jos de aliniamentul următor. Diferența de nivel, care nu este aceeași pe toată întinderea, poate fi explicată prin

[15] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 212 (nr. 18), 224 (nr. 21), 236 (nr. 11).

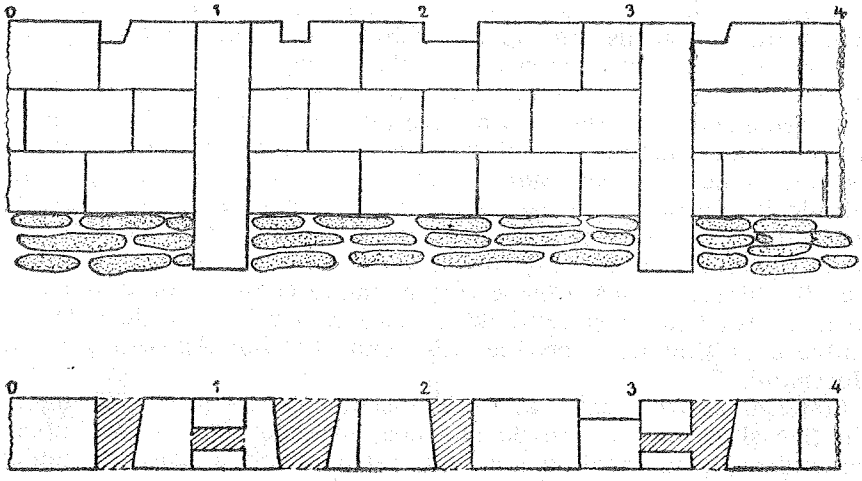

Fig. 3. Piatra Craivii. Structura zidului cetății.

unghiul mare al pantei din acest loc. Porțiunea inferioară a terasei a V-a era susținută de un zid de sprijin surprins în urma sondajelor inițiale. În suprafața cuprinsă între primele patru aliniamente s-au găsit doar tamburi izolați. Cercetarea arheologică a permis însă identificarea unor gropi de adîncime variabilă (0,60—1,20 m), de unde au apărut fragmente ceramice, ceramică pictată, obiecte de fier și bronz, oase de animale și resturi de cereale carbonizate. Prin aspectul lor, gropile respective par să fi îndeplinit un caracter ritual, în directă legătură cu sanctuarul de pe terasa a V-a. Situația se schimbă începînd cu aliniamentul 4. De-a lungul său se mai păstrează intacți (in situ) patru tamburi, aflați la distanțe egale, de cîte 2 m, în vreme ce restul tamburilor, pînă la capătul opus, sînt deranjați (în cel mai bun caz) sau lipsesc. Aliniamentele 5, 6, 7 au, la rîndul lor, același număr de patru tamburi. În fața ultimului tambur (al patrulea) din cadrul aliniamentelor 5 și 7 s-a aflat cîte un alt tambur (diametrul 0,50—0,60 m), plasat puțin spre interior în așa fel încît dă impresia că închide o încăpere (?) cu dimensiunile de 6 × 2 m, în colțul nord-vestic al construcției religioase. Degajarea în întregime a suprafeței, în anii 1967—1969, a dus la descoperirea mai multor straturi de arsură, grupate, în partea vestică a terasei, în 3—4 locuri. De sub aceste straturi au fost recuperate mai multe materiale, remarcîndu-se cîteva rîșnițe, ceramică specifică, unelte și obiecte de metal, mărgele din pastă sticloasă, cu decor pictat pe

fond verde sau gălbui ș.a. Aici, în timpul săpăturilor, au continuat să apară alți tamburi, corespunzînd aliniamentelor 5, 6 și în special 7.

Din cauza distrugerilor specifice de-a lungul timpului, nu a putut fi stabilit cu exactitate numărul total al tamburilor din cele 7 aliniamente.

Extremitatea sudică a aliniamentelor a oferit o altă descoperire interesantă. Aproximativ la același nivel de călcare cu al tamburilor aparținînd aliniamentelor centrale, au apărut, sub stratul de arsură, 12 blocuri de stîncă, neprelucrată, dispuse circular (diametru: 7 m), ce ar părea să indice o construcție în directă legătură cu sanctuarul (?). Descrierea urmelor de pe terasa a V-a (cea mai bogată terasă de la Piatra Craivii) dovedește, la prima vedere, că avem de-a face cu un sanctuar de tip patrulater. Semne de întrebare ridică, totuși, prezența masivă a straturilor de arsură (provenite de la coloanele de lemn așezate deasupra tamburilor din piatră?), și, mai ales, bogăția și varietatea inventarului arheologic ce ar putea indica și existența unor construcții civile (depozite?). Avînd în vedere analogiile apropiate cu sanctuarele patrulatere de la Grădiștea Muncelului[16], în special cu sanctuarul vechi de pe terasa a XI-a unde, în afara ultimului aliniament de tamburi, s-au găsit fragmente ceramice și cuie de fier[17], ne întrebăm dacă nu cumva și la Piatra Craivii avem de-a face cu o anexă a sanctuarului, sau doar cu construcții de mari dimensiuni, ale căror temelii erau tot din piatră de forma unor tamburi.

Înainte de a încheia descrierea urmelor aflate *in situ* pe această terasă, menționăm că în partea vestică (dinspre vale) ea era susținută de un zid, ridicat din piatră de stîncă (naturală), ce se prelungea pe o distanță de 25 m.

Pe o altă terasă, numită convențional terasa-balcon, situată în partea sud-vestică a stîncii, cu dimensiunile de 80 × 10 m, prevăzută la partea inferioară cu un șanț săpat în stîncă, se cunoșteau, în urma sondajelor inițiale, trei tamburi. Reluarea cercetărilor în anii 1969 și 1970 și descoperirea altor tamburi au condus spre opinia că aici ne aflăm în fața altei construcții religioase. Suprafața celui de-al doilea sanctuar este de 17 × 8 m, cu orientarea NNV/SSE. Tamburii, rotunzi, patrulateri și de formă neregulată, sînt dispuși pe patru șiruri. Distanța dintre șiruri este de 1,10—1,30 m, iar între tamburii aceluiași șir de 1,10—1,20 m. Singurul aliniament ce pare să se păstreze intact cuprinde 10 tamburi, ceea ce duce la concluzia

[16] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 204—220.
[17] Idem, *op. cit.*, p. 209, cu nota 17.

că sanctuarul a avut în momentul utilizării sale 40 de tamburi (şi, respectiv, coloane). Pe restul aliniamentelor se păstrează între 4 şi 8 tamburi. O aglomerare de blocuri din piatră de stîncă nefasonată, uşor arcuită, dă impresia unei intrări. Latura sudică a terasei era închisă cu un zid din piatră rudimentară. În incinta sanctuarului, cu precădere în porţiunea dintre masivul stîncos şi primul şir de tamburi, s-au descoperit fragmente ceramice şi o mare varietate de cuie şi scoabe. Alături de ceramica de tip Latène, din faza clasică, au apărut şi fragmente aparţinînd culturilor Coţofeni, Wietenberg şi Otomani, dovedind urme de locuire a terasei respective cu mult timp înaintea plasării tamburilor[18]. Analogiile cu construcţii similare de la Costeşti şi Grădiştea Muncelului permit aceleaşi constatări referitoare la caracterul politeist şi urano-solar al religiei dacilor[19].

Cele două sanctuare pot fi socotite contemporane cu aşezarea de pe pe terasele de la poalele stîncii, cu precizarea că perioada lor de maximă înflorire corespunde fazei clasice a civilizaţiei dacice. Aşezarea civilă, cu un înalt nivel al dezvoltării economiei[20], cu intense legături de schimburi intertribale şi cu lumea clasică a antichităţii, se împleteşte cu acest aspect, mai puţin sesizat pînă acum, în privinţa Pietrei Craivii, al unor manifestări de ordin suprastructural, de centru spiritual al locuitorilor ce vieţuiau în această zonă apropiată de bogata regiune auriferă a Munţilor Apuseni. Cu timpul, aşezarea va trece într-o altă ipostază, mult mai importantă, aceea de fortificaţie de piatră, fiind, cum bine se preciza la începuturile cercetării sale, prima cetate dacică descoperită în dreapta Mureşului.

Sondajele arheologice de pe terasele I, VII şi IX au scos la lumină mai multe blocuri din piatră ecarisată (cele mai numeroase în sudul stîncii, pe terasa a VII-a). Toate au pe una din feţe caracteristicul şanţ („babă") în „coadă de rîndunică", tăiat în scopul introducerii unei grinzi de lemn cu rolul de a uni transversal un alt bloc, situat în faţa (în dreptul) primului. În apropierea îngrămădirii de blocuri de pe terasa a VII-a, ce se întindea pe o suprafaţă de 24 m², a apărut, în cursul săpăturilor, şi o lentilă din pulbere calcaroasă, care pare să provină de la atelierul de prelucrare a blo-

[18] Pe unele din înălţimile din jurul stîncii există urme sigure de locuire Coţofeni şi Wietenberg. Acestea au aparţinut eventual unor aşezări sezoniere de păstori.

[19] C. Daicoviciu, *Herodot şi pretinsul monotheism al geţilor*, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 91—94; Idem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 72.

[20] Al. Popa, *Nivelul dezvoltării economiei dacice în lumina descoperirilor de la Piatra Craivii şi Căpîlna*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 271—282.

curilor respective[21]. Majoritatea blocurilor surprinse aici aveau, pe lîngă șanțurile de legătură, mici scobituri ce dovedesc că acestea erau pregătite pentru transport în zona în care urmau să se construiască ziduri sau turnuri de veghe.

Zidul cetății dacice de la Piatra Craivii a avut inițial grosimea de aproximativ 3 m, blocurile lui fiind așezate pe un pat rezultat din săparea și nivelarea, pe viitorul traseu al său, a solului stîncos. Distrus în mare parte, datorită mai ales alunecărilor de teren, traseul zidului a putut fi urmărit doar pe mici distanțe. În colțurile de nord-vest și nord ale masivului stîncos au fost găsite *in situ* blocuri, aranjate pe o lungime de 7 și, respectiv, 13 m. Toate făceau parte din paramentul interior al zidului de incintă. Ca și în cazul celorlalte cetăți dacice de piatră, spațiul dintre cele două paramente ale zidului (la Piatra Craivii paramentul exterior nu s-a mai păstrat), prinse prin grinzi transversale, era umplut cu bucăți de stîncă, amestecate cu pămînt (emplecton). Multe dintre blocuri au fost legate și aici cu scoabe de mari dimensiuni. Tehnica edificării zidului dacic[22] *(murus Dacicus)* este identică cu aceea întîlnită în cazul cetăților Bănița, Căpîlna, Tilișca, fortificații dacice din sudul Transilvaniei[23], precum și cu aceea din complexul de cetăți din Munții Orăștiei[24], la Piatra Craivii însă zidul prezentînd unele particularități. Din loc în loc, la distanță de aproximativ 1,5 m, corespunzătoare cu trei lungimi dintr-un bloc orizontal (0,54 × 0,32 × 0,36 m) s-au introdus stîlpi de piatră verticali (1,20 × 0,28 × 0,36), în vederea unei mai mari siguranțe (la eventualele alunecări ale terenului) și aderențe la terenul pe care îl urma traiectul zidului (fig. 3). Avînd în vedere configurația abruptă a terenului, maniera de execuție a zidului de incintă apare cît se poate de normală. Incinta astfel delimitată avea forma patrulateră (67 × 36 m) și ocupa o suprafață de aproximativ 2400 m^2.

Situată la cea mai înaltă cotă a stîncii, acropola Pietrei Craivii oferea un excelent post de observație generală, cu perspectivă pînă la valea Mureșului. Fortificația mai beneficia și de posturi naturale de supraveghere, cu aspectul unor platforme și balcoane suspendate, aflate pe majoritatea versanților masivului stîncos. Se poate concluziona, pe baza celor prezentate mai sus, că fortificația dacică construită la Piatra Craivii poate fi socotită ca un important obstacol militar în apropierea Mureșului, care, adăugat la celelalte cetăți dacice din Transilvania, a deținut o însemnată pondere strategică.

[21] I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 126.
[22] H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 127—150.
[23] M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *op. cit., passim.*
[24] Vezi nota 22.

Transformarea așezării civile într-o cetate, prin construirea zidului de incintă și a celorlalte elemente defensive, poate fi încadrată, din punct de vedere cronologic, în cea de-a doua jumătate a secolului I î.e.n., moment în care pericolele externe ce se anunțau erau o realitate iminentă. După cîte sîntem înclinați să credem, și această fortificație a aparținut unui conducător local și suitei sale, eventual șefului uniunii tribale de pe aceste meleaguri. Cetatea putea oferi, în cazul unor evenimente tulburi, și un adăpost temporar populației din zona înconjurătoare[25].

Coroborarea descoperirilor arheologice cu cîteva mărturii literare, păstrate lacunar la unii din autorii antici, permite formularea unor concluzii de ordin istoric. Informațiile în discuție au făcut cunoscute numele unora dintre triburile dacilor, precum și localitățile lor de reședință, cetăți, așezări întărite ș.a., pe care cercetările arheologice din ultimele trei decenii le-au identificat în mare parte[26].

Tribul dac de la Piatra Craivii este semnalat doar într-un singur izvor, așa încît vom încerca să desprindem, în cele ce urmează, contextul apariției sale. În multitudinea de evenimente politice și militare cu care este confruntat direct Imperiul roman în ultimul secol dinaintea erei noastre, zona dunăreană, prin numeroasele acțiuni militare desfășurate aici, ocupă un loc aparte. La atacurile repetate împotriva romanilor participă, împreună cu alte seminții, și dacii, care provoacă, în repetate rînduri, panică de-a lungul malului sudic al Dunării.

O cunoscută poezie latină (păstrată fragmentar) — *Consolatio ad Liviam*, redactată la începutul secolului I e.n. — aduce în discuție activitatea lui Tiberius și a lui Drusus, victorioși în multe campanii militare purtate în ultimul deceniu al secolului I î.e.n. Două din versurile poeziei, viu comentate de istorici, filologi și lingviști, aduc cîteva informații în problema de care ne ocupăm[27]: „Danuviusque rapax et Dacius orbe remoto / Appulus (huic hosti perbreve Pontus iter.").

Într-un mai vechi studiu dedicat onomasticii traco-dacice și ilirice, profesorul clujean I. I. Russu[28], reluînd versurile, afirma că „Dacius Appulus este tribul care locuia în zona cetății, cunoscută mai tîrziu, sub ocupația romană, Apulum" (remarcă făcută înaintea descoperirilor de la Piatra Craivii). Reiese astfel că tribul sau uniunea tribală de aici purta numele de *appuli* și că atacul în care apar

[25] Din jurul Pietrei Craivii sînt cunoscute, prin descoperiri fortuite, așezări dacice la Țelna, Tibru, Gura Ampoiței ș.a.

[26] I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 190—191.

[27] *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 344—345.

[28] I. I. Russu, *Dacius Appulus*, în *Apulum*, IV, 1961, p. 85—93, cu nota 2.

atestați aceștia a avut loc, probabil, în jurul anului 15 sau 13 î.e.n., undeva pe teritoriul Dobrogei. Incursiunile dacilor (fără să se cunoască numele triburilor) și ale altor neamuri se îndreaptă, apoi, spre vest, la granițele și pe teritoriul provinciei Pannonia. Ca urmare a acestei situații nefavorabile pentru romani este inițiată o expediție de pedepsire, condusă de generalul Marcus Vinicius, ale cărui efective armate, urmărindu-i pe atacatori, pătrund în Dacia, înaintînd pe valea Mureșului[29]. Fără să se cunoască cu certitudine sfîrșitul acțiunii de pedepsire, toți cercetătorii sînt de acord cînd admit, pe baza informațiilor transmise de Strabon[30], că romanii își făceau aprovizionările „pe rîul Marisos (Mureș)". În cazul admiterii acestui pasaj, rezultă cît se poate de clar că romanii nu au înaintat pe un teritoriu atît de vast. În ceea ce ne privește, bănuim că acum încep să se pună temeliile cetății de la Piatra Craivii prin construirea zidului și a acropolei, devenită ulterior, în secolul I e.n., parte integrantă din centura cetăților dacice, construite în vederea apărării complexului fortificat din Munții Orăștiei.

Analiza altui izvor literar completează, în mod fericit, primele date. În cunoscutul *Îndreptar geografic (Geographia)*, redactat în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. de Claudiu Ptolemeu, este prezentată și o listă a orașelor — πόλεις — din vremea cînd Dacia nu fusese organizată ca provincie romană cu caracter imperial. Întocmind lista cu începere din partea de nord a Daciei și urmărind centrele întîlnite, autorul alexandrin menționează la 49°15′ longitudine și 46°40′ latitudine centrul Απουλον (Apulon-Apulum). Comparînd coordonatele antice cu cele actuale ale municipiului Alba Iulia (23°26′13″ longitudine estică și 46°4′17″ latitudine nordică) observăm, în ciuda unor calcule greșite ale lui Ptolemeu, că datele de pe latitudine sînt relativ apropiate. Descoperirile arheologice de la Piatra Craivii, precum și plasarea ei geografică la nord de Alba Iulia, corespund, în linii generale, cu latitudinea dată pentru centrul oppidan Apulon. Toate aceste fapte converg spre concluzia că la Piatra Craivii a luat ființă și s-a dezvoltat, cu timpul, o mare așezare și cetate, care nu este alta decît cea înscrisă în lista lui Ptolemeu.

Numele tribului, mai precis spus rădăcina *Apol*, *Apel*, aparține grupului indoeuropean de cuvinte însemnînd „putere", „tărie", așa încît termenul *appuli* are drept corespondent atributul „cei viteji", „cei puternici"[31]. Această rădăcină a stat și la baza toponimului centrului locuit de către appuli, Apulon.

---

[29] Cf. *Istoria României*, I, p. 293.

[30] Strabon, VII, 3, 13.

[31] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 91—93; Idem, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 90—91.

Sfîrșitul așezării și al cetății dacice de la Piatra Craivii (Apulon) este legat direct de soarta Daciei preromane, conduse de regele Decebal. În înaintarea lor, armatele romane incendiază, distrug și transformă în ruine toate cetățile dacice. Asemenea distrugeri a suferit și cetatea de la Piatra Craivii. De-abia în epoca medievală, în cu totul alte condiții, locul fostei cetăți și așezări dacice va fi refolosit, prin construirea aici a unei fortificații feudale[32].

L'HABITAT ET LA CITADELLE DACES DE PIATRA CRAIVII (DÉP. d'ALBA)

(Résumé)

L'auteur présente, à la lumière des dernières recherches archéologiques, les résultats d'ensemble des fouilles (1961—1970) pratiquées dans la station dace de Piatra Craivii (dép. d'Alba). Comme il résulte de l'analyse minutieuse de toutes les pièces y découvertes, l'auteur fait la remarque qu'à Piatra Craivii a fonctionné, entre le IIème siècle avant n.è. et le IIème siècle de n.è. (jusqu'à la conquête romaine), un grand et important habitat des Daces, avec un triple rôle: celui d'un habitat civil, celui de centre religieux et celui d'une citadelle semblable à d'autres fortifications daces trouvées sur le territoire de la Roumanie.

L'article fait l'analyse des objets découverts à Piatra Craivii, qui mettent en évidence les occupations de la population, ainsi que les relations commerciales avec les autres habitats de la même période et avec le monde classique, hellénique et romain; celles-ci sont illustrées par quelques produits d'importation et par des monnaies romaines républicaines. La découverte de deux constructions religieuses semblables aux sanctuaires de la région des Monts d'Orăștie (Costești, Sarmizegetusa Regia), ont donné à l'habitat de Piatra Craivii l'aspect d'un centre spirituel dans cette zone centrale de la Transylvanie. La dernière phase de Piatra Craivii, aux Ier siècle avant n.è.—Ier siècle de n.è. correspond à l'édification de la forteresse.

La citadelle dace de Piatra Craivii a accompli un grand rôle militaire dans la protection de la zone des Monts Apuseni et aussi dans la région du rive droite de la vallée du Mureș. Selon les informations littéraires (*Consolatio ad Liviam* et *Geographia de Ptolemée*), l'endroit a été habité par la tribu des Appuli et cette population a donné à son centre le nom d'Apoulon.

[32] Gh. Anghel, I. Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1968, p. 8—20.

DESCOPERIRI DACO-GETICE DE LA BIHAREA

Sever Dumitrașcu

În anul 1977, cu ocazia săpăturilor arheologice de la Biharea — „Cetatea de pămînt", în partea de staţiune „Grădina C.A.P.—Baraj", a fost efectuată şi o *săpătură de salvare* pe malul drept al pîrîului Ceşmeu, la punctul „Insulă". Acest punct topografic se află în continuarea staţiunii arheologice de pe malul stîng, spre răsărit, pe malul opus, între malul pîrîului şi un drum de hotar. „Insula" este de fapt un martor din vechea înfăţişare a terenului, din care se transporta pămînt pentru nevoi casnice şi astfel „Insula" se împuţina zilnic. S-a observat însă, la un moment dat, că apar cioburi, motiv pentru care întreaga suprafaţă a „Insulei" ce mai rămăsese neafectată de transporturile de pămînt, a fost cercetată. Săpăturile au fost îngreuiate de faptul că pămîntul de la suprafaţă fusese decapat, iar nivelurile de locuire antică deranjate.

Deşi suprafaţa cercetată este mică (15 × 10 m), au ieşit la iveală urme de locuire din următoarele epoci: sfîrşitul epocii bronzului, Latène, perioada prefeudală şi epoca feudală timpurie. În cele de mai jos ne vom ocupa de o parte din aceste descoperiri, cele datînd din perioada Latène.

La sud, lîngă o locuinţă feudală de suprafaţă, s-a dat peste rămăşiţele (vetrele) a trei cuptoare simple. În continuarea spre nord a cercetării, în adiacenţă cu cuptoarele, se adîncea o „groapă mare" (bordei? groapă de deservire a cuptoarelor? locuinţă semiadîncită?) în al cărei pămînt de umplutură au fost găsite *numeroase* fragmente ceramice celtice lucrate la roată. Spre fundul gropii apar şi cioburi lucrate cu mîna, de evidentă factură dacică. Spre nord, în două gropi mici (pare-se gropi din care s-a scos în vechime lutul şi care s-au umplut treptat; erau neuniforme) s-au găsit, de asemenea, fragmente ceramice modelate cu mîna (pl. I şi pl. II/1, 3) şi puţine cioburi lucrate la roată. Nu este exclus ca ele să aparţină încă primei epoci a fierului (Ha D).

La prima constatare s-ar părea că aceste două categorii ceramice (ceramica geto-dacică fasonată cu mîna şi cea celtică lucrată la roa-

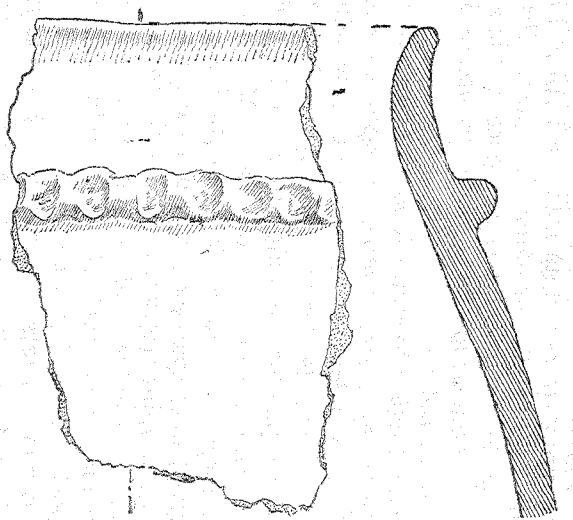

Pl. I. Biharea — „Insulă". Ceramică de factură Ha lucrată cu mîna. Muzeul Țării Crișurilor, inv. nr. 10118.

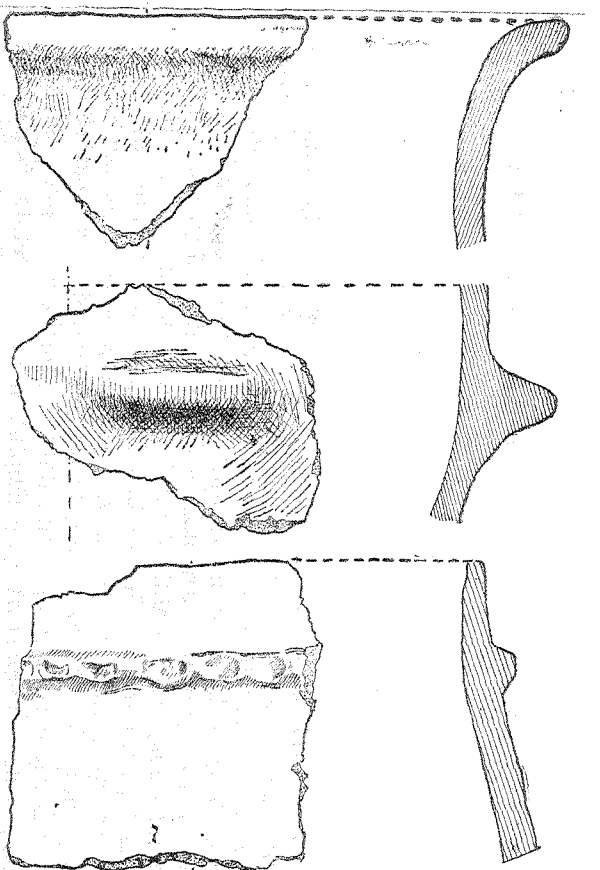

Pl. II. Biharea — „Insulă". Ceramică de factură Ha lucrată cu mîna. Muzeul Țării Crișurilor, 1, 2: inv. nr. 10099; 3: inv. nr. 10118.

tă) au fost contemporane și s-au amestecat în chip natural în pămîntul de umplutură al bordeiului (sau gropii de deservire? incertitudinea survine în urma faptului că cele trei cuptoare nu au picior median și sînt la nivelul — aparent poate — al locuinței feudale timpurii, fapt nu suficient de concludent pentru a considera cuptoarele de tip LT și bordeiul drept groapa de deservire, dar desigur fără a exclude cu totul această posibilitate). Acestei prime constatări i se opune însă faptul că, pe malul stîng al Ceșmeului, a fost descoperit un atelier celtic de modelat oale (bordeiul cu groapa în care se află încă lut frămîntat și nefolosit și groapa de deservire a trei cuptoare de tipul cu *placă perforată și picior median de sprijin*), în olăria căruia nu s-au găsit fragmente ceramice dacice lucrate cu mîna. Împotriva contemporaneității acestora mai pledează și analiza materialului ceramic, care diferă cronologic: materialele celtice (printre care și ceramică cu grafit în pastă, ornamentată cu striuri) se datează în secolul al II-lea î.e.n. și la începutul secolului I î.e.n., iar cele daco-getice în secolul al IV-lea î.e.n. — începutul secolului al III-lea î.e.n. Pînă la proba contrarie, considerăm că amestecarea lor este mecanică, cioburile lucrate cu mîna fiind antrenate în bordeiul (?) LT. Cele cîteva fragmente mici de ceramică lucrate cu roata, ce ar putea aparține secolelor IV—III î.e.n. datorită atipicității lor, nu pot fi, deocamdată, luate în discuție.

Ceramica daco-getică lucrată cu mîna constă din trei tipuri ceramice bine stabilite:

a) *Străchini.* Din pastă cărămizie sau cărămizie-roșcată s-au modelat *numai cu mîna* străchini de dimensiuni mici și mijlocii. Toate au buza adusă spre interior și uneori și profilatura buzei este accentuată (pl. III/1—3; pl. V/3). S-au mai găsit și castroane mai mari, de culoare cenușie, păstrînd încă tehnica lustruirii caracteristică Ha D (pl. IV).

b) *Cești.* Mai rare, dar nelipsind din repertoriul acestui nivel, sînt cestile lucrate cu mîna din pastă cenușie-pămîntoasă. Au torți ușor supraînălțate (pl. V/2).

c) *Oale în formă de borcan.* Cele mai numeroase și care dau nota distinctă a acestui tip de descoperiri Latène autohtone, dacice, de la Biharea sînt oalele-borcan. Sînt vase de mărime mică și mijlocie, lucrate *numai cu mîna*, din pastă avînd ca degresant nisip cu bobul mare și, uneori, ceramică pisată, de culoare cenușie-pămîntoasă, *cărămizie-roșcată.* Majoritatea sînt ornamentate cu brîuri alveolare, uneori dispuse în formă de ghirlandă, sprijinite din loc în loc, simetric, de butoni aplatizați, de obicei cîte patru pe fiecare vas (pl. VII/2; pl. VI/2, 3). Alteori ornamentul constă numai din butoni (pl.

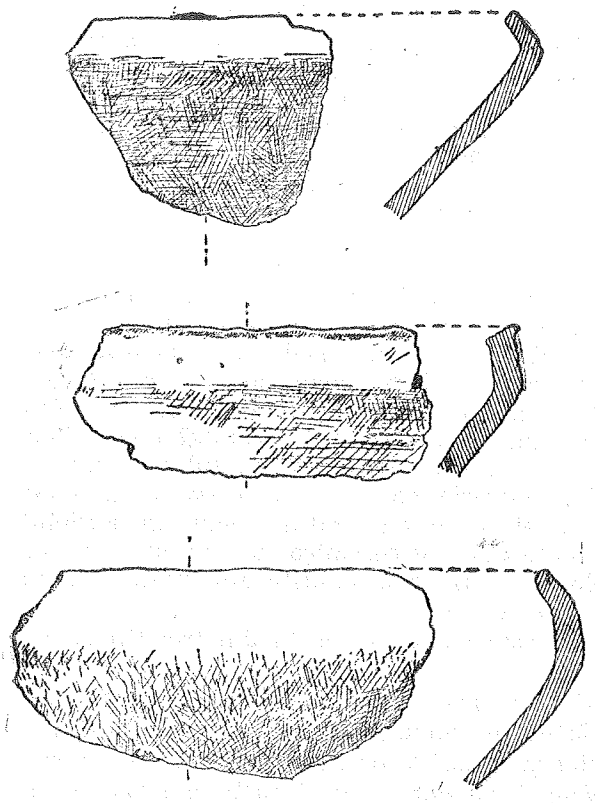

Pl. III. Biharea — „Insulă". Fragmente de străchini de factură LT lucrate cu mîna. Muzeul Țării Crișurilor, 1—3: inv. nr. 10099.

V/1), din alveole (pl. VI/1) sau din șiruri de alveole cu butoni (pl. VII/1).

S-au descoperit și fragmente de oale mari, probabil bitronconice sau în formă de clopot, lucrate cu mîna din pastă de culoare cenușie-pămîntoasă, mai păstrînd urme de luciu (ca și castronul din pl. IV), de factură Ha D, ornamentate cu butoni mari în formă de mameloane (pl. II/2). N-ar fi exclus să provină chiar de la castroane sau străchini mai mari.

Acest *grup* de materiale ceramice (oale, străchini, cești) a fost descoperit în stațiunea de la Biharea, pînă în prezent, numai în acest punct, pe „Insulă", în pămîntul de umplutură al bordeiului sau al gropii cu material celtic și în două gropi neregulate situate la cîțiva metri spre nord de aceasta. Materialele se disting însă net atît de cele din nivelul Ha C și D (din care s-au descoperit la Biharea suficiente materiale ceramice), cît și de ceramica celtică ce se datează

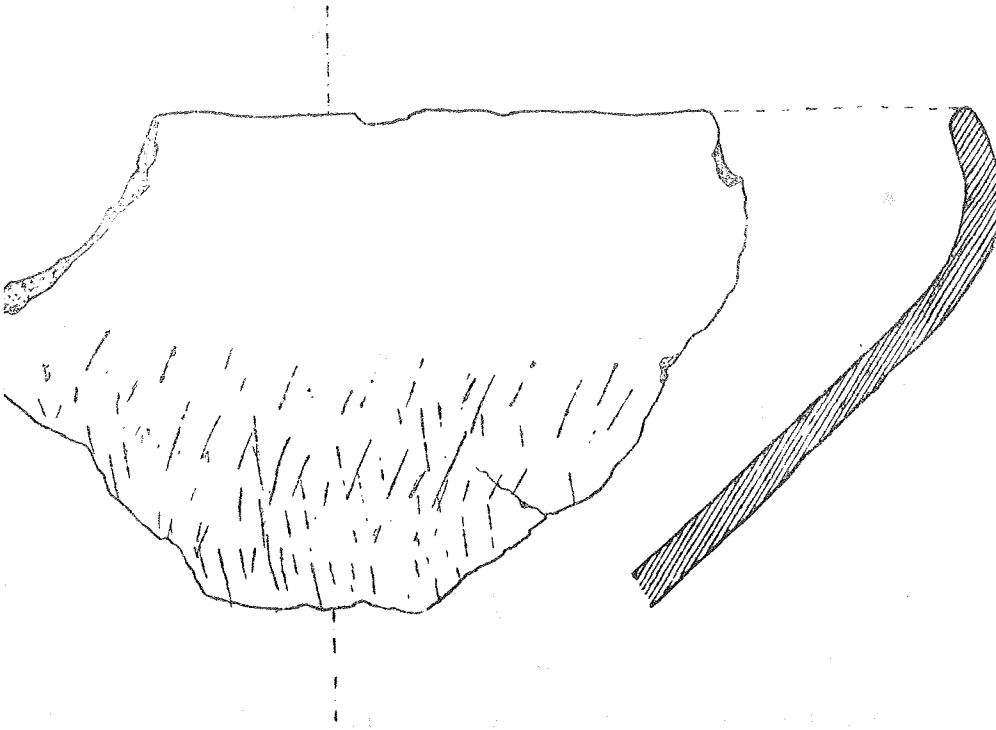

Pl. IV. Biharea — „Insulă". Frament de castron mare de factură Ha (?). Muzeul Ţării Crişurilor, inv. nr. 10104.

în secolul al II-lea î.e.n., cu precădere, dar nu exclus şi la începutul secolului I î.e.n. Prin formele ceramice păstrate, prin ornamente şi pastă, aceste materiale se constituie, după părerea noastră şi pînă la proba contrarie, într-un nivel autohton daco-getic de sine stătător, aparţinînd epocii arhaice a culturii dacice. Nefiind găsite într-un complex închis şi prin analogiile ce se pot stabili cu descoperirile de acelaşi gen din Dacia, ele sînt databile în *secolul al IV-lea şi începutul secolului al III-lea î.e.n.*

Olăria lucrată cu mîna din pastă cărămizie-roşietică, descoperită la Biharea, îşi găseşte asemănări în ceramica geto-dacică din epoca Latène din zona Dunării, din Dobrogea, din Moldova şi Transilvania, datînd din secolele IV—III î.e.n.

Sînt aproape patru decenii de cînd, aproape anual, se publică rezultatele cercetărilor privind începutul epocii Latène geto-dacice la care şi-au adus contribuţia o pleiadă întreagă de cercetători ro-

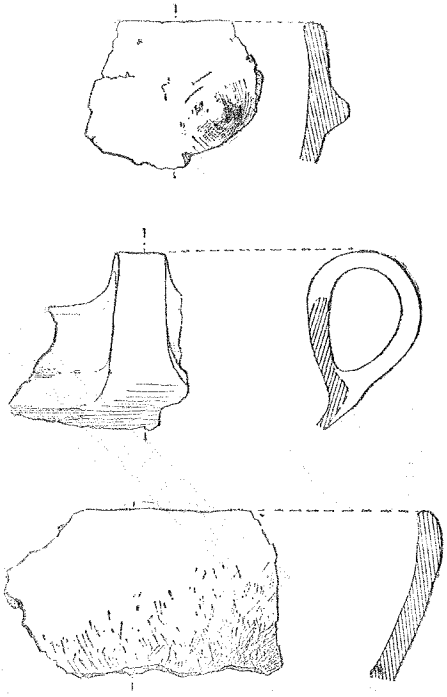

Pl. V. Biharea — „Insulă". Ceramică de factură LT, lucrată cu mîna. Muzeul Țării Crișurilor, 1—3: inv. nr. 10099.

mâni sau din țările vecine: *I. Nestor* (1950)[1], *C. Preda,* (1952, 1972)[2], *E. Bujor* (1955, 1957, 1959)[3], *D. Berciu* (1957)[4], *B. Mitrea* (1960)[5], *G. Simion și Gh. Cantacuzino* (1962)[6], *P. Alexandrescu* (1966)[7], *C. Buz-*

[1] I. Nestor și colab., *Așezările din societatea primitivă și sclavagistă în regiunea Dunării de Jos. Raport sumar asupra campaniei de săpături arheologice de la Zimnicea,* în *SCIV,* I, 1950, p. 93—102.

[2] C. Preda, în *SCIV,* III, 1952, p. 269—272; idem, *Tariverde — așezare băștinașă sau „factorie" histriană?,* în *Pontica,* V, 1972, p. 77—88.

[3] E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol,* în *SCIV,* VI, 3—4, 1955, p. 574; idem, *Săpăturile de salvare de la Murighiol,* în *Materiale,* III, 1957, p. 247—254; idem, *Șantierul arheologic Murighiol,* în *Materiale,* V, 1959, p. 373—378.

[4] D. Berciu, în *Materiale,* IV, 1957, p. 281—318.

[5] B. Mitrea, *Un cimitir geto-dacic în sud-vestul Dobrogei,* în *OmD,* București, 1960, p. 409—413.

[6] G. Simion, și Gh. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița,* în *Materiale,* VIII, 1962, p. 373—382.

[7] P. Alexandrescu, în *Histria,* II, București, 1966, p. 137—294; cf. și M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în secolele VI—I î.e.n.,* în *SCIV,* XIII, 1, 1962, p. 19—40; idem, *Ceramică autohtonă de la Histria, secolele V—I î.e.n.,* în *Pontica,* III, 1970, p. 99—124; și P. Alexandrescu, în *Dacia,* XVI, 1972, p. 113—131.

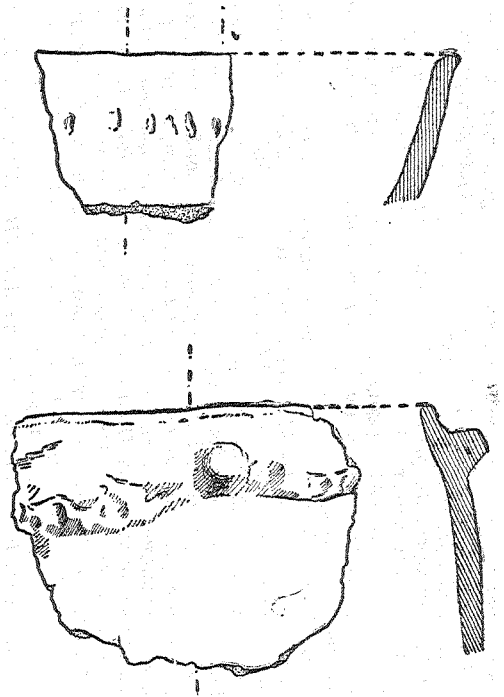

Pl. VI. Biharea — „Insulă". Pereți de oale-borcan de factură LT, lucrate cu mîna. Muzeul Țării Crișurilor, 1: inv, nr. 10104; 2: inv. nr. 10122.

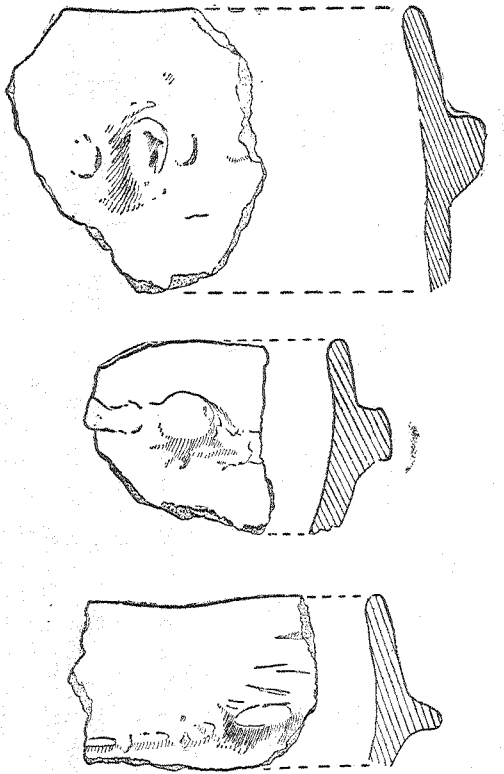

Pl. VII. Biharea — „Insulă". Ceramică arhaică de factură LT, lucrată cu mîna, Muzeul Țării Crișurilor, 1, 2: inv. nr. 10099; 3: inv. nr. 10104.

dugan (1968)[8], *Gy. Gazdapusztai* (1968)[9], *M. Irimia* (1968, 1974)[10], *Vl. Zirra* (1971)[11], *G. Simion* (1971)[12], *B. Jovanović* (1975)[13], *M. Ignat* (1976)[14] și *I. Németi* (1977)[15].

Au apărut și sinteze asupra acestor descoperiri din *Dobrogea*, de la *Dunărea de Jos*, din *Transilvania* sau din spațiul mai vast locuit de daco-geții dintre Haemus și Carpații nordici, publicate de *E. Bujor* (1956, 1958)[16], *D. Berciu* (1957, 1965)[17], *M. Dušek* (1964, 1966)[18], *I. H. Crișan* (1969)[19], *M. Irimia* (1973)[20], *G. Simion* (1974, 1976)[21] și *P. Alexandrescu* (1976)[22].

[8] C. Buzdugan, *Necropola getică de la Slobozia (orașul Gh. Gheorghiu Dej)*, în *Carpica*, I, 1968. p. 77—94.

[9] Gy. Gazdapusztai, *Neuere Ausgrabungen in dem Gräberfeld aus des Skithenzeit von Hódmezövásárhely-Kishomok*, în *MFMÉ*, 1, 1966—1967, Szeged, 1968, p. 43—59.

[10] M. Irimia, *Cimitirele de incinerație geto-dace de la Buceag-Ostrov*, în *Pontica*, I, 1968, pü 193—234; idem, *Cercetările arheologice de la Rasova—Malul Roșu. Raport preliminar (cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, în *Pontica*, VII, 1974, p. 75—131.

[11] Vl. Zirra, în *Materiale*, X, 1970, p. 213—220.

[12] G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala*, în *Peuce*, II, 1971, p. 63—129.

[13] B. Jovanović, *The Scordisci and their art*, în *Alba Regia*, XIV, Székesfehérvár, 1975, p. 167—176.

[14] M. Ignat, *Découvertes du Hallstatt thrace dans le département de Suceava*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 99—108.

[15] I. Németi, *Descoperiri hallstattiene tîrzii din nord-vestul României*, în *ActaMP*, I. Zalău, 1977, p. 57—62; idem, *Contribuții la cunoașterea epocii fierului din nord-vestul R. S. România*, în *ActaMP*, I, Zalău, 1977, p. 47—55.

[16] E. Bujor, *Contribuții la cunoașterea populației geto-dace din nord-estul Dobrogei*, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 243—251; idem, *Geto-dakiiskaia kultura v Murighiole*, în *Dacia*, II, 1958, p. 125—143.

[17] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii La Tène geto-dacice la Dunărea de Jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281—309; idem, în D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei. Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, București, 1965, p. 119—126.

[18] M. Dušek, *Regiunile carpato-dunărene și sudul Slovaciei în etapa hallstattiană tîrzie*, în *ArhMold*, II—III, București, 1964, p. 273—293; idem, *Zur Frage der thrakischen Keramik*, în *ArchRoz*, XVIII. 1, 1966, p. 54—64.

[19] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, Cap. Ceramica daco-getică, faza veche (secolele V—IV î.e.n.).

[20] M. Irimia, *Descoperiri noi privind populația autohtonă a Dobrogei și legăturile ei cu coloniile grecești (secolele V—I î.e.n.)*, în *Pontica*, VI, 1973, p. 7—73.

[21] G. Simion, *Quelques remarques sur la civilisation gétique des centres et forteresses autochtones de la Dobroudja à la fin du Hallstatt et au commencement de la Tène*, în *Colloque international Agglomerations fortifiées illyrennes, Mostar, 24—26 octobre 1974*, Sarajevo, 1975, p. 237—248; idem, *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècle av.n.è.*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 143—163.

[22] P. Alexandrescu, *Pour une chronologie des VIe—IVe siècles*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 117—126.

Analogiile oferite de descoperirile făcute în zona Dunării de Jos, în Dobrogea mai ales, în necropolele de la *Murighiol*[23], *Satu Nou*[24], *Telița*[25], *Cernavodă*[26], *Rasova*[27] și *Enisala*[28] sau în cele din Moldova de la *Slobozia*[29], *Bosanci*[30] și *Vorniceii Mici*[31], ca și cele descoperite în țările vecine și prietene, la *Ravna* și *Braničevo* (în R. P. Bulgaria), la *Hódmezövásárhely-Kishomok* (în R. P. Ungară)[32], sau la *Gomolava* și *Vršac* (în R. S. F. Iugoslavia)[33] ne obligă, pînă la proba contrarie, să atribuim și nivelul cultural de la Biharea (oalele-borcan, strachinile și cănile) populației autohtone din secolele IV—III î.e.n., dovedindu-se astfel o legătură concretă între descoperirile de același tip din zona Dunării de Jos și regiunile carpatice ale Daciei dinspre vest și nord. Asupra datării unor necropole din Dobrogea, în special asupra celei de la Murighiol, s-au adus corectări[34] în sensul restrîngerii datării din secolele IV—III î.e.n. la secolul al IV-lea î.e.n., dar există descoperiri ceramice (vase borcan ornamentate cu brîu alveolar „în ghirlandă" și butoni) care se mențin la Zimnicea[35] și în secolul al II-lea î.e.n., fapt ce ne îndeamnă, alături de constatarea că descoperirile de la Biharea nu provin dintr-un complex arheologic închis, să menținem datarea în secolele IV—III î.e.n. a ceramicii din nivelul autohton arhaic.

Atribuirea etnică a acestei categorii de materiale ceramice a fost făcută încă de I. Nestor, acum aproape patru decenii, cînd punea descoperirile de la Zimnicea pe seama geților („Mormintele getice din epoca Latène")[36]. Descoperirile următoare au întărit cu noi date această atribuire etnică, subliniată de *B. Mitrea* („cimitir geto-dacic")[37] și colaboratorii săi C. Preda și N. Anghelescu („necropolă geto-dacă")[38], *E. Bujor* („populația geto-dacă din nord-estul Dobro-

[23] E. Bujor, în *Materiale*, III, 1957, pl. I/4.
[24] B. Mitreș, C. Preda, N. Anghelescu, *Șantierul Satu Nou. Necropola geto-dacică*, în *Materiale*, VIII, 1962, fig. 1/1.
[25] G. Simion și Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, fig. 6.
[26] D. Berciu, în *Materiale*, IV, 1957, fig. 7.
[27] M. Irimia, *op. cit.*, pl. II/3.
[28] G. Simion, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, fig. 5/5—19.
[29] C. Buzdugan, *op. cit.*, fig. 2 și 4/2.
[30] M. Ignat, *op. cit.*, fig. 4/4—6 și 3/13.
[31] I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 21.
[32] Gy. Gazdapusztai, *op. cit.*, p. 47, fig. 2, 7; p. 49, fig. 3 și p. 51, fig. 3.
[33] B. Jovanović, *op. cit.*, fig. 13.
[34] P. Alexandrescu, *op. cit.*, 1976, p. 125.
[35] A. D. Alexandrescu, *Mormintele din perioada mai tîrzie a necropolei getice de la Zimnicea*, în *Crisia*, II, 1972. pl. V/3.
[36] I. Nestor și colab., *op. cit.*, p. 100.
[37] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 412—413.
[38] B. Mitrea, C. Preda și N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 361—362.

gei", „cultura geto-dacă")[39], *D. Berciu* („cultură Latène geto-dacică")[40], *C. Buzdugan* („necropolă getică")[41], *I. H. Crișan* (ceramică daco-getică faza veche, secolele V—IV î.e.n.")[42] și *G. Simion* („cultura geto-dacă")[43]. Astfel, prin încadrarea sa concretă în șirul acestor descoperiri, și ceramica nivelului datînd din secolele IV—III î.e.n. de la Biharea aparține populației dace. Se reliefează prin material arheologic concret unitatea culturii materiale daco-getice în secolele IV—III î.e.n., legăturile și influența puternică suferită de lumea dacilor din nord-vest dinspre sud-est, de la Dunărea de Jos, și prezența în aceste părți a unei culturi materiale daco-getice de tip Latène incipient, la venirea celților.

Se dovedește astfel arheologic că la pătrunderea celților (vechi) pe teritoriul Daciei, ei i-au întîlnit în părțile de vest pe daco-geți, care aveau o cultură materială proprie, la fel cum, mai tîrziu, celții istorici vor întîlni, în pătrunderile lor spre sud-est, pe aceiași daci. Dar „presiunea triburilor celtice" cum a numit-o plastic C. Daicoviciu[44], va fi definitiv înlăturată de către Burebista.

DACIAN-GETIC DISCOVERIES AT BIHAREA

In 1977, in the topographic point „Island" from Biharea, there were discovered some pottery fragments, hand-worked, of the LT style, in a pit (pit house?); they were mixed with pottery fragments of the LT style, wheel-worked, owing to the padding earth from inside the pit.

Due to their typology and adornment, the pitchersm the bowls and the jars found at Biharea are considered to belong to the series of discoveries of the Murighiol, Satu Nou, Cernavodă, Enisala type. Until further demonstrations, the author suggests their dating in the IV—III century B.C. and their assigning to the Dacian-Getic inhabitants of Crișana.

---

[39] E. Bujor, în *SCIV*, VII, 3—4, 1956, p. 243—255; *idem*, în *Dacia*, II, 1958, p. 138—139.

[40] D. Berciu, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281—309.

[41] C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 77; cf. și M. Brudiu și P. Plătănea, în *ArhMold*, VII, fig. 5.

[42] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 65—99.

[43] G. Simion, în *Peuce*, II, 1971, p. 63—129.

[44] C. Daicoviciu, în *IstRom*, I, p. 257.

CU PRIVIRE LA IMITAREA VASELOR GRECEȘTI ȘI ROMANE ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Florea Costea

Originea, evoluția și răspîndirea diferitelor produse ceramice sau vase de metal și sticlă din Grecia și Roma antică au preocupat de multă vreme pe istorici. Interesul pentru acestea a sporit atunci cînd s-a constatat că ele au pătruns și în alte medii culturale, pe care le-au influențat sau a căror înrîurire au resimțit-o. Este cazul unor vase grecești și romane ce au ajuns în Dacia preromană, folosite de autohtoni mai întîi în forma lor originală, iar apoi ca imitații.

În cele ce urmează ne propunem a urmări succint difuzarea cîtorva din aceste originale în Dacia și inserarea lor, ca imitații, în repertoriul ceramic al daco-geților. Menționăm că vom avea în vedere doar tipurile cel mai des întîlnite (cupe, *kantharoi*, ulcioare, capace etc.).

Istoricul cercetărilor. Primul cercetător care descoperă și descrie în literatura arheologică cupele decorate turnate în tipare este C. Bendorf[1]. Crezînd că locul de origine al acestora, este Megara, el le-a numit „megariene"[2]. Alt apelativ le-a fost dat de F. Courby, care, bazat pe descoperirile din insula Delos, le-a numit „deliene"[3]. Argumentarea sa se baza și pe faptul că aici s-au descoperit cele mai mari cantități de vase, dar și pe funcționarea în această zonă a celor mai numeroase ateliere, identificate după mărcile de olar. Descoperirile ulterioare au înmulțit cunoștințele despre acest tip de vase, dar, totodată, au sporit și punctele de vedere contradictorii privind originea, evoluția, aria de răspîndire și datarea lor. Ca urmare, nici astăzi cercetătorii nu sînt unanim de acord dacă ele apar mai întîi în Grecia sau în Egipt, ca să nu mai vorbim de faptul că nici chiar pentru fiecare din aceste state nu este recunoscută prioritatea unui anumit centru.

Trebuie spus că, într-adevăr, răspunsul era greu de dat, mai cu seamă în ultimele decenii, cînd descoperirile arheologice scoteau mereu la iveală centre noi, în afara celor celebre din Grecia (Delos,

---

[1] C. Bendorf, *Griechische und Sizilische Vasenbild*, III.
[2] Idem, *op. cit.*, p. 118.
[3] F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922, p. 277—278.

Megara), unele chiar în Italia. Şi în viitor lămuririle depline vor întîmpina dificultăţi, ele depinzînd aproape exclusiv de putinţa de datare cît mai strînsă şi chiar exactă a descoperirilor. Pentru moment ne mulţumim să precizăm că, în ceea ce priveşte originea acestui tip de vase, s-au creat două curente, unul văzîndu-i începuturile în Grecia, celălalt în Egipt. Noi credem că Grecia nu trebuie luată în acest sens în discuţie, data la care apar aceste vase pe teritoriul ei fiind mai recentă decît confecţionarea lor curentă în Egipt[4]. Argumentul prezenţei frunzei de lotus între componentele decorative, ca şi semnalarea curentă a formei de vas în Egiptul preelenistic, constituie două temeiuri peste care nu se poate trece, cazul fiind comun şi altor tipuri de vase, create de alte popoare. Apreciem deci că originea cupelor „deliene" sau „megariene" trebuie căutată în Egipt, ele devenind *greceşti* numai după ce sînt preluate de ateliere din insula Delos sau de pe continent, care le adaugă elemente noi, proprii, şi le răspîndesc, în noua formă, în tot mediul cultural grecesc, în special în coloniile pontice şi în Italia (unde vor deveni însă *terra sigillata*). Argumente oferă cercetările lui R. Zahn, L. Byvanck-Quarles van Ufford, W. Schwabacher, P. Perdrizet, G. R. Edwards, N. M. Loseva, H. Thompson etc.[5].

La noi în ţară, deşi nu au beneficiat de studii speciale, cupele greceşti sînt menţionate des în unele monografii arheologice publicate între cele două războaie mondiale[6] şi chiar în cîteva tratate de istorie[7]. În anii de după Eliberare, acestea sînt prezentate şi analizate îndeosebi în lucrări dedicate exclusiv ceramicii[8], orientate însă cu precădere asupra imitaţiilor din Dacia, ceea ce determină şi ex-

---

[4] K. Parlaska, *Das Verhältniss des megarischen Becher zum alexandrinische Kunsthandwerk*, în *JDI*, 1955—1970, p. 130—133.

[5] Irina Casan-Franga, *Contribuţii cu privire la cunoaşterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene" getice de pe teritoriul României*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 7 şi urm.; Radu Ocheşanu, *Bolurile „megariene" din colecţiile Muzeului de Arheologie Constanţa*, în *Pontice*, 2, 1969, p. 209 şi urm., cu bibliografia anterioară.

[6] Th. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, I, 1924, p. 157, 161, 163; I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, 1924; Radu şi Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 313; Dinu V. Rosetti, *Din preistoria Bucureştilor*, 1929, p. 15; idem, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, I, 1936, p. 16 şi urm.; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BRGK*, 1933, fig. 20/1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 15; Dinu V. Rosetti, *Tombes à incinération du second âge du fer et de l'époque romaine dans la région de Bucarest*, 1935, p. 57—59; J. Hampel, *A régibb középkór emlékei magyarhonban*, 1894, pl. CXXVI/2a, 2b; Dinu V. Rosetti, în *Publicaţiile Muzeului municipiului Bucureşti*, II, 1935, p. 69.

[7] V. Pârvan, *Getica*, 1926, p. 207 şi urm., p. 507 şi urm., fig. 160—172.

[8] Vezi nota 5.

plică lipsa aproape generală a elementelor noi față de cele consemnate de Klaus Parlaska și de alți autori. Totodată s-a avut în vedere aproape numai teritoriul extracarpatic, din Transilvania figurînd cu regularitate doar descoperirile de la Sighișoara și Țigmandru.

De o și mai puțină atenție s-a bucurat un alt tip de vas, de data aceasta, fără dubii, produs grecesc: *kantharos*-ul[9]. Explicația acestui fapt nu poate fi pusă pe seama numărului de piese descoperite (mai mare decît al cupelor), ci pe seama faptului că, din punct de vedere artistic, acest tip de vas nu oferă întotdeauna elemente comparabile cu cele deliene. Este și motivul pentru care nu i-au fost dedicate studii speciale. Pentru Transilvania bunăoară, lipsa *kantharos*-ului din preocupările literaturii arheologice pare mai firească, pînă nu demult cunoscîndu-se doar exemplarul de la Sighișoara (pe care V. Pârvan nici nu-l pomenește ca atare, ci îl numește simplu „ceașcă dacică"[10]) și cel de la Hărman[11]. Singurii care îi rezervă un capitol aparte în lucrări ce tratează ceramica daco-geților sînt I. H. Crișan și M. Bucovală[12], cu observația că primul se referă la imitații, iar al doilea la originalele descoperite la Tomis. Pe baza concluziilor la care au ajuns aceștia, se poate spune acum că primele piese originale au ajuns în Dacia pe la mijlocul sau la finele veacului al IV-lea î.e.n.

Cel puțin contemporane cu *kantharos*-ul, dacă nu mai vechi, sînt amforele cu două torți (originale). Ne bazăm această afirmație pe produsele autentice din Dobrogea, dar și pe imitațiile din Transilvania de sud.

Ca și amforei, nici altor tipuri de vase, originale[13] sau imitații[14], datorită numărului lor scăzut, nu li s-au dedicat decît capitole restrînse în unele lucrări apărute în ultima vreme. Este cazul prototipurilor și còpiilor de ceramică și vase de metal și sticlă romane (castroane, străchini, capace etc.), deși ele se dovedesc mult mai nume-

---

[9] H. Thompson, *Two centuries of Hellenistic pottery*, în *Hesperia*, III, 1934; E. Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, în *DissPann.*, II, 20, 1940, p. 56 și pl. XXXII/1, XVIII/35 (pentru analogii); H. R. Robinson, *Pottery of the Roman Period. Chronology*, în *The Athenian Agora*, V, Princeton, 1959 etc.

[10] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 578 și fig. 418.

[11] A. D. Alexandrescu, *Așezarea dacică de la Hărman*, în *Cumidava*, VIII, 1974—1975, p. 10, și pl. IV/7.

[12] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 194 și fig. 105; M. Bucovală, *Tradiții elenistice în materialele funerare de epocă timpurie la Tomis*, în *Pontice*, 2, 1969, p. 301 și urm.

[13] I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 40 și urm. (în continuare *Relații*).

[14] Idem, *op. cit.*, p. 140 și urm.

roase, în special în Transilvania sud-centrală[15]. Știm totuși că, în timp ce *lekythos*-ul, *lagynos*-ul, *chytra* etc. vin în Dacia odată cu celelalte tipuri grecești menționate, tipurile romane sînt — toate — mai recente, anume de pe la finele secolului al II-lea î.e.n.

Răspîndirea originalelor străine în Dacia. Toți cercetătorii care s-au ocupat, special sau ocazional, de unul din tipurile de vase grecești și romane ajunse și apoi imitate în Dacia au subliniat condițiile istorice și motivele răspîndirii inegale a acestora în teritoriile locuite de daco-geți. Fără a mai reveni asupra acestei probleme, subliniem și noi că, vorbind de originale, este absolut explicabilă frecvența lor mai mare în Dobrogea și, în general, în sudul și estul Carpaților. Înregistrarea riguroasă a descoperirilor permite în prezent formarea unei imagini destul de exacte privind centrele de fabricație și căile de iradiere în diferite zone. Venite direct din Grecia sau din coloniile Asiei Mici și de pe țărmurile Pontului Euxin, bolurile „deliene" originale se cunosc acum în 9 localități (față de cele 6 consemnate de Irina Casan-Franga[16]), număr egal cu al acelora în care se descoperă *kantharoi*[17]. A sporit și numărul străchinilor, ulcioarelor, opaițelor, unguentariilor, ca și al altor categorii de vase care nu sînt specificate, ci doar numite generic „ceramică elenistică", „ceramică romană", uneori chiar „ceramică elenistică și romană", ceea ce nu oferă nici o posibilitate de departajare a tipurilor.

Trebuie remarcat că pentru toate originalele, databile între secolul al IV-lea î.e.n. și cucerirea romană, tabloul geografic al răspîndirii lor în Dacia suferă în timp schimbări ușor de sesizat. Constatarea cea mai importantă este aceea că în perioada de „dominație" a produselor grecești, acestea sînt răspîndite cu precădere în afara Carpaților (excepție fac *lagynos*-ul și *lekythos*-ul, care, surprinzător, se întîlnesc în mai multe localități din Transilvania, fără însă ca numărul pieselor de atare factură să-l întreacă pe al celorlalte tipuri). Din momentul pierderii întîietății mărfurilor grecești față de cele romane (sfîrșitul secolului al II-lea — începutul secolului I î.e.n.), tabloul se schimbă esențial, teritoriul intracarpatic depășind — în general, dar mai cu seamă la anumite tipuri de vase și diferite obiecte — toate celelalte teritorii luate la un loc (subliniem în primul rînd răspîndirea originalelor romane din bronz). Concluzia credem că se impune de la sine, și importanța ei crește dacă se are în vedere că fenomenul se petrece exact în perioada imediat

[15] Idem, *op. cit.*, p. 209 și urm.; M. Macrea și I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 68 și urm.

[16] *Op. cit.*, fig. 14.

[17] Statistică inedită, 1977 (Fl. Costea).

premergătoare constituirii statului dac, dar și pe întreaga durată a acestuia.

Pentru a conferi temei celor afirmate mai sus, oferim cîteva date statistice. Astfel, pentru prima perioadă, a preponderenței produselor grecești, din cele 9 așezări în care se semnalează boluri „deliene", doar două se află în Transilvania, în timp ce descoperiri de *kantharoi* încă nu se cunosc aici. Raportul amforelor este de 1:2, al opaițelor egal (2:2), singurele tipuri care au întîietate în Transilvania fiind *lagynos*-ul (4:2) și *lekythos*-ul (5:3); „ceramica elenistică" (10:1); străchinile (6:1); dar și alte forme, ce apar mai rar (1—3 exemplare), sînt superioare cantitativ în afara Carpaților.

Imaginea răspîndirii produselor de factură romană, odată cu nașterea interesului comercial al Romei pentru Dacia, ca și din cele două secole pe parcursul cărora acesta a crescut neîncetat, permite o cu totul altă remarcă: din cele peste 35 de așezări în care s-au descoperit vase și obiecte de bronz, 22 se află în Transilvania și Banat. Numărul de vase *terra sigillata* intrate în Dacia înainte de cucerire este egal (3:3), pentru alte categorii neputîndu-se stabili proporții, din aceleași motive ca și la cele grecești. Enumerăm totuși cîteva: un bol roșu (Cuciulata), 2 patere (Cuciulata și Sînicoară), o amforă (Grădiștea Muncelului), un opaiț (tot acolo), două vase romane (Oradea și București), un vas de ceramică roșie (Costești), 5 vase „grecești și romane" (Celei, Ghecea, Gherla, P. Neamț, Poiana etc.[18]).

Se cuvine subliniată înaintarea mult mai spre nord a acestora în comparație cu produsele grecești (cu excepția monedei), așezări din centrul și nordul Transilvaniei fiind prezențe obișnuite în catalogul descoperirilor. Mai trebuie spus că unele dintre stațiuni (Craiva, Costești etc.) au singure produse mai numeroase decît multe dintre cele extracarpatice însumate.

Răspîndirea imitațiilor greco-romane în Dacia reprezintă de fapt scopul acestei încercări, prin care căutăm să găsim locul exact al sudului și estului Transilvaniei în ansamblul Daciei în ceea ce privește producția ceramică. Vom alege, spre exemplificare, cîteva din tipurile de vase mai reprezentative și mai des întîlnite.

Din 34 de localități în care se descoperă imitații de cupe „deliene", 12 se află în Transilvania (toate în sud-estul ei, peste o treime din Dacia); din 22 așezări în care se semnalează *kantharoi*, 12 sînt în Transilvania (în sud 10, aproape jumătate din total); capace: din 18 localități, 12 se află în Transilvania (10 în sud-est, mai mult de

[18] Statistică după I. Glodariu, *op. cit.*, la care s-au adăugat unele din descoperirile ulterioare anului 1974.

jumătate din total); ulcioare în general *(lekythoi, lagynoi* și obișnuite): din 15 descoperiri, 9 se află în Transilvania (6 în sud-est, peste o treime); *situlae:* din 9 descoperiri numai 2 se află în afara Carpaților (5 în sud-estul Transilvaniei, peste jumătate din total); străchini: din 10 descoperiri, 8 se află în Transilvania (toate în sud-est, 80%); *paterae:* 4, toate în sud-est; *gutti:* 4, din care 3 în sud-est; *cratere:* 4, repartizare egală; diferite vase și plăci ceramice cu stampile după modele grecești și romane: din 10 așezări, 7 sînt în Transilvania (5 în sud-est); castroane ce imită numai forme romane: 4, toate în sud-estul Transilvaniei; imitații după vase de bronz: 5, din care 3 în Transilvania (în sud-est 1).

Alte vase apar mai rar: o cupă cu două torți (Sighișoara), o imitație a unui vas de sticlă (Poiana), două *oinochoe* (Grădiștea Muncelului și Ormeniș), o ceașcă (Olteni), o *chytra* (Brad), mai multe vase cu două torți, din care unele imită forme romane (Tilișca, Pecica, P. Neamț).

Tipare de turnat boluri „deliene" se află numai în afara Carpaților (Popești, Poiana)[19].

Datarea originalelor existente în Dacia este o problemă în relație directă cu fabricarea fiecărui produs în Grecia, Italia și colonii, cu impunerea lui în rîndul obiectelor apreciate pentru uzul cotidian și valoarea artistică. Remarcăm că aproape toate tipurile de vase enumerate s-au impus relativ repede din aceste puncte de vedere. Știm astăzi că bolurile „deliene" nu încep să fie produse în Grecia înainte de primul sfert al secolului al III-lea î.e.n.[20], deși există autori ce susțin un început mai timpuriu[21]. Oricum ar fi, în necropolele elenistice de la Tomis ele nu apar în nici un mormînt databil în secolul al IV-lea î.e.n., ci doar în cele ce se încadrează în veacurile III-II î.e.n.[22], maxima lor răspîndire eșalonîndu-se în special în secolele II-I[23]. Exemplarele cele mai numeroase s-au găsit la Histria, Callatis și Tomis, ca și în alte localități dobrogene[24], de unde, în secolele II-I, s-au răspîndit în centrele daco-

---

[19] Vezi nota 18.

[20] L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Les bols mégariens. La chronologie et les rapports avec l'argenterie hellénistique*, în *Bulletin van de verering tot bevordering der Kennis van de antike beschaving*, XXVIII, 1953; K. Parlaska, *op. cit.*, p. 130; H. Thompson, *op. cit.*, p. 457.

[21] R. Ocheșanu, *op. cit.*, p. 210 și nota 10; Irina Casan-Franga, *op. cit.*, p. 9.

[22] M. Bucovală. *Necropolele elenistice de la Tomis*, Constanța, 1967, mormîntul 28 etc.

[23] Irina Casan-Franga, *op. cit.*, p. 9.

[24] Eadem, *op. cit.*, p. 9—10; M. Bucovală, *op. cit.*, p. 39 și urm.; R. Ocheșanu, *op. cit.*, p. 215.

getice mai importante din Moldova și cîmpia Munteniei, fie că este vorba de cele fabricate în centrele grecești, fie de cele nord-pontice. Decăderea acestui tip de vase se petrece pe parcursul ultimului veac al erei vechi cînd, de fapt, unele centre ceramice renumite (între care și cel eponim — Delosul), își încetează activitatea[25]. Ulterior nu mai circulă originale.

Pentru începuturile difuziunii *kantharoi*-lor în Dacia dispunem de date mai sigure, potrivit cărora acestea sînt de plasat pe la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n., descoperirile din necropolele de la Tomis fiind, din nou, cele mai elocvente[26]. Ele rămîn în uz în veacurile următoare, chiar în timp ce produsele romane tind să ia locul celor grecești.

Aceleași începuturi sînt de stabilit și pentru *lekythoi* și *lagynoi*, opaițe[27], doar *guttus*-ul apărînd în secolul al III-lea î.e.n. și continuînd să fie produs pînă în primul veac al erei noi[28].

Cel puțin contemporane cu ale *kantharos*-ului sînt începuturile difuzării amforelor[29] și unguentariilor, în timp ce strachina cu baza inelară și buza trasă în interior își face apariția la noi numai din veacul următor[30]. Primele apariții ale cănilor cu cioc se semnalează în secolul al II-lea î.e.n.[31], căni devenite prin evoluție îndelungată un fel de *lekythoi* sau *lagynoi* cu gura în formă de pîlnie[32]. *Chytra* apare tot în secolul al II-lea î.e.n.[33]. În ceea ce privește importurile romane este inutil a încerca o datare mai strînsă, întrucît aproape toate se află concomitent în circulație între finele veacului al II-lea î.e.n. și anul 106 e.n.

Răspîndirea și datarea imitațiilor de ceramică și ale altor vase grecești și romane. Nu ni se pare oportun să procedăm acum la enumerarea așezărilor din Dacia în care s-a descoperit ceramică dacică după modele grecești și romane. Credem chiar că o asemenea întreprindere, ale cărei rezultate sînt lesne de modificat de cercetările ulterioare, nu ar oferi decît o imagine de moment (vezi anexele).

---

[25] L. Byvanck-Quarles van Ufford, *op. cit.*, p. 7; F. Courby, *op. cit.*, p. 397.

[26] M. Bucovală, *op. cit.*, mormîntul 9 etc.

[27] *Ibid.*

[28] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 48, 118—119.

[29] Idem, *op. cit.*, p. 11 etc.

[30] M. Bucovală, *Tradiții elenistice în materialele funerare de epocă romană timpurie la Tomis*, în *Pontice*, 2, 1969, p. 302 și urm.

[31] Idem, *op. cit.*, p. 306 și urm.

[32] Idem, *op. cit.*, p. 308 și urm.

[33] Idem, *op. cit.*, p. 310 și urm.

După cum s-a mai arătat și aici, cel mai des imitate dintre prototipurile grecești sînt: cupa „deliană", *kantharos*-ul și ulcioarele. În ceea ce privește primul vas, în așezările daco-getice extracarpatice nu avem decît o stațiune în care el este datat numai în secolul al II-lea î.e.n. (București[34]), majoritatea fiind încadrate în secolele II-I, pentru cîteva nefăcîndu-se precizări[35]. În aceeași perioadă sînt datate și piesele din Transilvania (sec. II-I), cu specificarea că aici, în special în zona sud-estică, există mai multe exemplare ce se pot înscrie în vremea amintită, deci contemporane cu cele din restul Daciei. Asemănătoare este încadrarea în timp a *kantharos*-ului. Există piese ce se datează numai pe parcursul secolului al II-lea î.e.n. (Brad) sau, mai larg, în acesta și în cel următor (Poiana etc.), dar cu precădere în ultimul veac din era veche, nelipsind cele databile pe întreaga durată a primului secol din era noastră. Și în Transilvania majoritatea complexelor în care s-au descoperit *kantharoi* se încadrează în secolele II-I, mai multe în ultimul[36].

Din punct de vedere tipologic trebuie remarcat că, în timp ce vasul de la Hărman[37] își găsește o bună analogie în exemplarul de la Tomis, datat de M. Bucovală în secolul al II-lea î.e.n.[38], pentru celelalte putem spune că nu se încadrează decît cu unele puncte de referință în seria tipologică stabilită de acest autor. Sînt piese care întrunesc atribute ce ar permite datarea lor chiar în ultima parte a secolului al II-lea î.e.n. (în special profilul), dar la care se adaugă elemente ce coboară această datare (torți, forma buzelor, deschiderea gurii etc.). Unele nu se înscriu însă cu nici un element (exceptînd iarăși corpul) în vreo verigă a seriei. Datarea strînsă a multora este îngreuiată și de faptul că nu se păstrează partea inferioară a corpului, mai ales baza, neputîndu-se deci aduce în discuție acest element, am zice, decisiv pentru perioada mai veche. Oricum, exemplare cu picior anterioare veacului al II-lea î.e.n., nu avem în Transilvania, printre cele întregi. La toate acestea însă, inelul de sprijin este nelipsit.

Incercînd să facem o departajare tipologică, vom constata că într-o primă grupă se încadrează piesa de la Hărman, cu profilul arcuit,

[34] I. Glodariu, *Relații*, p. 140 și urm.
[35] Idem, *op. cit.*, p. 221 și urm.
[36] Cele mai recente descoperiri la Șinca Veche, jud. Brașov (săpături Fl. Costea, 1978, inedite), datate cu monedă de la Tiberius, identificată de B. Mitrea.
[37] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, pl. IV/7.
[38] *Op. cit.*, fig. 3/a, p. 299.

buza trasă spre exterior, toarta cu o ridicare pronunțată la partea superioară, exemplar datat de autoarea descoperirii în secolele I î.e.n.—I e.n.[39], dar pe care noi îl considerăm numai din primul.

A doua grupă o constituie exemplarele cu peretele aproape vertical, buza rotunjită și răsfrîntă, toarta orizontală la partea superioară; ele sînt datate, prin context, în secolele I î.e.n.—I e.n.

În a treia grupă se includ vasele cu peretele drept și buza neprofilată, cu toarta similară grupei precedente.

Un tip aparte, bitronconic, cu gura larg pîlniată și torțile în formă de cerc (dar tot plate, ca și celelalte) îl reprezintă *kantharos*-ul de la Arpașu de Sus, care se încadrează în unele privințe în seria tipului pe care M. Bucovală îl indică drept deschizător al grupei pieselor databile la finele secolului al II-lea î.e.n. și la începutul celui următor[40], iar I. Glodariu în veacul I e.n.[41].

O ultimă grupă este ilustrată de o piesă de la Comana de Jos, deosebită de altele în primul rînd prin traiectoria torților, supraînălțate, profilul încadrînd-o însă într-o perioadă ulterioară secolului al II-lea î.e.n.[42]. De fapt, datarea se poate face și prin context, piesa fiind descoperită într-o groapă de provizii, împreună cu alte materiale din secolele I î.e.n.—I e.n.

Nu se constată decalaje mari între regiunile intra- și extracarpatice. Contemporană, indiferent de regiune, este imitarea diferitelor tipuri de ulcioare, care nu numai că se încadrează între aceleași limite de timp (secolele II î.e.n.—I e.n.), dar sînt sensibil mai multe în Transilvania. La fel se prezintă și situația privitoare la datarea capacelor, de data aceasta fiind însă vorba numai de imitarea prototipurilor romane, cu prag de fixare. Am putea vorbi chiar de o anumită prioritate a descoperirilor din Transilvania, neesențială însă. Lipsa de precizări din diferite lucrări face ca datarea unor descoperiri din Moldova (Brad, P. Neamț) sau din Muntenia (Tinosu) să nu ne oblige la o datare numai în secolul I î.e.n., ci și în cel anterior, situație frecventă și în interiorul arcului carpatic.

Mai veche decît toate acestea este practica imitării amforelor cu două torți, cele mai reprezentative descoperindu-se la Poiana și Ozun, ambele databile în secolul al IV-lea î.e.n., una cu fundul drept, cealaltă cu omphalos (Ozun). Trebuie adăugat însă că aces-

[39] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 10.
[40] M. Bucovală, *Necropolele elenistice*, fig. 3/c.
[41] M. Macrea și I. Glodariu, *op. cit.*, p. 68.
[42] Idem, *op. cit.*, p. 88.

tea nu s-au generalizat, nu au fost copiate la roată și nu au intrat niciodată în repertoriul ceramic al daco-geților.

Și alte forme ceramice imitate sînt preponderente în interiorul arcului carpatic. Este vorba de cratere, patere, *situlae*, cópii după vasele de bronz. Faptul fiind constatat, nu ne mai rămîne decît să subliniem că datarea lor este contemporană capacelor, adică în cele două veacuri ce au precedat cucerirea romană.

Materiale și ceramică. Pasta din care sînt confecționate aproape toate tipurile de vase pomenite mai sus este fină sau foarte fină, în unele privințe constituind o excepție chiar față de vasele de lux originale. Sînt puține cazurile în care ea conține pietricele și cioburi pisate, în general neincluzînd decît nisip foarte fin sau paiete de mică și scoici macerate.

Arderea este reductivă, întotdeauna puternică și uniformă. Excepție fac cîteva strachini aspre la pipăit, friabile, cu mult nisip, care nu au beneficiat nici de o ardere bună.

Culoarea este, în peste 80% din cazuri, cenușie, în diferite nuanțe. Se află însă și piese gălbui-roșcate sau chiar negre (mai ales capace, deși între acestea există și exemplare roșii).

Decorul, cu excepția bolurilor, nu este prea bogat, marea majoritate a pieselor fiind lipsite de orice ornament. Se cuvine însă a sublinia că acolo unde el există, este format din motive specific dacice, luate din repertoriul propriu al vaselor lucrate la roată. Predomină canelurile circulare și liniile lustruite, des întîlnite pe fructiere, cupe etc. Aproape la toate categoriile se găsesc vase cu angobă neagră, maronie, gălbuie. Unele sînt lustruite complet.

Tehnica este aproape exclusiv cea bazată pe transpunerea acestor tipuri ceramice străine la roată, în pastă dacică. Doar unele boluri (timpurii) și amforele cu două torți sînt modelate cu mîna și lipsite de ornamente.

Concluzii. O primă constatare se referă la perioada în care se desfășoară practica imitării formelor ceramice grecești și romane. Ea este documentată pe parcursul a cinci secole, din secolul al IV-lea î.e.n. pînă la 106 e.n.. Cele mai vechi cópii se fac manual după amforele cu două torți, acestora urmîndu-le cupele „deliene", la început lucrate tot cu mîna și neornamentate, apoi turnate în tipare și redînd pe cît posibil decorul modelului. Treptat, de prin veacul al II-lea î.e.n., vasele de inspirație străină încep să fie lucrate la roată. Statistica nu permite și postularea unei priorități nete pentru una din zonele Daciei, poate doar sub raport cifric absolut. Ne gîndim la numărul așezărilor (în general mai mare în

Transilvania) și la acela al pieselor (superioare la unele tipuri în afara Carpaților).

Nu se poate nega că primii care iau contact cu originalele grecești sînt geto-dacii din Dobrogea, apoi cei din Moldova și Muntenia. De asemenea, este normal ca dacii transilvăneni să fi cunoscut originalele și practica imitării lor tot prin intermediul celor din sudul și estul Carpaților. Din datarea materialului reiese însă că totul s-a petrecut într-un interval de timp foarte scurt, fenomenul fiind aproape contemporan.

Privite prin prisma cantității lor, este ușor de observat că, după modelele grecești sau romane, imitațiile au o zonă compactă în Transilvania, cu accent pe sudul și centrul ei. Judecat în raport cu Transilvania, dar și cu restul Daciei, primul loc ca număr de așezări îl ocupă tot sud-estul provinciei intercarpatice (la unele produse peste 50%). Faptul poate să conducă spre unele concluzii interesante. Una dintre ele, coroborată cu mult mai vechea practică a schimburilor economice și culturale prin pasurile ce-l unesc cu sudul și estul extracarpatic, este aceea că multe originale sau imitații au ajuns aici, ca și moneda, de prin veacul al IV-lea î.e.n., dacă nu mai înainte, fără ca aceasta să reprezinte un fenomen nou.

O altă problemă ar fi aceea a locului în care se produce imitația. În ceea ce ne privește, nu credem deloc că toate produsele de imitație vin din afara Carpaților, așa cum s-a susținut multă vreme, pe baza penuriei descoperirilor[43]. Dacă am accepta o asemenea părere, ar însemna să negăm prioritatea interiorului arcului carpatic în procesul creației materiale dacice. Or, acum se știe că aici există cele mai mari concentrări de monetar grecesc, roman și original (chiar ateliere monetare proprii: Tilișca, Brașov), precum și o veche și bogată tradiție și practică metalurgică și artistică; aici se înregistrează o densitate demografică deosebită (peste 25 de cetăți și mai mult de 200 de așezări civile[44]) etc. În această zonă nu se descoperă decît în mod excepțional alte elemente etnice (sciți, celți, bastarni etc.) în afara celui autohton, vasul „celtic" cu două torți, considerat cel mai frecvent, numără doar cîteva exemplare. În schimb, repertoriul produselor proprii este impresionant prin bogăție și varietate, mai cu seamă dacă facem referire expresă la ceramică. După cum s-a observat însă, în categoria lucrată la

[43] A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 10, cu bibliografia.

[44] Florea Costea, *Cultura materială a dacilor din bazinul Oltului transilvan*, p. 17 și urm. (ms).

roată intră și imitații după prototipuri străine. Noi credem că influența culturală a grecilor asupra dacilor s-a manifestat nu numai prin prelucrarea de către aceștia din urmă a unor forme ceramice, ci și a roții olarului (ne referim numai la sud-estul Transilvaniei). Odată însușită noua tehnică, a devenit un fapt obișnuit să se transpună cu ajutorul ei și noile tipuri ceramice. Ele se metamorfozează însă potrivit gustului artistic al localnicilor. Aceasta se vede și în material, dar mai ales în ornamentare, cu excepția bolurilor toate celelalte avînd decor specific, dacic.

Nu este lipsit de importanță nici faptul că, în afara *kantharos*-ului de la Hărman, care într-adevăr sugerează unele legături cu Moldova și sudul, toate celelalte grupe se constituie din tipuri întîlnite numai în Transilvania. Mai mult, există chiar variante specifice unei așezări (Rîșnov-Cetate, Comana de Jos etc.), ceea ce duce la concluzia că trebuia să fie modelate într-un anumit atelier ceramic. Concludentă în acest sens poate fi recenta descoperire de la Șinca Veche. Aici, într-o locuință-atelier, în care s-au descoperit bulgări de pastă de la modelarea vaselor, un disc de lut (fund de oală neterminată?), un lustruitor, peste 10 cești miniaturale și tot atîtea obișnuite etc., se află trei *kantharoi* identici, unul întregibil. Credem că vasele erau lucrate aici, o situație similară putînd să se înregistreze și la Șura Mică, unde s-a descoperit un cuptor de ars ceramică.

Răspîndirea pe o anumită zonă, conjugată cu realitatea că tipul respectiv nu se întîlnește și în alte părți (în cazul de față Muntenia și Moldova), îndreptățește concluzia că vasul respectiv era modelat în unul din atelierele locale. Este deci și cazul sud-estului Transilvaniei, putînd în prezent să se susțină că o parte — poate cea mai importantă — din imitații erau confecționate pe loc, fără a se respinge cele venite de peste munți. Mai trebuie subliniat că unele din vasele imitate se află acum și în centrul și nordul Transilvaniei, unde nici ele, nici practica imitării lor nu puteau fi preluate direct de la daco-geții extracarpatici, ci prin intermediul celor din sud-estul Transilvaniei. Se evidențiază prin aceasta rolul extrem de important al acestui teritoriu nu numai în creația proprie, ci și în vehicularea elementelor de civilizație din o parte în alta a Daciei. Totodată, posibilitățile de îmbogățire a repertoriului propriu sînt sporite, fapt ce și explică profunzimea și varietatea componentelor culturii materiale a dacilor dintre Tîrnave și Carpați.

Sîntem convinşi că pot fi formulate şi alte concluzii. Ne mulţumim însă să încheiem cu sublinierea că şi prin cele reliefate de practica imitării prototipurilor de vase greceşti şi romane, sud-estul Transilvaniei se înscrie în practica din celelalte teritorii daco-getice, avînd în plus şi rolul deosebit de important de a vehicula aceste bunuri spre centrul şi nordul Transilvaniei, contribuind în acest fel la dezvoltarea unitară şi armonioasă a civilizaţiei din Dacia preromană. Se elimină astfel din discuţie încă unul din punctele de vedere ce susţineau dezvoltarea inegală, diferenţiată în timp sau ca teritoriu, a istoriei dacilor.

ANEXE

IMPORTURI

Bol „delian"
Arpaşu de Sus (BV)
Cernatu (CV)
Cetăţeni (AG)
Crăsani (PH)
Poiana (GL)
Popeşti (IF)
Răcătău (BC)
Zimnicea (TR)

Kantharos
Barboşi (GL)
Brad (BC)
Bucureşti
Piatra Neamţ
Piatra Şoimului (NT)
Poiana (GL)
Popeşti (IF)
Răcătău (BC)
Tinosu (PH)

„Ceramică elenistică"
Cetăţeni (AG)
Ciurea (IS)
Coconi (IF)
Dunăreni (DJ)
Popeşti (IF)
Sighişoara (MS)
Ulmu (IL)

Străchini
Brad (BC)
Cetea (AB)
Piatra Neamţ
Piatra Şoimului (NT)
Poiana (GL)
Popeşti (IF)
Răcătău (BC)
Tinosu (PH)
Ulmeni (IF)

Lagynos
Crăsani (PH)
Popeşti (IF)
Sf. Gheorghe
Sibiu
Tilişca (SB)

Ulcior
Crăsani (PH)
Piatra Neamţ
Poiana (GL)

Chytra
Piatra Neamţ

Lekythos
Constanţa
Histria (CT)
Piatra Neamţ
Răcătău (BC)
Sibiu

Opaiţ
Crăsani (PH)
Grădiştea Muncelului (HD)

Poiana (GL)
Săcele (BV)
Tilişca (SB)

Unguentarii
Barboşi (GL)
Braşov
Bucureşti
Crăsani (PH)
Grădiştea Muncelului (HD)
Poiana (GL)
Popeşti (IF)
Răcătău (BC)

Amfore
Bonţeşti (VN)
Comana de Jos (BV)
Grădiştea Muncelului (HD)

Cupe cu două torţi
Piatra Şoimului (NT)
Răcătău (BC)

Pahar cu decor barbotinat
Cernatu (CV)

Diferite vase greceşti
Crăsani (PH)
Hîrşova (CT)
Măluşteni (VS)

„Vase greceşti şi romane"
Celei (OT)
Checea (TM)
Gherla (CJ)
Piatra Neamţ
Poiana (GL)

„Vase romane"
Bucureşti
Cuciulata (BV)
Oradea
Sînicoară (BN)

Terra sigillata
Brad (BC)
Cernatu (CV)
Grădiştea Muncelului (HD)
Pecica (AR)
Poiana (GL)
Răcătău (BC)

„Ulcică"
Ploieşti

Vase şi obiecte de bronz
Vase
Barboşi (GL)
Berghin (AB)
Brăileşti (VS)
Braşov
Bucureşti
Căpîlna (AB)
Cerbăl (HD)
Costeşti (HD)
Craiva (AB)
Crăsani (IF)
Cristian (BV)
Dalnic (CV)
Dipşa (BN)
Dunăreni (DJ)
Grădiştea Muncelului (HD)
Guşteriţa (SB)
Hunedoara
Luncani (HD)
Moigrad (SJ)
Ocniţa (VL)
Pescari (CS)
Piatra Neamţ
Poiana (GL)
Popeşti (AG)
Poroschia (TR)
Răcătău (BC)
Şimleul Silvaniei (SJ)
Tilişca (SB)
Tinosu (PH)
Ulmeni (IF)

Obiecte (atașe, candelabre, mînere, lanțuri etc.).
Călărași (IL)
Craiva (AB)
Crăsani (IF)
Geoagiu (HD)
Luncani (HD)
Pecica (AR)
Piatra Neamț
Polovragi (GJ)
Popești (AG)
Sibiu
Tilișca (SB)

Alte tipuri
Castron
Dorobanț (IS)

Farfurii
Popești (IF)
Răcătău (BC)

Vas elenistic
Sighișoara (MS)

Guttus
Tg. Ocna (BC)

IMITAȚII ÎN CERAMICĂ ALE DIFERITELOR VASE GRECEȘTI ȘI ROMANE

Bol „delian"
Barboși (GL)
Botoșana (SV)
Brad (BC)
Brașov
Brăniștari (IF)
București
Căscioarele (IF)
Cetățeni (AG)
Chirnogi (IF)
Cîndești (BZ)
Comana de Jos (BV)
Craiova
Craiva (AB)
Crăsani (IF)
Cucuieți (IF)
Geoagiu (HD)
Giurgiu (IF)
Grădiștea Muncelului (HD)
Gușterița (SB)
Hărman (BV)
Poian (CV)
Poiana (GL)
Poiana Gruii (MH)
Polovragi (GJ)
Popești (IF)
Radovanu (IF)
Rîșnov (BV)
Sighișoara (MS)
Sultana (IF)
Șimian (MH)
Șura Mică (SB)
Tr. Severin
Țigmandru (MS)
Vasilați (IF)
Zimnicea (TR)

Kantharos
Arpașu de Sus (BV)
Brad (BC)
Brașov
Căpîlna (AB)
Celei (OT)
Cetățeni (AG)
Cetea (AB)
Comana de Jos (BV)
Grădiștea Muncelului (HD)
Hărman (BV)
Piatra Neamț
Piatra Șoimului (NT)
Poiana (GL)
Popești (AG)

Prejmer (BV)
Răcătău (BC)
Rîşnov (BV)
Rotbav (BV)
Sighişoara (MS)
Şinca Veche (BV)
Teliu (BV)
Tinosu (PH)
Tg. Ocna (BC)

Capace
Arpaşu de Sus (BV)
Brad (BC)
Comana de Jos (BV)
Costeşti (HD)
Feldioara (BV)
Grădiştea Muncelului (HD)
Guşteriţa (SB)
Pecica (AR)
Piatra Neamţ
Piatra Şoimului (NT)
Poiana (GL)
Popeşti (IF)
Rîşnov (BV)
Slimnic (SB)
Şura Mică (SB)
Tilişca (SB)
Tinosu (PH)
Vărd (SB)

Chytra
Brad (BC)
Rotbav (BV)

Ceşti
Olteni (CV)

Vas cu două torţi
Pecica (AR)
Piatra Neamţ
Tilişca (SB)

„Căni şi ulcioare"
Bucureşti
Poiana (GL)
Răcătău (BC)

Lagynos
Căpîlna (AB)
Grădiştea Muncelului (HD)
Pecica (AR)
Piatra Şoimului (NT)
Sighişoara (MS)

Lekythos
Tilişca (SB)

Ulcioare
Cărpiniş (TM)
Celei (OT)
Crăsani (IF)
Feldioara (BV)
Piatra Neamţ
Popeşti (IF)
Rîşnov (BV)
Sighişoara (MS)
Şimleul Silvaniei (SJ)
Tg. Secuiesc (CV)

Vase şi plăci ceramice stampilate
Căciulata (VL)
Cetăţeni (AG)
Costeşti (HD)
Cozmeni (HR)
Grădiştea Muncelului (HD)
Popeşti (IF)
Rîşnov (BV)
Satu Nou (BV)
Slimnic (SB)
Vărd (SB)

Vase cu tub
Arpaşu de Sus (SB)
Grădiştea Muncelului (HD)

Hărman (BV)
Răcătău (BC)

Rhyton
Poiana (GL)
Popești (IF)
Sighișoara (MS)

Situla
Cernatu (CV)
Cuci (MS)
Deva
Grădiștea Muncelului (HD)
Pecica (AR)
Poiana (GL)
Rîșnov (BV)
Sighișoara (MS)
Tg. Secuiesc (CV)

Oinochoe
Grădiștea Muncelului (HD)
Sultana (IF)

Crater
Grădiștea Muncelului (HD)
Popești (IF)
Sighișoara (MS)
Zimnicea (TR)

Vas „elenistic"
Ormeniș (BV)

Vas cu două șiruri de rozete în relief și călăreț
Zimnicea (TR)

Pateră
Feldioara (BV)
Rîșnov (BV)
Sf. Gheorghe
Sighișoara (MS)

Strachini
Arpașu de Sus (SB)
Comana de Jos (BV)
Costești (HD)
Cuciulata (BV)
Grădiștea Muncelului (HD)
Gușterița (SB)
Poiana (GL)
Rîșnov (BV)
Sighișoara (MS)
Tinosu (PH)

„Vas roșu, roman"
Ocna Sibiului (SB)

Castron
Comana de Jos (BV)
Rîșnov (BV)
Tg. Secuiesc (CV)
Vărd (SB)

Imitații după vase de bronz
Costești (HD)
Grădiștea Muncelului (HD)
Hărman (SB)
Luncani (HD)
Popești (IF)
Răcătău (BC)

Cupă lustruită
Sighișoara (MS)

Unguentarii
Poiana (GL)
Popești (IF)

Notă. După cum se constată, descoperirile din Dobrogea nu s-au luat în calcul decît o dată.

DIE NACHAHMUNG GRIECHISCHER UND RÖMISCHER KERAMIK IN SÜDOST-SIEBENBÜRGEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser untersucht die Bedeutung Südost-siebenbürgens im Rahmen der allgemeinen Entwicklung der dako-getischen Gesellschaft. Zu diesem Zweck greift er auf die von der griechischen und römischen Keramik sowie auf die von den in Dazien üblichen Nachahmungen dieser Keramik gebotenen Argumente zurück.

Der Verfasser schildert die Geschichte der einschlägigen Forschungen in Rumänien und im Auslande und bezieht sich auf die Herkunft einiger Gefässtypen. Seiner Meinung nach ist der Ursprung der sogennanten delischen Becher in Ägypten zu suchen, von wo die Griechen sie übernahmen.

Der Verfasser beschreibt danach die Verbreitung der griechischen und römischen Keramik in Dazien und führt auch neue Entdeckungen, besonders aus Siebenbürgen an. Ebenso geht er auch auf die Nachahmungen der griechischen und römischen Keramikerzeugnisse ein. Beide Aspekte werden durch Beilagen dokumentiert und sind fast gleichmässig auf beiden Seiten des Karpatenbogens vertreten. In Südostsiebenbürgen wird die Existenz einer ziemlich kompakten Gruppe von Funden dieser Art hervorgehoben, die aber auch im Zentrum und im Norden Siebenbürgens vorkommen. Aufgrund einiger neuer Entdeckungen widerlegt der Verfasser die frühere Forschung, die die Nachahmung von ausländischer Keramik in Siebenbürgen verneinte. Ebenfalls mit neuen Entdeckungen argumentiert der Verfasser, dass diese Nachahmungen vom 4. Jh. v. u. Zr. bis spät ins 1. Jh. u. Zr. hergestellt wurden, also während der ganzen Zeit der Verbreitung von griechischer und römischer Imporware in Dazien.

Bei allen angeschnittenen Fragen — Herkunft, Verbreitung, Datierung — sowohl bei den Originalen als auch bei den Nachahmungen, werden Vergleiche mit den Funden aus den übrigen Gegenden des vorrömischen Daziens angestellt. Diese erlauben dem Verfasser die Schlussfolgerung, dass Südostsiebenbürgen eine Sonderstellung bei der Herstellung von Keramik sowie bei ihrer Vermittlung und Verbreitung in andere Gegenden einnahm und so zur einheitlichen harmonischen Entwicklung der dakisch-getischen Zivilisation beitrug.

CONTRIBUȚII LA CRONOLOGIA CERAMICII DACICE ÎN EPOCA LATÈNE TÎRZIE

Ioan Glodariu

Cercetările arheologice întreprinse la noi în țară, și cu deosebire cele din ultimele trei decenii, au dus la descoperirea și investigarea totală sau parțială a numeroase așezări și fortificații dacice, toate contribuind la reconstituirea cît mai fidelă a evoluției civilizației dacice pînă la cucerirea romană. Se poate spune chiar că din acest punct de vedere civilizația dacică este una dintre cele mai mult cercetate și mai bine cunoscute. Așezările, fortificațiile și celelalte vestigii ale civilizației dacice au constituit obiectul a nenumărate studii de detaliu și de sinteză apărute în literatura de specialitate.

A rămas însă deficitară publicarea de monografii arheologice închinate fie stațiunilor dacice, fie diferitelor aspecte ale aceleiași civilizații, și mai ales s-au publicat *selectiv* materialele arheologice, indiferent de natura lor. Nu e locul aici pentru o pledoarie în favoarea avantajelor pe care le oferă în cercetare publicarea materialelor în discuție pe complexe închise relativ bine datate, singurele în măsură să dea imaginea concretă a realităților din dezvoltarea culturii materiale și spirituale a daco-geților în una sau alta din perioadele sale.

Pornind de la constatarea ce tocmai s-a făcut, în cele ce urmează vom încerca un studiu comparativ al cărui obiect îl formează numai complexele închise din două așezări dacice relativ recent cercetate, anume Arpașu de Sus și Slimnic — Șarba-Stempen.

Evident, aproape fără excepție, pentru oricare dintre formele — în primul rînd ceramice — ce vor intra în discuție se găsesc analogii în așezările și fortificațiile răsfirate pe spațiul locuit în antichitate de daco-geți dar, cel puțin în privința modului cum sînt ele cunoscute, lipsește mai ales precizarea ambianței concrete și integrale în care a apărut una sau alta dintre forme. În asemenea situație, trimiterile bibliografice la analogii ar îngreuia textul, fără a-și aduce contribuția așteptată. Acesta este motivul principal care ne-a îndemnat să restrîngem studiul ceramicii — cu o singură excepție, ce se va aminti în continuare — la așezările de la Arpașu

de Sus și Slimnic. Dar chiar un asemenea studiu, dealtminteri, a întîmpinat unele greutăți, generate de caracterul în parte deosebit al celor două așezări, prima fiind o stațiune fortificată, cu rosturi militare incontestabile în zona din sudul Oltului transilvan, cealaltă o obișnuită așezare rurală, așa cum sînt nenumărate pe cuprinsul Daciei.

Vom încerca, așadar, urmărirea asocierilor de forme, a apariției și a dispariției lor, cu scopul stabilirii unor jaloane evolutive și mai ales cronologice. Din acest ultim unghi de vedere — încadrarea cronologică — perioadele marcate ca atare pe tabele sînt, prin firea lucrurilor, în parte, subiective. Așa de pildă, formele din complexele databile în secolul II sînt grupate distinct de formele din secolul I î.e.n., cu toate că între a doua jumătate, mai precis între sfîrșitul secolului al II-lea și aproximativ primele două decenii ale veacului următor nu se pot face deosebiri, materialele fiind în general unitare, cum, dealtfel, a fost și evoluția lor. Pentru veacurile următoare s-a operat cu perioade ce cuprind în linii generale secolul I î.e.n. (evident, fără deceniile amintite mai sus), cu sfîrșitul secolului I î.e.n. și începutul secolului următor, cu prima și a doua jumătate a secolului I e.n. Deci aproape fără excepție perioadele menționate cuprind o parte din cea anterioară și cea posterioară. Intenția noastră este de a defini, în măsura posibilităților, formele vechi, caracteristice mai ales unei anumite perioade, durata lor și apariția noilor forme. Tocmai în acest scop era indispensabilă cunoașterea integrală a compoziției complexelor închise.

Este de precizat că nu toate complexele închise descoperite în cele două așezări au putut fi datate (prin elementele componente ale lor) în limite cronologice relativ restrînse. Din această cauză, din așezarea de la Arpașu de Sus s-a operat cu locuințele 7—11, 13, 15 și gropile 15, 25, 30, 33[1], iar de la Slimnic — Șarba-Stempen cu locuințele 5, 11—12, 15 și gropile 3—4, 6, 14—15, 20, 22, 28[2].

În așezarea de la Arpașu de Sus, ale cărei începuturi au fost datate odată cu domnia lui Burebista (sfîrșitul deceniului al II-lea al secolului I î.e.n.)[3], complexele închise menționate mai sus se datează astfel în ordine cronologică (fig. 1): groapa 25 probabil numai pe parcursul sec. I î.e.n.; locuința 11 în sec. I î.e.n. și la începutul veacului următor; locuința 9 în sec. I și în prima jumătate

[1] M. Macrea — I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, 1976, p. 80—85.

[2] Așezarea constituie obiectul unui studiu monografic în curs de apariție.

[3] M. Macrea — I. Glodariu, *op. cit.*, p. 88.

a sec. I e.n.; groapa 15 în prima jumătate a sec. I e.n.; locuințele 7, 10 și 15 în sec. I e.n.; locuința 8 și groapa 33 în a doua jumătate a sec. I e.n., cum probabil se datează și locuința 13 și groapa 30.

În așezarea de la Slimnic (fig. 1), locuința 12 și gropile 4, 14, 28 se datează pe parcursul secolului al II-lea î.e.n., locuința 15 în secolul I î.e.n. și la începutul veacului următor, groapa 15 la sfîrșitul secolului I î.e.n. și în prima jumătate a secolului I e.n., gropile 3, 6 în prima jumătate a secolului I e.n., locuința 5 în prima jumătate, eventual și la mijlocul secolului I e.n., groapa 20 în a doua jumătate a secolului menționat și groapa 22 la sfîrșitul lui.

Cele două așezări avute în vedere sînt contemporane numai începînd cu secolul I î.e.n., de la Burebista pînă la cucerirea romană; doar la Slimnic, așezarea exista încă din secolul al II-lea î.e.n. și continuă după 106. Am socotit însă util să trecem în revistă și complexele de la Slimnic datate în secolul al II-lea î.e.n. pentru că o parte dintre formele întîlnite în veacurile următoare existau încă de atunci. În legătură cu aceste materiale putem face referiri pentru analogii numai la descoperirile de la Ciolănești din Deal aflate, de asemenea, într-un complex închis și parțial contemporan cu așezarea de la Slimnic[4].

În vederea înlesnirii urmăririi asocierilor de forme în complexele închise menționate, din așezările de la Arpașu de Sus și Slimnic, toate formele existente în ele, inclusiv variantele, au fost grupate într-un tabel (fig. 2—3)[5]. Asocierea lor se va prezenta pe secțiunile mari ale tabelului: sec. II î.e.n., sec. I î.e.n., sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n., prima jumătate a sec. I e.n., a doua jumătate a sec. I e.n. Cifrele aflate în rubrica fiecărui complex in-

---

[4] M. Petrescu-Dîmbovița și S. Sanie, *Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)*, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 241 și urm. (datarea propusă: sfîrșitul sec. II î.e.n. și eventual începutul celui următor — p. 255); M. Petrescu-Dîmbovița, *Descoperirea de vase dacice de la Ciolănești din Deal*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 285 și urm. (datarea propusă: a doua jumătate a sec. II, fără sfîrșitul aceluiași secol — p. 294). În ce ne privește, nu avem motive pentru a exclude sfîrșitul sec. II î.e.n. și începutul sec. I î.e.n. cînd fusese datat inițial complexul. Pentru asocierile de forme din complexul de la Ciolănești din Deal nu trebuie pierdut din vedere caracterul lui particular, de cult.

[5] Din motive de tehnoredactare tabelul a fost segmentat în două, prima parte cuprinzînd complexele databile începînd din sec. II î.e.n. și pînă inclusiv la începutul sec. I e.n. iar a doua parte complexele databile numai în sec. I e.n. Apoi cauze de pură reprezentare grafică și de grupare a formelor au impus includerea în tabele la perioada „sfîrșitul sec. I î.e.n. — începutul sec. I e.n." a tuturor complexelor închise ce nu puteau fi datate exclusiv în sec. I î.e.n.

dică numărul vaselor cu aceeași formă, chiar dacă — ne grăbim s-o spunem — elementului cantitativ nu-i vom atribui un rol hotărîtor în interpretare; el nu poate fi însă nici total ignorat.

Secolul al II-lea î.e.n.[6]. Complexe databile în acest veac sînt numai la Slimnic, dar relativ numeroase (4). În *ceramica lucrată cu mîna* formele întîlnite sînt oalele uzuale, de dimensiuni mijlocii și mari, fructierele și cănile. Forma frecventă e reprezentată de oala mijlocie (fig. 2/1) cu buza rotunjită sau tăiată drept, puțin evazată, cu corp bombat și fund plat. Se adaugă vasul de dimensiuni mai mari (fig. 2/3), înalt, cu buza de aceeași formă și tot evazată, la care gîtul este marcat mai accentuat. Sînt relativ mai rare vasele cu buza îngroșată, asemănătoare ca aspect unui inel (fig. 2/2), și oalele de dimensiuni mari, cu buza lată, răsfrîntă și orizontală (fig. 2/6); la acest din urmă tip de vas, curbura peretelui începe imediat sub buză. Ultima formă din categoria vaselor uzuale o constituie cele cu buza îngroșată, îndoită în afară și orizontală (fig. 2/4), sau mai puțin îngroșată și retezată drept, uneori ornamentată cu alveole în partea superioară (fig. 2/5). Și una și cealaltă variantă aparțin unor vase cu gît ceva mai lung și corp ovoidal. Fundul acestor vase este drept și îngroșat. Ornamentele care împodobesc tipurile de vase de mai sus constau din butoni dreptunghiulari sau ovali de mari dimensiuni (fig. 2/13), butoni rotunzi, tot mari și uneori teșiți (îndoirea, provenind din împingerea butonului în corpul vasului, a dat numeroase și întîmplătoare variante) fie înspre partea superioară, fie înspre partea inferioară a vasului (fig. 2/14), butoni plați cu alveolă (fig. 2/1), fascicole de striuri dispuse orizontal și oblic pe pereții vaselor, alteori ondulate și adesea combinate (fig. 2/15—16), brîuri alveolare (fig. 2/3) și alveole dispuse în șir sub buza vasului (fig. 2/6).

Fructierele au buza lată, îndoită orizontal și corp nu prea adînc (fig. 2/7), îngroșată, mai îngustă și tot orizontal îndoită, cu „prag" interior (fig. 2/8) sau înclinată spre interiorul vasului, de astă dată mai adînc (fig. 2/9); piciorul, lățit la bază, este simplu (fig. 2/10).

Întîmplarea a făcut ca într-un singur complex (groapa 4) să se descopere o ceașcă avînd cunoscuta formă tronconică, cu o toartă ovală în secțiune (fig. 2/11).

---

[6] Pentru repertoriul de forme întîlnite în sec. III—II vezi I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, 1968, p. 100—144. Se adaugă repertoriului menționat formele din fig. 2 cu nr. 1 (prin butonii cu alveole). 2, 4—6, 8, 11, 17—18.

Tot într-un singur exemplar este și cana cu buza evazată, gît scurt, corp bitronconic, toartă în bandă (ovală în secțiune), pornind din buza vasului, și fund drept (fig. 2/12)[7].

Din categoria *ceramicii lucrate la roată*, în complexele avute în vedere, nu s-au descoperit forme autohtone, tradiționale dacice; în schimb, au apărut vase inspirate după altele similare, de import sau în orice caz străine culturii dacice. Ne referim la vasul din fig. 2/17, în pastă cenușie, cu torți aplicate, orizontale, și fund inelar, imitat după cunoscutele *lekanai* elenistice, la bolurile cu decor în relief inspirate din forma similară elenistică (fig. 2/20), și la vasul din fig. 2/18. Forma acestuia din urmă este apropiată de a vaselor celtice, dar pasta și maniera de lucru sînt net deosebite. Deocamdată nu cunoaștem în alte așezări dacice exemplare analoge produse de autohtoni.

Pentru încadrarea cronologică a acestor forme este semnificativă descoperirea în groapa 4 (cea mai bogată în material) a unui fragment dintr-o rîșniță plată (fig. 2/21).

Cele mai numeroase asocieri de forme au fost descoperite în locuința 12 și în gropile 4 și 14. O notă aparte pentru formele 1—2, 4—6, 8, toate autohtone[8], și 17—18, tocmai datorită varietății acestor exemplare, în materialele publicate, provenite din alte așezări dacice contemporane. Din punctul de vedere al ponderii celor două categorii de vase, lucrate cu mîna și la roată, raportul este net în favoarea primei, atît în privința numărului, cît și a diversității formelor. Mai mult, se poate spune că vasele lucrate la roată sînt încă rarități[9].

Secolul I î.e.n.[10]. Dintre complexele închise descoperite în așezările de la Slimnic și Arpașu de Sus, singurul care a putut fi datat *numai* în secolul I î.e.n. (nici el cu deplină siguranță, vezi fig. 1) este groapa 25 din cea de-a doua așezare acum pomenită; pentru toate celelalte durata trebuie prelungită pînă la începutul secolului I e.n., și ca atare ele au fost grupate în perioada următoare.

Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată de patru tipuri distincte de vase. Primul îl constituie un vas cu o formă rar întîlnită în repertoriul ceramicii daco-getice, anume cel cu buza verticală,

---

[7] Analogii în complexul de la Ciolănești din Deal (M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 288 și fig 1/6).

[8] Eventuale suspiciuni în această privință le poate crea forma 24.

[9] Ținem să precizăm că această observație, ca și altele ce vor urma, se referă numai la așezarea sau așezările în discuție, Slimnic și Arpașu de Sus.

[10] La I. H. Crișan, *op. cit.*, sec. I î.e.n. este tratat în același capitol cu veacul următor (evident cu observații referitoare la deosebirile existente între ele), așa încît trimiterea o facem la întregul capitol (p. 101—216).

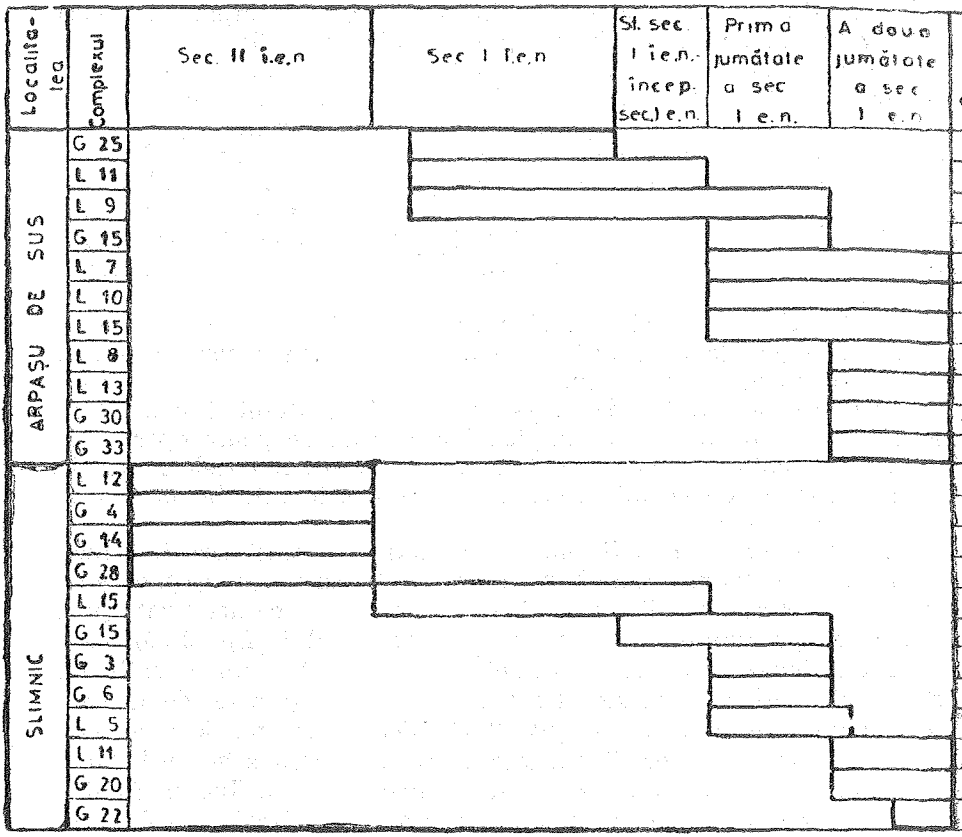

Fig. 1.

retezată drept, și corp bombat (fig. 2/22); unul dintre exemplare avea sub buză un șir de alveole. Cu toate că în exemplarele cu care operăm lipsesc formele de legătură, originea veche, hallstattiană, a formei este în afara oricărei îndoieli. Forma următoare (fig. 2/23) reprezintă de fapt un vas-borcan cu curbura peretelui ceva mai accentuată decît în mod obișnuit, iar vasul din fig. 2/24 atrage atenția prin gîtul său relativ înalt, buza răsfrîntă și corpul bombat. Curbura accentuată a corpului propriu-zis este caracteristică tuturor celor trei forme. Motivele ornamentale sînt ilustrate doar de un fragment de perete împodobit cu butoni semisferici de dimensiuni mici (fig. 2/26).

Vasul-fructieră, reprezentat printr-un singur exemplar, are buza relativ îngustă, mult înclinată spre corpul adînc (fig. 2/25).

Ceea ce aduce nou acest complex se constată în *ceramica lucrată la roată*. Anume, ne referim la două căni, ambele bitronconice, cu buza evazată, gît pronunțat și fund inelar (fig. 2/27). Deosebirea între ele constă doar în secțiunea torții: una în bandă, cealaltă ovală. Este de remarcat, în comparație cu exemplarul lucrat cu mîna, databil în secolul al II-lea î.e.n., reducerea diametrului maxim al vasului și lungirea gîtului. Nu știm dacă fundul inelar din fig. 2/28 provine de la un vas a cărui formă este autohtonă sau nu.

Repertoriul sărac al formelor ca și numărul redus de exemplare, adăugate la observația că toate provin din același complex, fac iluzoriu orice comentariu.

Sfîrșitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. Și în această perioadă numărul complexelor cu care se poate opera este redus; în schimb, varietatea formelor și a ornamentelor, atît la ceramica modelată cu mîna, cît și la ceramica lucrată la roată, este considerabil sporită.

În domeniul *ceramicii lucrate cu mîna* se întîlnesc simultan, în același complex, vasele-borcan cu buza evazată și corp bombat (fig. 2/29), cunoscute dinainte, și o variantă nouă, caracterizată prin reducerea pronunțată a curburii corpului vasului (fig. 2/30), ceea ce determină o alungire a formei, fără a afecta dimensiunile eî. Fundurile acestor vase sînt fie drepte, puțin îngroșate, de la care pereții pornesc oblic în sus (fig. 2/33), fie tot drepte, de asemenea îngroșate, de unde pereții pornesc vertical, pentru a se curba mai sus (fig. 2/34). Varianta a doua să fi apărut sub influența fundurilor inelare ale vaselor lucrate cu roata? Aceleași vase-borcan, indiferent de varianta formei, sînt decorate cu butoni rotunzi și plați (fig. 2/29—30, 38), uneori cu alveole (fig. 2/36), combinații de butoni și brîuri alveolare (fig. 2/35) și striuri (fig. 2/39). Butonii conici apar, mai exact continuă să apară (fig. 2/37), dar incidental. În domeniul decorului, elementul nou sînt butonii circulari, plați, decorați cu mai multe alveole.

Ceașca tronconică rămîne practic neschimbată (fig. 2/32), variantele ei constînd în unghiul mai mult sau mai puțin accentuat al pereților, evident nesemnificativ.

Fructierele sînt reprezentate doar prin două exemplare de același tip și din același complex. În forma lor doar buza, încă lată, este modificată în sensul îndoirii extremității ei înspre baza vasului (fig. 2/31).

Ceramica lucrată la roată constă din fructiere, vase uzuale de mărime mijlocie, capace, strecurători, strachini, boluri și *kantharoi*.

Fructierele lucrate în această tehnică au buza dreaptă, lată, cu umăr interior și corp puțin adînc (fig. 2/40), buza îngustă, dreaptă și același fel de corp (fig. 2/41), și lată, dreaptă, curbată la întîlnirea cu corpul ce formează un umăr (fig. 2/42). Apar acum și cupele caracterizate prin buza îngustă și corp adîncit (fig. 2/43). Picioarele fructierelor și ale cupelor continuă să fie simple (fig. 2/44), dar apar și cele cu inele în relief (fig. 2/45).

Un alt tip de vas „nou apărut" este strecurătoarea cu corp semisferic (fig. 2/50), prevăzută, foarte probabil, cu o toartă; această formă reprezintă de fapt transpunerea la roată a vasului similar lucrat cu mîna, cunoscut din alte așezări daco-getice.

Celelalte forme sînt, fără excepție, imitate după produse similare elenistice și romane. Ne referim la capacele înalte (fig. 2/46) și scunde (fig. 2/47), toate cu prag interior, la strachinile cu buza îngroșată, inelară (fig. 2/51) sau trasă spre interior (fig. 2/52), la bolul ornamentat (fig. 2/53) și la *kantharoi* (fig. 2/54). Pentru penultima formă amintită notăm dispariția ornamentelor florale și geometrice obișnuite la acest tip de vas, înlocuite fiind de caneluri orizontale.

Creșterea proporției ceramicii lucrate la roată este mai accentuată în complexele de la Arpașu de Sus, dar ea continuă să rămînă, din punct de vedere cantitativ, inferioară ceramicii lucrate cu mîna. Incontestabil însă, repertoriul formelor vaselor lucrate la roată este mult mai bogat și variat decît înainte.

Prima jumătate a sec. I e.n. În domeniul *ceramicii lucrate cu mîna*, tipurile principale de vase rămîn aproximativ aceleași ca în perioada anterioară, dar modificările lor în formă sînt ușor sesizabile. Ceramica uzuală, reprezentată și de astă dată mai ales prin vasele de dimensiuni mijlocii, are drept formă principală vasul-borcan, în două variante. Prima, de dimensiuni ceva mai mari decît cele obișnuite, se caracterizează prin curbura largă spre exterior a buzei și prin corpul alungit; diametrul maxim al vasului se află în jumătatea sa superioară (fig. 3/1). A doua variantă are buza evazată în unghi mai accentuat și corp mai scund (fig. 3/2). Continuă să apară, dar ocazional, vasele cu gît prelung și buza retezată drept (fig. 3/3), ca și acelea cu buza dreaptă, de sub care începe lărgirea pereților corpului (fig. 3/4). Apar, totodată, vase cu corp ovoidal, gît lung și buza mult răsfrîntă, asemănătoare unei pîlnii (fig. 3/5), și altele, aproximativ de aceeași formă, dar cu diametre mai mici și ca atare mult mai zvelte (fig. 3/6). Ultimele două

categorii au fost găsite numai în inventarul complexelor de la Arpașu de Sus. Tot acolo apare și o variantă de vas-borcan la care diametrul gurii este doar cu ceva mai mic decît diametrul maxim al corpului, iar gîtul este marcat printr-o curbă cu rază mare (fig. 3/7). Fundurile tuturor acestor vase sînt fie drepte (fig. 3/11), fie asemănătoare profilelor vaselor lucrate cu roata (fig. 3/12).

Ornamentica lor constă din butoni, cel mai adesea plați și rotunzi (fig. 3/2, 14, 16, 20), striuri (fig. 3/14) și brîuri alveolare (fig. 3/15, 16, 19), butoni cu alveolă (fig. 3/17) sau alveole (fig. 3/19), cu două linii încrucișate (fig. 3/18); adesea motivele ornamentale pomenite se află, în diferite combinații, pe același vas. În privința tehnicii ornamentale este de semnalat apariția singulară, tot la Arpașu de Sus, a unui vas cu barbotină (fig. 3/20) și a brîului în relief dispus curb pe suprafața vasului (fig. 3/21). Atrage de asemenea atenția, prin insolitul formei, vasul din fig. 3/22, găsit în aceeași așezare.

Nu este absentă nici acum, cu toate că e slab reprezentată (desigur, datorită doar întîmplării), ceașca tronconică, în formă neschimbată și tot numai cu o toartă (fig. 3/13).

Fructierele sînt fie de tipul cu buza lată, dreaptă și picior simplu (fig. 3/8), fie cu buza îngustă, dreaptă și îngroșată (fig. 3/9). Este de notat că fiecare dintre aceste tipuri a apărut numai într-o așezare. Cupele (fig. 3/10), în schimb, sînt semnalate în amîndouă.

Ceramica lucrată la roată constă din cîteva categorii de vase. Ni se pare demnă de subliniat transpunerea la roată a oalei-borcan (fig. 3/23), în noua tehnică avînd buza evazată, gît marcat, corp oval și fund ridicat spre centru. Drept unicat menționăm o oală de același tip, decorată cu brîu alveolar aplicat (fig. 3/32).

O nouă formă, ce apare probabil încă de la sfîrșitul secolului precedent și continuă cel puțin la începutul secolului I e.n., este chiupul cu buza în trepte, *ars inoxidant* (fig. 3/24). Vasul se caracterizează prin gura evazată, de obicei cu trei profilaturi (inele) exterioare pe buză, gît bine marcat, corp ovoidal, cu diametrul mai mare în jumătatea superioară și fund inelar, cu diametru mic.

Continuă să fie produse strecurătorile, cum este cea din fig. 3/25 (de astă dată cu corp aproape conic), fructierele în variantele cu buza teșită în jos, umăr neaccentuat în interior și corp cu profil aproape unghiular și cu buza dreaptă, lată, cu umăr interior accentuat și cu profilul corpului mai rotunjit (fig. 3/26), și cănile. La acestea din urmă se remarcă exemplarele de la Arpașu de Sus, cu corp ovoidal, buza evazată, fund inelar și torți în bandă sau cu caneluri pe partea exterioară (fig. 3/28). Adesea fundurile vaselor lucrate la roată nu au inel ci se ridică spre centru (fig. 3/30).

Drept forme inspirate după produse similare din lumea greco-romană menționăm cana din fig. 3/27, capacul cu bordură interioară (fig. 3/29), strachina canelată pe partea exterioară a buzei (fig. 3/33) și acei kantharoi (fig. 3/34), întîlniți și în perioada precedentă, dar în alte variante.

Desigur doar întîmplător, abia acum sînt înregistrate în aceste complexe rîșnițele rotative din rocă vulcanică (fig. 3/35), pentru că ele apar încă din secolul precedent.

O privire de ansamblu asupra formelor de mai sus duce la concluzia perpetuării celor principale din perioada anterioară, indiferent dacă ele au fost lucrate cu mîna sau la roată. Noutatea esențială — chiar dacă ea este reprezentată prin puține exemplare — o constituie transpunerea la roată a formei obișnuite a oalei uzuale. Preponderentă cantitativ rămîne în continuare ceramica lucrată cu mîna și remarcăm din nou numărul mai mare și formele mai variate ale ceramicii produse la roată, descoperite în așezarea de la Arpașu de Sus, în raport cu așezarea de la Slimnic.

A doua jumătate a secolului I e.n. În categoria *ceramicii lucrate cu mîna* constatăm „reapariția" unor forme „dispărute" în perioada sau în perioadele anterioare. Anume, ne referim la vasul cu buza retezată drept, puțin îngroșată și ornamentată în partea superioară, de astă dată cu linii incizate (fig. 3/36), provenit tot din așezarea de la Slimnic, la vasele cu buza dreaptă, îngroșată și evazată (fig. 3/37 a) sau canelată în exterior (fig. 3/37 b), și la vasele cu buza evazată (îngroșată sau nu, rotundă sau în muchii), cu gît accentuat și corp bombat (fig. 3/38, 42, 44), indiferent de ornamentica, adeseori diferită, dar tot cu motive bine cunoscute. Continuă să existe vasele zvelte cu corp ovoidal și buza evazată (fig. 3/39), ca și acelea cu gît prelung și diferență mică între diametrul gurii și al curburii maxime a corpului (fig. 3/40—41). Deosebirile în forma acestor vase, față de formele existente în perioadele anterioare, fără a fi esențiale, sînt sesizabile totuși, și ele se explică prin evoluția firească a unuia sau a altuia dintre tipurile de vase acum în discuție. Se adaugă existența în continuare a fundurilor drepte și puțin îngroșate (fig. 3/54), dar se constată și apariția celor ridicate spre centru, „boltite" (fig. 3/55 a) sau a altora „inelare" (fig. 3/55 b); ultimele două sînt de pus pe seama influenței exercitate de formele lucrate cu roata.

La ornamentarea vaselor, în discuție, se utilizează în continuare motivele cunoscute din perioadele anterioare: striurile dispuse în fascicole (fig. 3/44) sau continuu pe întreaga suprafață a pereților vasului (fig. 3/43), striurile în ghirlandă (fig. 3/42), brîurile alveo-

lare (fig. 3/41, 56, 58—60), butonii simpli, rotunzi și plați, prevăzuți cu alveolă sau cu alveole (fig. 3/56, 58, 59), butonii crestați (fig. 3/57). Combinațiile între motivele de mai sus sînt extrem de variate. O notă aparte, datorită rarității lui, prezintă ornamentul cu linii semicirculare incizate (fig. 3/37). Continuă să apară, dar tot izolat, barbotina, uneori în combinație cu motive decorative pomenite mai înainte (fig. 3/45), și motivul ornamental cu brîu în relief (fig. 3/61), fără crestături și alveole.

Fructierele, cu corp mai mult sau mai puțin adînc, au buze diferite: late și înclinate spre interior (fig. 3/46), bombate și înclinate spre interior (fig. 3/48), late, drepte și cu umăr accentuat în interior (fig. 3/49), bombate, de obicei avînd corp cu umăr (fig. 3/50). Picioarele acestor vase continuă să fie simple, ornamentate cu profilaturi și înalte (fig. 3/51 a), dar apar și cele scunde (fig. 3/51 b). Uneori vasele cu picior sînt dificil de definit drept fructiere sau drept cupe (fig. 3/47).

O schimbare importantă se produce și în forma ceștii tronconice, atît de conservatoare. Alături de varianta cu toartă, cunoscută dinainte (fig. 3/52), apare alta, fără toartă, dar cu corpul de aceeași formă (fig. 3/53); cu excepția torții care-i lipsește, ea nu este întru nimic deosebită de varianta anterioară.

În sfîrșit, pentru repertoriul formelor ceramicii lucrate cu mîna este de amintit fragmentul dintr-un vas cu tub provenit de la Arpașu de Sus (fig. 3/62). Destinația vasului rămîne obscură.

În categoria *ceramicii lucrate la roată,* oala uzuală (vasul-borcan), continuă să fie puțin reprezentată (fig. 3/63, 66, 72), poate și datorită mulțimii celor lucrate cu mîna.

Fructierele, mai numeroase, sînt, în schimb, relativ variate și bine reprezentate. Se întîlnesc fructiere cu buza foarte lată și corp ovoidal (fig. 3/67), cu buza bombată și corp cu umăr (fig. 3/68), cu buza înclinată spre interior (fig. 3/69 b) sau lată, puțin înclinată spre interior și cu corp „retras" în partea inferioară (fig. 3/69 a). Pentru ultima formă menționată, existența pandantului ei confecționat cu mîna (fig. 3/49) nu poate fi întîmplătoare. Nu lipsesc, desigur, cupele cu buza îngustă (fig. 3/70). La ambele tipuri de vase (fructiere și cupe), piciorul este simplu (fig. 3/71), sau cu profilaturi (fig. 3/69 b). Capacele sînt, ca și mai înainte, tot de două tipuri: înalte (fig. 3/64) și scunde (fig. 3/65). Perpetuarea acelorași tipuri nu mai poate pune problema imitării exemplarelor tîrzii după produse similare din import. Inițial imitate, ele au fost apoi integrate în cultura materială a daco-geților și perpetuate ca atare.

Elemente noi se constată și la vasele de provizii. Mai întîi, toate exemplarele descoperite sînt *arse oxidant;* apoi, pe lîngă tipul

existent încă mai dinainte, dar ars acum oxidant, anume cel cu buza în trepte (fig. 3/73), spre sfîrșitul secolului I e.n. apare o variantă cu buza tot lată pe marginea exterioară, dar prevăzută cu o canelură în locul „treptei" mediane (fig. 3/74). Un detaliu, poate întîmplător, dar oricum demn de a fi semnalat, privește și ornamentica acestui ultim tip de chiup. La exemplarele arse inoxidant, ca și la celelalte, arse oxidant, ornamentarea consta, pe lîngă profilaturile buzei, dintr-un motiv format din două linii orizontale incizate, între care se afla alta, ondulată, așezat în zona de întîlnire dintre gîtul și corpul vasului. La ultimul tip (e adevărat, reprezentat doar printr-un singur exemplar), au dispărut liniile orizontale iar linia ondulată este dublă, asemănătoare unui val cvasiunghiular, asemănător valului în fascicule de pe vasele romane.

Cănile confecționate la roată continuă iarăși tipuri neîntîlnite în complexele închise databile în prima jumătate a secolului I e.n., dar existente înainte, în secolul I î.e.n. Sînt prezente două variante: prima, cu buza evazată, dispusă aproape orizontal, gît cilindric, corp rotunjit, fund inelar și toartă cu o canelură mediană (fig. 3/75); cealaltă, deosebită de prima doar prin unghiul mai accentuat al pereților corpului, inelul mai puțin înalt de la buză și toarta cu două caneluri longitudinale (fig. 3/76).

Tot în așezarea de la Arpașu de Sus, unde se menționase existența unui vas cu tub, confecționat cu mîna, a fost găsit altul, asemănător, lucrat la roată (fig. 3/78), probabil, o imitație după vase romane. De asemenea, o imitație după o formă romană o constituie și strachina din fig. 3/77, provenită din aceeași așezare.

În privința celor două așezări, la complexele închise avute în vedere se constată din nou preponderența ceramicii lucrate cu mîna față de cea confecționată la roată și iarăși „decalajul" mai redus în acest domeniu la așezarea de la Arpașu de Sus.

Încheind prezentarea asocierii formelor în complexe datate în a doua jumătate a secolului I e.n., ținem să subliniem în mod deosebit cîteva elemente noi, dintre care unele au o importanță deosebită, datorită perpetuării lor în epoca romană. Anume, ne referim la forma vaselor-borcan mai puțin bombată și mult mai zveltă, la apariția piciorului scund la vasele de tip fructieră, la existența ornamentului cu brîu în relief (fără crestături sau alveole) și la apariția cești fără toartă. În privința ceramicii lucrate la roată reamintim ultima variantă a chiupului cu buza în trepte, adică aceea cu o canelură mediană, încă neîntîlnită în alte așezări daco-getice.

Este absolut evident că atît în așezarea de la Arpașu de Sus, cît și în cea de la Slimnic, numărul formelor ceramice și ale variantelor lor este mult mai mare decît cel cuprins în tabele. Avînd

în vedere perpetuarea îndelungă a unora dintre forme am evitat încadrarea cronologică a altor complexe închise numai pe baza analogiilor cu piese existente în complexele datate, așa încît și în continuare considerațiile se vor referi numai la formele descoperite în complexele ce au stat la baza întocmirii tabelelor. Aceleași considerații vor trebui privite ca fiind valabile — pînă cînd va exista posibilitatea unui studiu comparativ și cu alte stațiuni daco-getice — numai pentru cele două așezări în discuție. Aducem în sprijinul unei asemenea necesare limitări însești diferențele constatate între compoziția complexelor celor două așezări, generate — credem noi — în bună măsură de caracterul lor diferit: una cu importante rosturi militar-strategice în perioada statului dac; cealaltă, o modestă așezare rurală, cum vor fi fost majoritatea pe pămîntul Daciei.

Din punct de vedere cronologic, perioadele încă deficitare, reprezentate de complexele din cele două așezări, sînt cea de la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.e.n. (pînă la Burebista) și aceea care cuprinde sfîrșitul secolului I î.e.n. și cea mai mare parte a primei jumătăți a secolului I e.n.

Ținînd seama de rezervele și observațiile de mai sus, principalele forme ceramice urmărite evolutiv au fost cuprinse în tabelul din fig. 4. În acest tabel, linia continuă marchează existența formei în complexe iar cea întreruptă continuarea existenței aceleiași forme, chiar dacă ea nu a fost înregistrată în complexele cu care s-a operat acum; spre presupunerea cu temei a continuării existenței aceleiași forme ne îndeamnă reapariția ei după intervalele cronologice variabile. Perpetuarea acelorași forme — chiar cu semnalatele „întreruperi" în complexele datate — este un argument în plus — dacă mai era nevoie — pentru continuitatea neîntreruptă a celor două așezări.

Sînt cunoscute numai pe durata *veacului al II-lea î.e.n.* (fig. 4): vasul cu buza îngroșată inelar (1), vasul de dimensiuni mari cu buza evazată în unghi accentuat față de corp (2), vasul cu buza lată, îndoită orizontal, ornamentat aproape de buză (3), cana cu corp accentuat bitronconic (5), imitația după acele *lekanai* elenistice (34) și vasul care imită forma unora celtice (35). În privința motivelor ornamentale, singurul caracteristic pentru același secol este butonul dreptunghiular de mari dimensiuni, perpetuat pînă atunci din epoci anterioare[11].

Tot în complexele datate în secolul II î.e.n. sînt prezente însă și forme care se vor perpetua — cu unele mici modificări — în

[11] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 142.

perioadele următoare. Fructierele cu buza lată, înclinată spre interior sau orizontală (6), continuă în perioadele următoare dar nu apar în complexe care să depășească începutul secolului I e.n. iar fructierele cu buza îngroșată, îngustă, orizontală și cu corp rotunjit (7) nu depășesc prima jumătate a aceluiași secol. Fără nici o întrerupere, începînd cu complexele din secolul al II-lea î.e.n. și încheind cu acelea de la sfîrșitul secolului I e.n., a fost descoperită cunoscuta ceașcă tronconică, prevăzută de obicei cu o singură toartă (9). Cu „întreruperi" variabile ca durată, dar în limitele cronologice înainte amintite (sec. II î.e.n. — sfîrșitul sec. I e.n.), sînt semnalate vasul-borcan cu pereți bombați (10), întîlnit în secolul II și de la sfîrșitul secolului I î.e.n., vasul cu buza înaltă, răsfrîntă în afară (12), „reapărut" în complexele din secolul I e.n., vasul cu buză îngustă, îngroșată, și îndoită orizontal (13), reîntîlnit în a doua jumătate a secolului I e.n., fundurile inelare ale vaselor lucrate la roată (38), cu precizarea că în complexele de la Slimnic din secolul al II-lea nu au fost descoperite forme autohtone confecționate în această tehnică. Secolului al II-lea și celei mai mari părți a sec. I î.e.n. le este atribuit bolul cu ornamente în relief (36) care imită forma vaselor similare elenistice. Datarea acestei din urmă forme concordă cu încadrarea cronologică admisă și pentru alte zone ale Daciei, și în general cu perioada de maximă difuziune a formei[12]. Sînt cunoscute în secolul II î.e.n. și continuă pînă la sfîrșitul secolului I e.n. ornamentele constînd din butoni circulari adesea plați (8) și striurile fie continue, fie în benzi, dispuse variat pe pereții vaselor (11); ambele categorii de ornamente se află, desigur, numai pe ceramica lucrată cu mîna. Încheind cu formele existente în secolul II, repetăm că în așezarea de la Slimnic nu au fost descoperite vase de tradiție locală confecționate la roată.

La *începutul secolului I e.n.*, pe lîngă formele care continuă din veacul precedent, apar și altele noi. Pentru categoria ceramicii lucrate cu mîna se adaugă vasele cu buza îngustată și cu corp bombat (14), fructierele cu buza de lățime mijlocie, mult înclinată spre interior (15), ca și acelea cu buza îngustă și picior simplu (16) — detaliu ce le apropie de forma cupelor cu picior. Toate cele trei forme de vase continuă pînă în prima jumătate a secolului I e.n. inclusiv. Tot în primele decenii ale secolului I î.e.n. apar și se perpetuează pînă la sfîrșitul secolului I e.n. vasele borcan cu pereți fără curbură accentuată (17), vasele înalte cu buza evazată și

[12] A. Vulpe și Marieta Gheorghiță, *Bols à reliefs de Popești*, în *Dacia*, N.S., XX, 1976, p. 182.

corp ovoidal (18), atît unele cît şi celelalte confecţionate cu mîna, precum şi cănile cu corp bitronconic, în variantele cu gît scund sau cu gît înalt, cilindric, prevăzute cu toartă în bandă sau canelată (38).

Pentru perioada de la sfîrşitul *secolului I î.e.n. şi începutul veacului următor* există o singură formă, de imitaţie, lucrată cu roata, şi anume strachina cu umăr accentuat şi buza simplă, îndreptată spre interior (39).

Din perioada ce cuprinde sfîrşitul sec. I î.e.n. şi prima jumătate a secolului I e.n. datează mai multe forme confecţionate cu roata. Este cazul chiupului *cenuşiu* cu buza în trepte (40), al fructierei cu buza de lăţime mijlocie, îndoită orizontal (41), al fructierei cu buza îngustă, îndoită tot orizontal (42), şi al cupelor cu două torţi, imitate după vasele de tip *kantharos* (44).

O formă mai puţin obişnuită în ceramica dacică o constituie vasul cu buza evazată, gura strîmtă şi corp prelung (23), în variantele cu ornamente în relief sau lipsit de ornamente. Asemenea vase s-au descoperit numai la Arpaşu de Sus, şi doar în complexe databile în prima jumătate a secolului I e.n.

Mai variate sînt vasele databile în perioada de *sfîrşit a secolului I î.e.n. şi în veacul următor*. Relativ rare sînt vasele cu tub (19), lucrate fie cu mîna, fie la roată, a căror destinaţie rămîne încă incertă. Din categoria ceramicii lucrate numai cu mîna sînt de semnalat: fructiere cu buza lată (bombată, îndoită orizontal), cu picior simplu şi arsă oxidant (21), vasele borcan cu corp aproape drept (22) şi, în domeniul motivelor ornamentale, butonii plaţi cu alveole, dispuşi cîte patru pe pereţii vaselor sau în combinaţii cu alte elemente de decor (20). La formele confecţionate la roată este de remarcat boltirea bazei vaselor (45), fructiera cu buza lată, îndoită orizontal şi cu corp cu umăr (46), cupa cu picior şi corp adînc (47) şi piciorul cu profilaturi al aceloraşi fructiere (48). Dintre formele neautohtone produse la roată menţionăm capacele înalte (49) sau scunde (50), ambele tipuri cu bordură interioară. În treacăt este de notat că se perpetuează şi forma autohtonă de capac (fără bordură interioară), transpusă la roată, chiar dacă în aşezările acum în discuţie nu s-au descoperit astfel de piese.

Numai în complexe datate pe durata *secolului I e.n.* s-au descoperit vasele cu gît prelung şi pereţi aproape drepţi, îngustaţi doar spre fund (24), şi vasele cu barbotină (25), toate lucrate cu mîna. Între formele confecţionate la roată şi apărute în astfel de complexe sînt oalele zvelte (51), cele cu pereţii îngustaţi lîngă inelul de la bază (52) şi strachinile, care adesea imită exemplare similare romane (53).

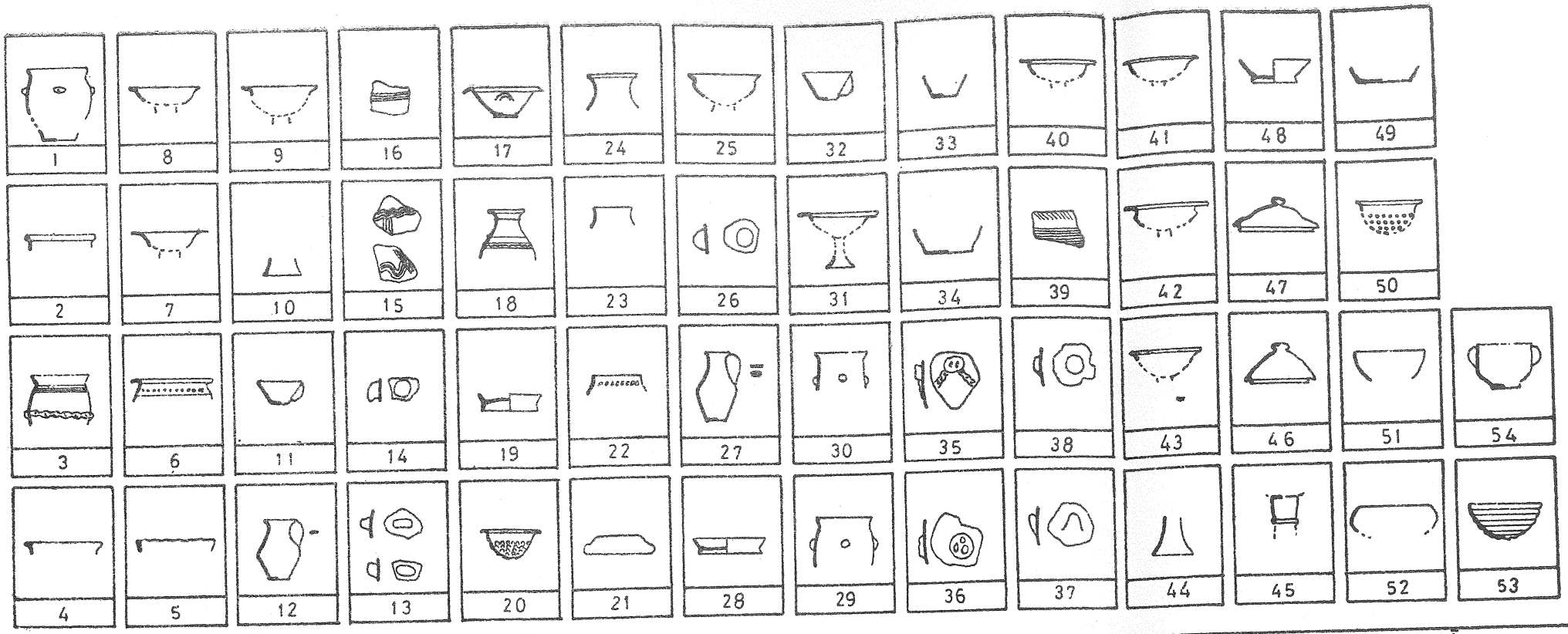

| LOCALITATEA | Complexul | Secolul II î. e. n. — Ceramică lucrată cu mîna | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | Sec I î e n — cu mîna | | | | | roată | | Sfîrşitul sec. I î.e.n. — începutul sec I e. n. — Ceramică lucrată cu mîna | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | Ceramică lucrată la roată | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | | |
|---|---|---

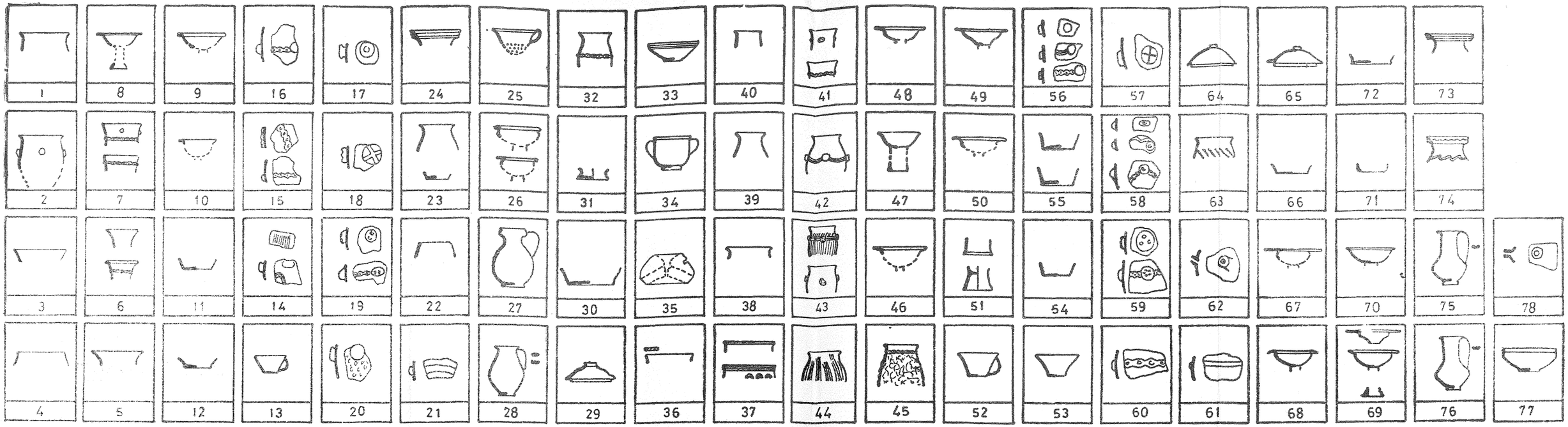

| LOCALITATEA | Complexul | Prima jumătate a secolului I e. n. — Ceramică lucrată cu mîna | | |

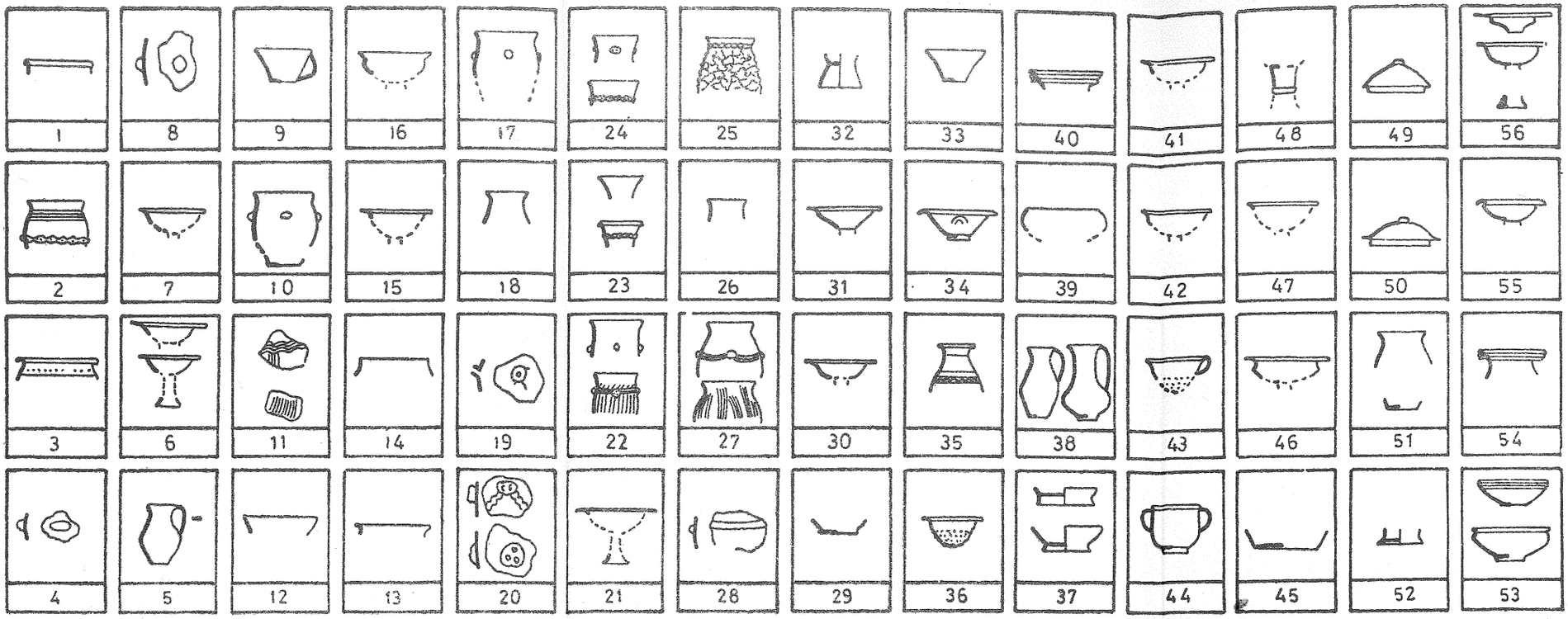

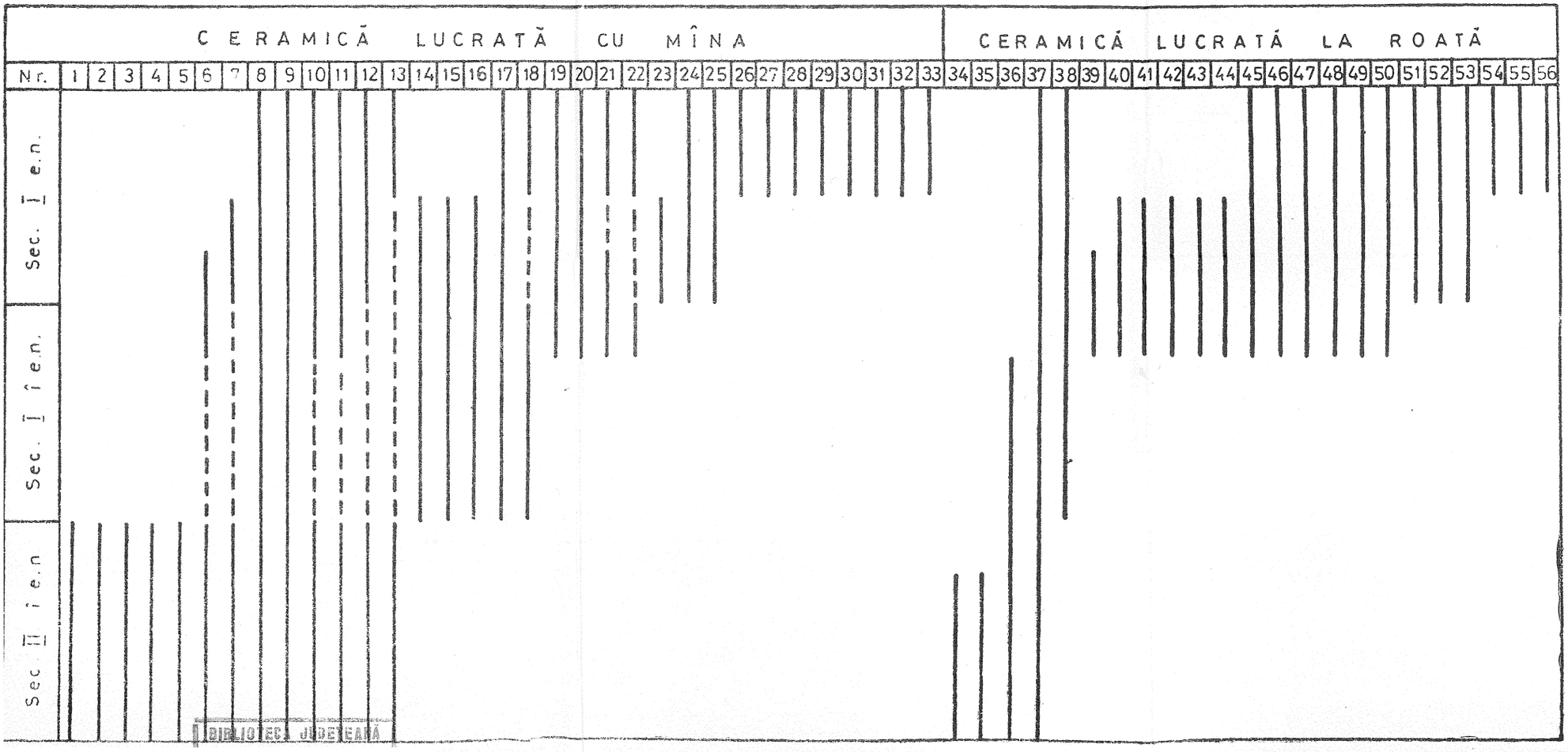

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ

Fig. 4.

În complexele databile doar în *a doua jumătate a secolului I e.n.* sînt cunoscute vasele-borcan simple (26), oalele de dimensiuni mijlocii și mari, cu buza evazată și corp bombat (27), unele cu funduri apropiate ca formă de acelea ale vaselor lucrate la roată (29). Ceștile tronconice fără toartă (33) s-au descoperit în număr mai mic decît vasele similare prevăzute cu una sau două torți, tot așa cum foarte rar apare între elementele de decor brîul aplicat pe vas (28), fără alveole sau crestături. Importantă rămîne însă apariția atît a ceștii fără toartă, cît și a brîului simplu în relief, pentru că ambele se vor întîlni foarte des în așezările și necropolele dacice din epoca romană. În sfîrșit, tot dintre vasele modelate cu mîna fac parte fructierele cu buza bombată, înclinată spre interior și cu corp puțin adînc (30), cele cu buza dreaptă și corp tronconic cu umăr (31), precum și acelea cu picior scund (32).

Sînt relativ puține și formele noi confecționate la roată, anume chiupul cărămiziu sau gălbui-cărămiziu cu buza în trepte (54), fructiera cu buza bombată, înclinată spre baza vasului și cu corp cu umăr (55) și fructierele cu buza lată, cu corp tronconic și umăr (56 a) — confecționate în aceeași formă și cu mîna (31) —, precum și cele cu buza mijlocie, mult înclinată spre interior și cu corp adînc (56 b); piciorul acestor vase este adesea ornamentat cu inele în relief sau cu profilaturi în trepte.

O privire de ansamblu asupra formelor în discuție și în general asupra manierei de lucru a vaselor, pe lîngă modificările survenite pe parcursul evoluției lor — care reies, dealtminteri, din tabel, și ca atare nu vom insista asupra lor —, conturează cîteva observații de ordin mai general.

Mai întîi, proporția ceramicii lucrate cu mîna continuă să fie mare, adesea preponderentă pînă în ajunul cuceririi romane, ceea ce înseamnă continuarea confecționării în gospodăriile din așezări a veselei curente, uzuale. În aprecierea și interpretarea raportului cantitativ (număr de vase și număr de forme) dintre ceramica lucrată cu mîna și cea confecționată la roată trebuie avut în vedere caracterul așezărilor în care a fost ea descoperită, pare-se determinant în mare măsură. În sprijinul acestei afirmații aducem constatarea că în complexele închise din zona capitalei statului dac, proporția este net în favoarea ceramicii lucrate la roată. Cealaltă, modelată cu mîna, apare firesc mai numeroasă în așezări rurale modeste, situate la distanțe uneori mari de atelierele producătoare, și unde, în general, nivelul de viață nu poate fi comparat, decît în defavoarea lor, cu cel din cetăți sau mari aglomerări de caracter cvasiurban. Din acest punct de vedere este semnificativă și con-

statarea potrivit căreia vasul cel mai frecvent în așezările dacice — vasul-borcan — este relativ rar întîlnit confecționat la roată.

Pentru secolul I e.n. se constată și tendința sporirii numărului vaselor arse oxidant, foarte probabil sub influența ceramicii romane[13].

În al doilea rînd, tradiționalismul în mediul rural se reliefează mai pregnant. În domeniul confecționării ceramicii el este ilustrat de perpetuarea, secole de-a rîndul, a acelorași forme. Multele variante ale uneia și aceleiași forme (ca, de exemplu, dimensiunile și îndoirea buzei fructierelor, adîncimea mai mare sau mai redusă a corpului lor) pot fi puse pe seama îndemînării și a gustului meșterului ce le-a confecționat.

Așa se explică coexistența cîtorva forme și a variantelor lor în perioade cronologice relativ restrînse.

În sfîrșit, în al treilea rînd, sînt de subliniat tendințele generale de evoluție a acelor forme confecționate cu mîna — și mai rar la roată —, care vor continua pe durata stăpînirii romane în Dacia.

La vasul-borcan de dimensiuni mici și mijlocii, două sînt direcțiile de evoluție a formei: prima și cea mai frecventă se caracterizează prin pierderea treptată din curbura pereților, vasul cîștigînd în zvelțețe; a doua constă în creșterea înălțimii buzei și tendința spre obținerea unui corp de formă ovală. În privința ornamenticii, butonii circulari scunzi, cu și fără alveole pe ei, brîurile alveolare și crestate rămîn aproape neschimbate. Elementul, nou, care apare doar într-o perioadă nu prea îndepărtată de anii războaielor dacoromane și care va continua apoi, îl constituie brîul în relief, rar tras, adesea aplicat pe pereții vaselor.

În privința ceștii dacice, după secole de menținere a aceleiași forme (cu toartă sau cu torți), apar și exemplare fără toartă care vor coexista cu cele anterioare.

La ceramica lucrată la roată este de subliniat, numai pentru vasele-fructieră, apariția piciorului scund. Înmulțirea materialelor publicate din așezări dacice preromane și din epoca romană va putea eventual să aducă verigile de legătură între fructiera dacică propriu-zisă și vasele cu picior din epoca romană, descoperite în mediul autohton.

În privința evoluției meșteșugului olăritului și a direcției dezvoltării sale, indicii importante le constituie, pe de o parte, constatarea înmulțirii apariției de noi forme și de variante de forme lu-

[13] Cf. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 167.

crate la roată începînd de la sfîrșitul secolului I î.e.n. și, pe de altă parte, observația potrivit căreia formele noi lucrate cu mîna sînt mai puține decît cele, tot noi, confecționate la roată în perioada delimitată de sfîrșitul secolului I î.e.n. și de sfîrșitul veacului următor. Poate în acest domeniu, al olăriei lucrate la roată, pe baza analizelor pastei vaselor s-ar putea delimita centrele mari sau zonele restrînse unde au funcționat ateliere.

Din punct de vedere cronologic, pentru evoluția culturii materiale dacice, perioada mai puțin distinctă de celelalte, și ca atare mai greu separabilă, cuprinde sfîrșitul secolului I î.e.n. și cea mai mare parte din prima jumătate a veacului următor. Deocamdată, pentru epoca Latène tîrzie (în mare sec. I î.e.n. — 106 e.n.) sînt relativ bine conturate perioada care coincide în linii generale cu domnia regelui Burebista și a doua jumătate a secolului I e.n., adică perioada domniilor lui Duras-Diurpaneus și Decebal. Ca atare, eforturile în cercetare vor trebui canalizate mai cu seamă spre cunoașterea perioadei intermediare, de legătură între celelalte două.

CONTRIBUTIONS A LA CHRONOLOGIE DE LA CERAMIQUE DACE A L'EPOQUE LA TENE TARDIVE

(Résumé)

Ayant comme point de départ la constatation que la céramique dace de l'époque La Tène tardive (IIe s.av.n.è. — Ier s. de n.è.) a été publiée selectivement, sans qu'on ait en que rarement connaissance des associations de formes existent dans de complexes clos (habitations, fosses ménagères), l'article présente de tels associations, découvertes dans l'habitat fortifié d'Arpașu de Sus et dans l'habitat rural de Slimnic (Șarba-Stempen).

Outre leur caractère différent (le premier prégnant militaire, l'autre rural), les deux habitats ne sont que partiellement contemporains: celui d'Arpașu de Sus date de l'époque Burébista — Décébale, l'autre, de Slimnic, apparaît au IIe siècle av.n.è. et son existence continue sans interruption au long des siècles suivants (Ier av.n.è. — IIIe de n.è.).

La céramique (des fois associée a d'autres catégories de matériaux) est présentée par complexes clos, habitations (L) et fosses (G) dont la datation ressort de la fig. 1 (dans la partie supérieure du graphique les divisions chronologiques sont: IIe s.av.n.è., Ier s.av.n.è., fin du Ier s.av.n.è. — debut

du Ier s.de.n.è., première moitié du Ier s.de n.è., seconde moitié du Ier s. de n.è.).

Les associations de formes par la période IIe s.av.n.è. — début du Ier s. de n.è., se trouvent dans le tableau de la figure 2, dans sa partie inférieure qui comprend les vases quantitatif (marquées avec des chiffres arabes), groupes en deux catégories distinctes: façonnés à la main et tournés. Le tableau se trouvant dans la figure 3 comprend les associations existant dans des complexes datant de la première et de la seconde moitiés du Ier s. de n.è., dressé selon des critères identiques à ceux précédent. La dernier tableau (fig. 4) présente seulement les principales formes et leurs variantes, la durée de chacune étant marquée dans la moitié inférieure du tableau (la ligne ininterrompue représente la continuité de la forme dans les complexes qu'on a utilisés, tandis que la ligne entrecoupée indique sa „disparition" durant des périodes variables). Ici aussi, on a groupé le materiau en deux catégories: céramiques façonnée à la main et tournée.

Au point de vue chronologique, les périodes représentées plus modestement par les complexes des deux habitats sont: la fin du IIe s.av.n.è. — le début du Ier s. av.n.è. (jusqu'à Burébista) et la fin du Ier s.av.n.è. — le debut du Ier s. de n.è.

Etant donné le matériau documentaire dont on s'est servi, les conclusions qu'on en tire portent tout d'abord (si ce n'est exclusivement) sur les deux habitats en discussion.

D'abord, la proportion de la céramique façonnée à la main continue d'être grande, souvent prépondérante, jusqu'à la veille de la conquête romaine, ce qui prouve qu'on a continué à fabriquer à la maison les objets céramiques d'usage courant. Mais, dans l'appréciation et l'interprétation du rapport quantitatif entre la céramique façonnée à la main et celle tournée on doit tenir compte du caractère des habitats (dans la zone de la capitale de l'état dace, par exemple, la céramique tournée est nettement prépondérante). Ensuite, dans le milieu rural, le traditionalisme est plus enraciné, et se manifeste par la perpétuation pendant des siècles des mêmes formes, sans qu'elle subissent de modifications de structure.

Certaines types de vases, hérités de la céramique hellénistique et romaine (écuelles, couvercles à rebord intérieur, les fond annulaires des récipients) arrivent à être intégralement assimilés par la civilisation dace.

En ce qui concerne la tehnique de calcination, après des siècles de calcination inégale (surtout la céramique façonnée à la main) et bonne mais inoxydente (la céramique tournée) au Ier s. de n.è. le nombre des vases à calcination oxydente s'accroît considérablement.

Sans insister sur l'évolution des formes (qui peut être dégagée en examinant les tableaux), il convient de noter seulement quelques observations. regardant les formes dont l'existence se prolongera lors de la domination romaine.

Le vase-bocal (fig. 4/4, 8—12, 15, 17—21), a deux directions d'évolution: l'atténuation de la courbure des parois (la plus fréquente) et le réhaussement du bord avec la tendance à obtenir un corps ovale. Il apparaît aussi, au Ier s. de n.è., la bande en relief, sans entailles ni alvéoles (fig. 4/28). Pour ce qui est de la tasse dace, après la perpétuation à travers plusieurs siècles de la même forme, des exemplaires sans anses apparaissent toujours à partir du Ier s. de n.è. (fig. 4/33).

L'on constate ensuite que le nouvelles forme, ou variantes de formes, tournées, apparaissent plus abondamment à partir de la fin du Ier s.av.n.è., et que les nouvelles formes façonnées à la main sont moins nombreuses que celles tournées à la période entre la fin du Ier s.av.n.è. et la fin du suivant, ce qui indique la direction evidente de développement de la poterie.

AU PRELUCRAT DACII STICLA?

Eugen Iaroslavschi

Vasele și obiectele de sticlă sînt menționate în rapoartele de săpături, în studiile de arheologie, încă de la primele cercetări efectuate în principalele așezări daco-gete, fie ele din Muntenia, Moldova sau Transilvania.

Dar, de cele mai multe ori, semnalarea lor s-a făcut în treacăt, descrierea extrem de sumară nepermițînd cititorului să facă decît o apreciere aproximativă asupra cantității obiectelor de sticlă, iar determinările cronologice, datorită stării precare de conservare a obiectelor, au fost, de regulă, făcute cu precauție, nefiind luate în considerare nici forma vaselor, nici caracteristicile pastei[1].

Adunînd la un loc toate descoperirile de vase de sticlă, luîndu-le în considerare doar pe cele întregi sau întregibile, constatăm că numărul lor este destul de mare (în jur de 200), răspîndite neuniform pe aproape întreg spațiul daco-getic, cu precădere în marile așezări și fortificații[2].

Descoperiri de vase și obiecte de sticlă s-au făcut în jumătatea de sud a Moldovei, în așezările de pe Siret (Răcătău[3], Poiana[4], Barboși[5]), în partea centrală și sudică a Munteniei (Tinosu[6], Piscul Crăsani[7], Popești[8], Zimnicea[9]), în sudul Transilvaniei (Grădiș-

[1] Cf. I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 71.

[2] Repartiția descoperirilor pe teritoriul României este următoarea: 34 (aprox. 18%) în Moldova, 59 (31%) în Muntenia și 96 (50.5%) în Transilvania (după I. Glodariu, *op. cit.*, p. 73).

[3] V. Căpitanu și V. Ursachi, în *Carpica*, II, 1969, p. 96.

[4] R. Vulpe și Ec. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 325; R. Vulpe și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 190, 205, 209; R. Vulpe, în *SCIV*, III, 1952, p. 202; idem, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 150, 154.

[5] Piesa, o strachină costată, inedită, se păstrează la Muzeul din Galați (cf. I. Glodariu, *op. cit.*, p. 245/1).

[6] R. Vulpe și Ec. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 210—211.

[7] I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, în *Memoriile Academiei Române*, ser. III, t. III, București, 1924, p. 82 și fig. 263—264.

[8] R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 256; idem, în *Materiale*, VI, 1959, p. 314 și fig. 14/1; idem în *Materiale*, VII, 1961, p. 331.

[9] I. Casan-Franga, în *ArhMold*, V, 1967, p. 14 și fig 6/29.

tea Muncelului[10], Costești[11], Piatra Roșie[12], Căpîlna[13]) și izolat în părțile vestice ale României (Boroda[14], Pecica[15], Checea[16]).

Numărul total al localităților cu astfel de descoperiri este de 17, din care 3 sînt situate în Moldova, 6 în Muntenia și 8 în Transilvania.

Din punctul de vedere al aspectului, vasele de sticlă descoperite se împart în două categorii: vase uniform colorate (albastru, galben-verzui, roze, de cele mai multe ori transparente) și vase millefiori. Fără a intra în amănunte privind clasificarea vaselor de sticlă, lucru dealtminteri bine cunoscut prin strădaniile altor cercetători[17], vom aminti aici doar principalele tipuri constînd din: cupe și pahare, cupe cu torți de tip *kantharos*, butelii, unguentarii și boluri, toate imitînd în general produse similare din metal, ceramică sau piatră[18].

Lipsa unor forme inedite, coroborată cu inexistența oricăror urme de ateliere de sticlărie, i-a determinat pe cercetători să considere toate produsele de sticlă descoperite pe teritoriul Daciei ca piese de import. Difuziunea lor diferită pe teritoriul fostei Dacii a fost pusă în primul rînd pe seama dificultăților de transport în antichitate și a posibilităților de desfacere în mediul autohton, datorită fragilității sticlei.

Așa se explică prezența lor în număr mai mare în așezarea de la Poiana (așezare care se pare că a jucat și rolul de emporiu comercial pentru o largă zonă din jur) tocmai datorită situării ei pe malul unei ape navigabile, ce permitea o mai ușoară transportare a pieselor fragile. La fel se prezintă situația și în cazul așezărilor de la Popești și Tinosu. Cum se explică însă numărul

---

[10] C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 207; I. Glodariu, în *ActaMN*, XII, 1975, p. 123, fig. 3/3.

[11] C. Daicoviciu și colab., în *Materiale*, VI, 1959, p. 332, 335. Numeroase alte fragmente de sticlă provenind de aici, inedite, se păstrează la Muzeul de istorie al Transilvaniei (informație H. Daicoviciu).

[12] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 95.

[13] Inedite (informație H. Daicoviciu).

[14] Vezi I. Glodariu, *op. cit.*, p. 245.

[15] I. H. Crișan în *ActaMN*, VI, 1969, pl. II/2.

[16] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 245.

[17] M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, 1968; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 70—84.

[18] J. Morin, *La verrerie en Gaulle sous l'Empire romain*, Paris, 1913, p. 3. Formele comune ale vaselor de sticlă din Dacia cu cele din restul Imperiului roman permit utilizarea lucrărilor de specialitate dedicate sticlei antice din mediul roman, deși în aceste lucrări, datorită defecțiunilor de informare, autorii străini nu includ descoperirile de pe teritoriul României (cf. C. Isings, *Roman glass from dated finds*, Groningen-Djakarta, 1957).

mare (peste 50% din total) de vase de sticlă în așezările dacice din Munții Orăștiei unde, firește, nu au putut fi aduse tot timpul pe cursul unor ape? Explicația dată pînă acum se baza pe posibilitățile de desfacere oferite de o zonă ce constituia centrul politic, militar și religios al statului dac, bunăstarea aristocraților permițîndu-le achiziționarea unor asemenea produse, considerate de lux, chiar dacă prețul lor era considerabil mai mare, datorită dificultăților de transport[19].

Deși cunoscută cu mult înainte, sticla a început să fie modelată prin procedeul suflării abia începînd cu a doua jumătate a secolului I î.e.n.[20]. O bucată de vreme după descoperirea procedeului suflării, modelarea prin presare a mai fost utilizată, dar ea își pierde curînd din importanță, noua metodă difuzîndu-se foarte rapid și ajungînd, în secolul I e.n., să predomine net față de cea a presării[21].

Modelarea prin metoda presării, mult mai dificilă, a făcut ca vasele de sticlă să fie multă vreme extrem de scumpe, prețul lor fiind comparabil cu al aurului. După descoperirea metodei suflării și încetarea monopolului atelierelor orientale (Tyr, Alexandria)[22], obiectele de sticlă se înmulțesc foarte rapid; iau ființă ateliere mari, cum ar fi cele din Capua[23] și Aquileia[24], ale căror produse în scurtă vreme capătă o bună faimă, fiind exportate pînă în zone foarte îndepărtate, pătrunzînd chiar și în Egipt[25]. Din acest moment prețul vaselor de sticlă scade foarte mult, apropiindu-se de cel al vaselor de metal. Cunoscută fiind orientarea Aquileii spre comerțul cu teritoriile dunărene[26], s-a presupus că o bună parte a pieselor de sticlă descoperite în Dacia au fost confecționate în centrul pomenit[27].

---

[19] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 77—78.

[20] A. M. Berryer, *La verrerie ancienne aux Musées Royaux d'Art et Histoire*, Bruxelles, 1957, p. 7—8; J. Morin, *op. cit.*, p. 20—21.

[21] C. Isings, *op. cit.*, p. 14.

[22] M. P. Charlesworth, *Les routes et le trafic commercial dans l'Empire romain*, Paris, 1938, p. 45, 67; J. Morin, *op. cit.*, p. 18—19.

[23] M. P. Charlesworth, *op. cit.*, p. 22.

[24] M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, p. 161; T. Frank, *Storia economica di Roma. Dalle origini alla fine della republica*, Firenze, 1924, p. 160—162.

[25] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 80. Tot aici vezi și studiul asupra caracteristicilor sticlei de-a lungul celor cîteva secole de existență a atelierelor din Imperiul roman.

[26] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, ed. Dacia, Cluj, 1972, p. 194—195, 198.

[27] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 82, include aici buteliile cu două torți în „M", din sticlă cu tentă albăstruie, unele dintre strachini (costate sau nu) și unele dintre vasele din sticlă verzuie și gălbuie.

Dar ceea ce se remarcă cu ușurință la produsele descoperite în ținuturile carpato-dunărene este calitatea inferioară a pastei de sticlă în comparație cu produsele de bună calitate din marile centre ale Imperiului roman. Această situație a fost explicată tocmai prin lipsa unor termeni de comparație pentru aprecierea produselor de acest gen, în ținuturile Daciei, prin forța împrejurărilor, toate vasele și obiectele de sticlă reprezentînd produse de lux, acceptate ca atare și achiziționate la prețuri ridicate[28]. Interesantă ni se pare observația că între descoperirile de la noi lipsesc cu desăvîrșire produsele cu stampilele oficinelor din care au ieșit. Analizele compoziției pastei de sticlă, oricît de minuțioase ar fi, nu credem că ar putea da rezultate satisfăcătoare în privința atribuirii pieselor examinate vreunui atelier anume[29].

Dar ne punem întarebarea: oare e sigur că toate produsele de sticlă descoperite pe teritoriul Daciei sînt piese de import? Dacii nu au reușit nicicînd să prelucreze sticla?

Răspunsul la întrebare credem că îl ușurează descoperirea la Grădiștea Muncelului, a unei piese de care ne vom ocupa în continuare.

Este vorba de un tub lung (fig. 1), descoperit pe terasa a VIII-a a Dealului Grădiștii, terasă bine cunoscută datorită atelierului de prelucrare a fierului și bronzului ce a funcționat aici[30]. Tubul[31] este

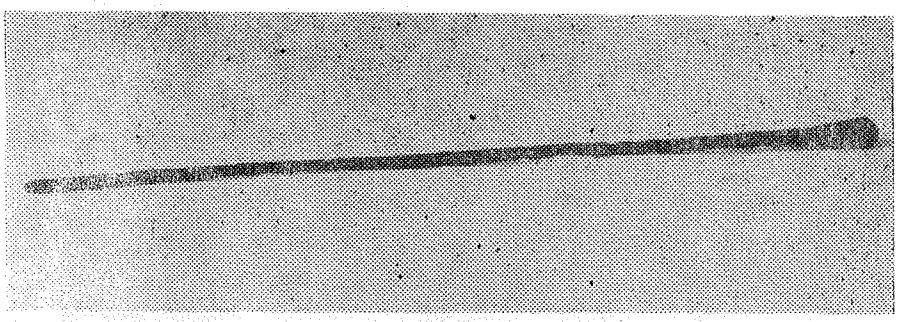

Fig. 1. Tub pentru suflat sticla.

[28] I. Glodariu, *op. cit.*, p. 81.

[29] Analizele chimice efectuate pe piesele descoperite la Pompei au constatat lipsa magneziului, pe cîtă vreme produsele din Egipt îl au constant. Mai tîrziu însă romanii vor folosi la rîndul lor magneziul ca decolorant așa că analizele comparative devin inutilizabile (Cf. H. D. Pacodi, *La verrerie en Egypte*, Le Caire, 1908, p. 41—42).

[30] C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, III, 1952, p. 297—302; idem în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 164—173.

[31] I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 110, fig. 66/33.

confecționat prin martelarea unei plăci subțiri de fier, îndoită și sudată sub formă de cilindru, cu o lungime totală de 89 cm. Avînd un diametru constant de 1,5 cm, tubul se îngustează brusc la unul din capete sub formă de ajutaj (fig. 2), ajungînd la un diametru de 0,5 cm, marginile fiind îngrijit lucrate și rotunjite. La celălalt capăt, placa din care a fost confecționat este mult aplatizată, din sudarea capetelor ei rezultînd un orificiu cu diametrul de 3 cm. În acest orificiu larg a fost introdus un cep masiv de fier (fig. 3),

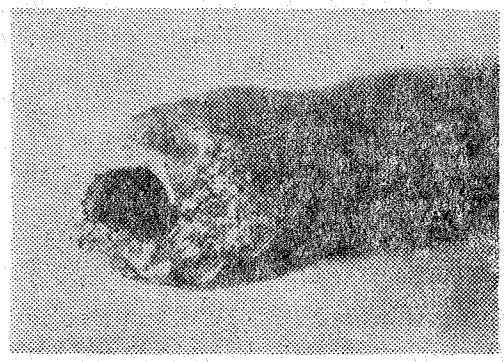

Fig. 2. Partea inferioară a tubului pentru suflat sticla (detaliu).

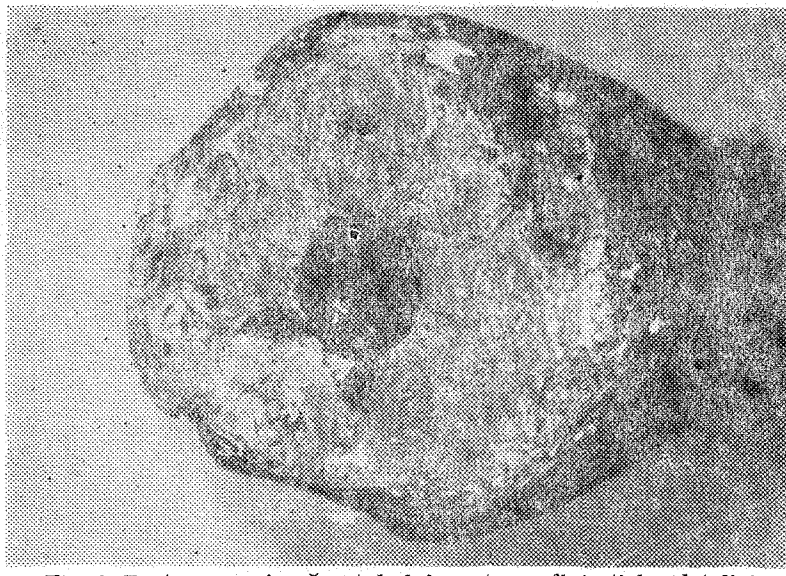

Fig. 3. Partea superioară a tubului pentru suflat sticla (detaliu).

avînd în centru o perforație cu diametrul de 0,4 cm. Forma acestui tub este identică cu aceea a tuburilor folosite pînă astăzi de meșterii sticlari la suflarea pastei semifluide de sticlă[32]. Avem de-a face, cu siguranță, cu un tub de suflat sticla, dar simpla prezență a sa printre uneltele îngropate la Grădiștea Muncelului în ajunul războaielor cu romanii este o dovadă a existenței unui sticlar în capitala Daciei? Piesa ar fi putut ajunge aici și ca o pradă de război, așa cum știm că adeseori dacii au luat în incursiunile lor din Imperiu. În acest caz ne întrebăm de ce l-ar fi păstrat dacii, de ce l-au ascuns, în speranța reutilizării, de ce nu l-au transformat în altceva, într-o armă de pildă, cînd fierul era atît de prețios în preajma războiului?

În depozitele Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca se păstrează încă două semnificative obiecte, pe care le menționăm mai jos. Primul este o bucată de lut ars înglobînd bucățele de piatră de calcar, care are pe una din fețe o pojghiță de sticlă, groasă de 1—1,5 cm; sticla a pătruns profund în porii pămîntului (fig. 4). Credem că fragmentul pomenit provine dintr-un recipient (creuzet?) folosit pentru prepararea pastei de sticlă, din păcate prea prost păstrat pentru a sugera forma și dimensiunile vasului. Cea

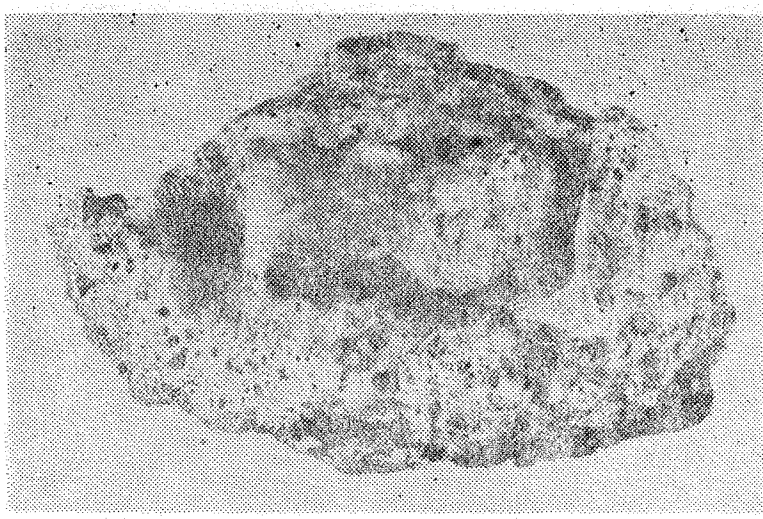

Fig. 4. Bulgăre de pămînt cu sticlă topită.

[32] Informație M. Rill.

de-a doua descoperire remarcabilă, făcută tot pe terasa a VIII-a, este un bulgăre de sticlă, de culoare galben-verzuie, cu mici bule de aer (fig. 5).

Fig. 5. Bucată de sticlă topită descoperită la Grădiștea Muncelului.

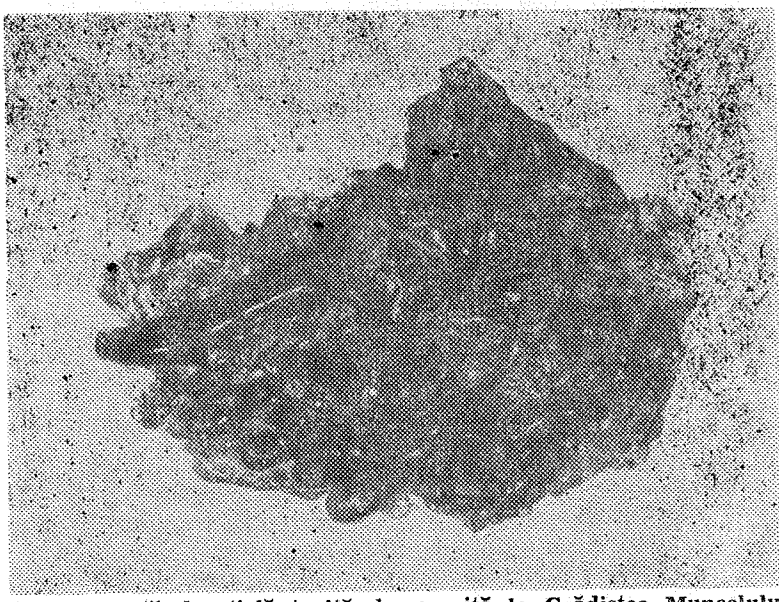

Fig. 6. Bucată de sticlă topită descoperită la Grădiștea Muncelului.

Prezența bulgărilor de sticlă, asociată cu descoperirea tubului de suflat, unealtă tipică pentru meșteșugul despre care vorbim, par să sugereze prezența, în ultima parte a existenței Daciei libere, a unui meșter sticlar în capitala țării. Dacă acesta era un dac sau un străin, firește, nu se poate spune, importantă nefiind limba pe care o vorbea, ci însăși prezența sa în afara fruntariilor Imperiului roman, în mijlocul unui popor care, prin întreaga sa civilizație materială, depășea mult nivelul „barbar", situîndu-se aproape de puternicii săi vecini aparținînd lumii sclavagiste clasice.

Speranța noastră este ca cercetările din Munții Orăștiei să dovedească încă o dată[33] cele spuse mai sus și să confirme că o parte dintre produsele de sticlă descoperite în așezările dacice sînt lucrate chiar în Dacia.

EST-CE-QUE LES DACES ONT PRODUIT DU VERRE?

(Résumé)

Après une présentation succinte des objets en verre, découverts sur le territoire de l'ancienne Dacie, l'auteur les analyse en dégageant les caractéristiques de ces objets qu'on a considérés jusqu'à présent comme des produits d'importation, sans exception aucune.

On constate que la majorité des vases en verre, découverts dans les grands habitats et fortifications daces, sont d'une qualité inférieure. Aucun ne porte d'estampille indiquant l'atelier de provenance. Ne serait-il possible qu'une partie de ces objets ait été produite en Dacie? La réponse affirmative vient de la découverte à Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa) d'un tube pour suffler le verre (fig. 1—3), ainsi que de quelques boules de verre, vestiges d'un atelier de verroterie qui semble avoir fonctionné là, à l'époque des guerres daco-romaines. On souligne l'importance d'une telle découverte faite au dehors des confins de l'Empire romain, chez un peuple qui dépasse, par sa civilisation matérielle, le niveau de développement du milieu „barbare", se rangeant aux côtés de ses puissants voisins du monde classique.

[33] După încredințarea manuscrisului Editurii Dacia, sîntem puși în plăcuta situație de a interveni cu această notă pentru a anunța descoperirea în aprilie 1980, în peretele surpat al unei secțiuni dintre terasa a IX-a și a X-a de la Grădiștea Muncelului, a unui alt bulgăre de sticlă scursă (fig. 6) cu dimensiunile de 10,5 × 8 cm.

PLASTICA ȘI UNELE ASPECTE ALE CULTELOR ȘI CREDINȚELOR GETO-DACICE

Silviu Sanie

Încercările de reconstituire a lumii daco-getice, de la prima lucrare amplă și sistematică scrisă de Gr. G. Tocilescu[1], atingînd una din culmi prin „Getica" lui Vasile Pârvan[2], au fost stimulate de descoperirea unor cetăți și așezări dacice necunoscute mai înainte cu o jumătate de secol. Cele mai însemnate realizări au fost incluse în marea sinteză colectivă asupra istoriei României, în contribuții care înglobează întreaga perioadă dacică clasică sau cele mai însemnate momente ale ei[3], în studii sau lucrări mai întinse asupra organizării politice, a relațiilor cu lumea romană, a cunoașterii culturii materiale[4] etc. Progresele realizate în fiecare din domeniile investigate sînt însă inegale.

Cercetarea culturii spirituale a geto-dacilor, după o îndelungată, amănunțită și controversată analiză a surselor literare antice, după stabilirea cadrului teoretic de abordare a problemelor religiei dacice[5], nu a înregistrat în ultimele trei decenii rezultate comparabile prin amplitudine și profunzime cu cele remarcate în studierea altor capitole ale istoriei dacice. Încercarea de a stabili destinația și semnificația tamburilor de piatră sau lemn, grupați rectangular sau circular, propunerile de reconstituire a sanctua-

[1] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880.

[2] V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.

[3] *Istoria României*, I, (sub red. acad. C. Daicoviciu), București, 1960; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975.

[4] C. Daicoviciu, în *Dacica*, Cluj 1970, p. 69—83; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 5—30; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969; I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj 1974; M. Turcu, *Geto-dacii în cîmpia Munteniei*, București, 1979. O trecere în revistă a cercetărilor de tracologie în România este publicată de prof. R. Vulpe în *Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1976, v. 13—53.

[5] I. I. Russu, în *AISC*, V (1944—1948), p. 61—139.

relor au reînviorat temporar discuțiile din acest domeniu[6]. Lipsa unor inscripții, raritatea marilor monumente și a unor clare imagini culturale, au determinat amplificarea însemnătății acordate interpretării reprezentărilor de pe unele produse ale toreuticii și de pe monede, precum și a plasticii[7].

Într-un răstimp relativ scurt au fost publicate numeroase figurine antropomorfe și zoomorfe, descoperite la Dumbrava[8], Poiana[9], Piscul Crăsani[10], Răcătău[11], Cîrlomănești[12], în diferite puncte din județul Vaslui[13], la Marca[14] (județul Sălaj), unele însoțite de comentarii mai largi. Statuete lucrate din diverse materiale, reprezentînd divinități cu forme umane sau zoomorfe, simboluri ale protecției divinităților, ale influenței tutelare a strămoșilor asupra descendenților, simboluri ale unei puteri magice, aducătoare de ploi fertilizante etc.[15], au fost găsite în așezările preistorice de pe diferite continente, deci și pe teritoriul actual al patriei noastre.

Figurinele din secolele II î.e.n.—II e.n., asupra cărora intenționăm să prezentăm cîteva considerații, continuă, așadar, în spațiul carpato-danubian tradițiile unei plastici cu funcții în general magico-culturale și cu realizări artistice remarcabile. Cercetarea figurinelor datînd dintr-o perioadă ulterioară existenței informațiilor literare antice despre religia geto-dacilor, importante dar limitate, rămîne în continuare utilă, iar clasificarea acestora — ce se va face în continuare — poate facilita unele constatări.

Tipul I. Figurine caracterizate prin: forma conică a capului și gîtului; corpul rectangular; redarea schematică și incompletă a brațelor și picioarelor prin mici protuberanțe rotunjite. Celelalte detalii anatomice sînt uneori abia sugerate, alteori lipsesc. Exemplul descris (Î: 3,87 cm) provine de la Piscul Cră-

---

[6] I. Glodariu, în *Thraco-Dacica*, p. 249—259, unde există și întreaga bibliografie a acestei probleme.

[7] M. Gramatopol, în *Revista muzeelor*, VI, 1, 1969, p. 23—32; M. Bărbulescu, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 91—108, cu menționarea bibliografiei anterioare a problemei; L. Mărghitan, *Tezaure de argint dacice*, București, 1976.

[8] S. Sanie, Ș. Sanie, în *Cercetări istorice*, 3, 1973, p. 61—92 (plastica: p. 86—90, fig. 13—15).

[9] C. M. Tătulea, D. Vicoveanu, în *Cercetări istorice*, 3, 1973, p. 143—150.

[10] N. Conovici, în *SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 295—301.

[11] V. Căpitanu, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 49—121, fig. 48—50.

[12] M. Babeș, în *SCIVA*, 28, 3, 1977, p. 319—352.

[13] Gh. Coman, în *SCIVA*, 28, 2, 1977, p. 253—257.

[14] V. Lucăcel, în *ActaMP*, I, 1977, p. 29, pl. VII/1.

[15] M. Gimbutas, *The Gods and Goddesses of Old Europe*, Los Angeles, 1974; A. Nițu, în *SCIV*, 19, 3, 1968, p. 387—392; idem, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 552 și urm.

sani (com. Balaciu, jud. Ialomița)[16]. Forma conică a părții superioare ar putea fi eventual corelată cu un tip de bonete purtate de unele populații iraniene sau de preoți ai unor culte influențate de religia iraniană[17], ori cu acel *Genius Cuculatus* celtic. Figurinele de acest tip sînt cele mai timpurii dintre cele cercetate în acest cadru — secolul II î.e.n.[18] — și nu apar în complexele din secolul I e.n. (pl. I/5).

Tipul II. Figurinele caracterizate prin: forma circulară a capetelor; prezența detaliilor fizionomiei, obținute prin incizii și alveole; corpul rectangular; brațele în forma unor protuberanțe cu extremitățile unghiulare; picioarele depărtate, mai lungi ca la tipul I, dar rămînînd disproporționate față de celelalte părți ale corpului; indicarea altor detalii anatomice, adeseori și a sexului. Figurine de acest tip (Î: 5—11 cm) au fost descoperite la Poiana[19], Piscul Crăsani[20], Răcătău (jud. Bacău)[21], Murgeni-„Bozianu" (jud. Vaslui)[22] etc., și ele sînt frecvente în multe așezări ale epocii clasice. Tipul II de figurine prezintă și unele variante (pl. I/6, 8, 11).

Varianta II a. Figurine caracterizate prin forma circulară a părții superioare a capetelor, care au către bază lățimea trunchiului; ochii lenticulari obținuți prin două alveole; extremitățile brațelor și picioarelor rotunjite[23].

Varianta II a_1. Figurine identice cu cele descrise la varianta anterioară, dar cu brațele și picioarele terminate unghiular[24].

Varianta II b. Figurine cu capete rotunde și picioarele depărtate cu extremitățile unghiulare întoarse semicircular[25].

Varianta II c. Figurine asemănătoare cu cele grupate la tipul II, dar prevăzute cu un canal care străbate longitudinal întreaga figurină[26]. S-a afirmat că perforarea longitudinală a figurinelor s-ar

[16] N. Conovici, *op. cit.*, p. 295, fig. 1/1 și 2/1.

[17] M. Rostovțev, *Antičnaja decorativnaja jivopis na iuge Rossii*, I, S. Petersburg, 1914, p. 338; H. Klengel, *Syria antiqua*, Leipzig, 1971, p. 72 și 111. O astfel de bonetă conică are și personajul care sacrifică berbecul în imaginile de pe obrăzarele coifului de la Coțofenești. Cf. D. Berciu, *Arta tracogetică*, București, 1969, p. 80, fig. 57 și 58.

[18] N. Conovici, *op. cit.*, p. 297.

[19] R. și Ec. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 350, fig. 129/11.

[20] N. Conovici, *op. cit.*, fig. 1/3 și 2/3.

[21] V. Căpitanu, *op. cit.*, fig. 49/1 și 3.

[22] Gh. Coman, *op. cit.*, fig. 1/3.

[23] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*; p. 350, fig. 129/2; Poiana, săpături efectuate în anul 1968. Materialele văzute grație bunăvoinței colegei S. Teodor.

[24] I. H. Crișan, *Ceramica...*, pl. XLI/6, figurină de la Moreşti; C. M. Tătulea, D. Vicoveanu, *op. cit.*, p. 146, fig. 2.

[25] V. Lucăcel, *op. cit.*, Pl. VII/1.

[26] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, fig. 99/1.

fi efectuat din necesități tehnice care au în vedere uscarea uniformă și preîntîmpinarea fisurării pieselor în timpul arderii[27]. Realizarea unor reușite figurine fără a utiliza acest procedeu și cele două figurine zoomorfe de la Dumbrava[28] cu perforarea incompletă, în fapt lăcașuri pentru montarea unor tije de susținere, indică scopul real al acestei operațiuni. Șănțuirea practicată în corpul figurinei este cunoscută și la figurinele din La Tène II.

Varianta II d. Figurine asemănătoare cu cele de tipul II, dar cu capul și gîtul nediferențiate, aproape dreptunghiulare în secțiune, cu baza mai îngustă decît trunchiul figurinei[29] (pl. I/9 a și b).

Tipul III. Figurine la care trunchiul cu marginile drepte, fără a avea schițate brațele, apare în prelungirea nediferențiată a gîtului și a capului cu marginea superioară circulară. Unele figurine de acest tip au ochii redați prin împunsături sau alveole și nasul printr-o protuberanță, iar la cîteva exemplare sînt indicate și alte detalii anatomice. Figurinele de tip III sînt frecvente în secolele I și II e.n.[30]. O figurină de la Piscul Crăsani[31] are pe creștet o incizie cruciformă, probabil cu semnificație cosmică (pl. I/7).

Varianta III a. Figurina cu marginea superioară circulară, capul și gîtul nediferențiate prelungindu-se prin trunchiul trapezoidal în plan. Baza figurii are o alveolare mediană, astfel că picioarele apar ca două mici protuberanțe. Cîteva figurine au indicate unele detalii fizionomice și anatomice[32].

Varianta III a_1. Figurine asemănătoare variantei III a, dar străbătute de un șanț longitudinal[33].

Varianta III b. Figurine cu marginea superioară aplatizată, trunchiul trapezoidal în plan cu sau fără redarea unor detalii anatomice sau fizionomice[34] (pl. I/2 și 4).

Varianta III c. Figurine cu marginea superioară circulară, trunchiul aproape rectangular și picioare cilindrice. Capul și gîtul, așa cum se observă mai ales în profil, acoperă 3/5 din înălțimea piesei[35]. Sînt schițate și unele detalii ale fizionomiei (pl. I/12).

Varianta III d. Figurină la care trunchiul, trapezoidal în plan,

[27] C. M. Tătulea, D. Vicoveanu, *op. cit.*, p. 145, n. 16.
[28] S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 86, fig. 14/1 a, b și c; 2 a, b și c.
[29] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, fig. 129/3; V. Căpitanu, *op. cit.*, fig. 49/4; Gh. Coman, *op. cit.*, fig. 1/1.
[30] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, fig. 129/5; Poiana, figurină inedită din săpăturile efectuate în anul 1968.
[31] N. Conovici, *op. cit.*, fig. 1/2 și 2/2.
[32] R. și Ec. Vulpe, *op. cit.*, fig. 99/2 și alte figurine de la Poiana etc.
[33] Z. Székely, în *Thraco-Dacica*, p. 233, fig. 3/3, figurină găsită la Angheluș, jud. Covasna.
[34] Gh. Coman, *op. cit.*, fig. 1/5—6.
[35] S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 88, fig. 15/4.

fără indicarea brațelor, continuă forma conică a gîtului și a capului. Întreaga figurină are aspectul unei frunze. Prin ușoara alveolare de pe mijlocul bazei sînt mai mult sugerate picioarele[36].

Tipul IV. Figurine cu marginea superioară circulară, trunchiul scurt și îngust, cu laturile drepte sau ușor unghiulare care se lărgesc pe direcția picioarelor mult depărtate, baza figurinei avînd o lățime aproximativ dublă față de partea ei superioară. Datorită nasului exagerat de mare, figura privită în profil are un aspect caricatural. Tipul acesta de figurină este printre cele mai răspîndite în secolele I—II e.n. la Poiana, Cuciulata, Dumbrava, Răcătău etc.[37]. Cele mai multe exemplare sînt de dimensiuni mijlocii și mici (sub 4 cm). Un exemplar găsit într-o locuință de suprafață, în cursul săpăturilor arheologice desfășurate în anul 1978 la Dumbrava, măsoară, doar 1,6 cm[38] (pl. I/13 a și b; pl. II/2 și 4).

Tipul V. Jumătatea inferioară a unor figurine cu picioarele cilindrice, găsite izolat[39], considerăm că nu sînt figurine fragmentare ci au fost astfel confecționate (pl. I/10).

Tipul VI. Figurine apropiate prin dimensiuni, forme, sursă de inspirație și realizare artistică de statuetele plasticii greco-elenistice și romane[40].

*

Utilizarea figurinelor ca amulete sau în practica magiei a fost de mult postulată și confirmată prin cîteva descoperiri[41]. Publicînd plastica descoperită la Dumbrava, am avansat unele ipoteze în legătură cu alte posibile funcții și semnificații ale unor tipuri de figurine antropomorfe[42]. Astfel, pe cele grupate în clasificarea pe care am propus-o la tipul III, remarcînd asemănarea cu cunoscutele capete umane de „tip phallic", atestate la celții epocii romane[43], le-am considerat mărturii ale existenței unui cult phallic

[36] M. Turcu, *op. cit.*, pl. XXXV/2.

[37] Gh. Bichir, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 130, fig. 4/2; S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 83, fig. 15/3 a și b; V. Căpitanu, *op. cit.*, fig. 49/5.

[38] Materiale inedite, aflate în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași.

[39] Gh. Coman, *op. cit.*, fig. 1/3; figurină de la Poiana în colecțiile Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, inv. II—1749.

[40] Ne referim în primul rînd la cele mai multe din figurinele descoperite la Cîrlomănești. Cf. M. Babeș, *op. cit.*, fig. 11, 12.

[41] J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, IV, Paris, 1927, p. 798, 806; R. Vulpe, în *Analele Dobrogei*, XII, 1931, p. 258—262; C. M. Tătulea, D. Vicoveanu, *op cit.*, p. 148.

[42] S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 89.

[43] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 806; Ann Ross, *Pagan Celtic Britain*, Londra, 1968, p. 74, fig. 60. Fără a face abstracție de existența amuletelor în formă de phallus.

la daci, separat sau ca parte componentă a credințelor care alcătuiesc cultele dionisiaco-sabaziace, eventual și-a celor metroace[44]. Cultele tracice sau traco-frigiene n-au fost străine religiei dacice.

Considerăm de asemenea că cel puțin o parte a figurinelor clasificate de noi la tipul IV, caracterizate mai ales prin poziția depărtată a picioarelor, sînt în fapt reprezentări parțiale, dar *pars pro toto*, ale imaginii Cavalerului trac (pl. II/1 și 3). Ipoteza noastră este sprijinită și de descoperirile izolate ale unor figurine de bronz ale Cavalerului trac sau doar ale calului sau călărețului[45]. Dealtfel și la statuetele de bronz cu reprezentarea lui Iuppiter Dolichenus sînt găsiți adeseori separat taurii, animale simbol și suport, și statuetele cu figura zeului. Raritatea imaginilor cultuale ale Cavalerului trac în perioada anterioară cuceririi romane, la nord și sud de Dunăre, poate reprezenta un stadiu al cercetării, după cum ea poate fi determinată și de lipsa obișnuinței transpunerilor plastice în materiale durabile, fără a fi un argument hotărîtor că religia dacică este aniconică[46]. Prezența unor statuete de călăreți în descoperirile de la Cîrlomănești (jud. Buzău)[47], pe falera de la Surcea[48], pe vasul de la Răcătău[49], cu tot modelul elenistic sau roman[50], pot fi și indicii ale existenței unui cult al Cavalerului trac, ale cărui imagini cultuale vor fi numeroase în epoca romană.

Diferența dintre magie și religie este uneori destul de labilă, dar pentru cele mai multe figurine din tipurile III—IV trebuie adăugate și anumite funcții cultuale.

Personaje nude, ținută proprie multor divinități, schițate într-o manieră apropiată de cea a figurinelor, pot fi întîlnite pe cîteva torți de amforă stampilate cu reprezentarea divinității solare[51] și pe o garnitură de centură, obiecte descoperite la Popești[52] (pl. IV/1), precum și pe stampila de olar (pl. IV/2) cu imagini de excepțio-

---

[44] H. Herther, *Phallophorie* și *Phallos*, în *RE*, XIX$_2$, col. 1673—81 și 1681—1748.

[45] T. Gherasimov, în *Izvestia*, XIII, Sofia, 1941, p. 328, fig. 356.

[46] Pentru existența imaginilor zeiței Bendis, cf. M. Bărbulescu *op. cit.* Autorul însuși mărturisește incertitudinea în această selecție temerară, dar ideea aniconismului dacic este temeinic combătută.

[47] M. Babeș, în *Magazin istoric*, an 9, 1976, nr.6 (99), p. 30—32.

[48] L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 54 și pl. XXXIX.

[49] V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 66, fig. 46.

[50] M. M. Kobîlina, *Terrakotoviie statuetki Panticapeja i Fanagorii*, Moscova, 1961, p. 169, pl. XXXVII/4.

[51] Al. Vulpe, în *SCIV*, 16, 2, 1965, p. 347, fig. 3/1—2.

[52] R. Vulpe, în *Materiale*, III, p. 234, fig. 33.

nală valoare artistică, găsită de D. V. Rosetti pe teritoriul actual al Bucureștilor[53].

Figurinele au fost descoperite în locuințe și gropi de cult. Ele nu erau totuși „icoane" prezente în fiecare locuință, ca piese comparabile cu cele dintr-un *lararium*, cu toate că, nu exista vreo dificultate în procurarea sau confecționarea lor. La Dumbrava, în două locuințe centrale, s-au identificat veritabile „colțuri de cult", asemănătoare unor *sacella*, iar în locuința în care a fost găsită o mică figurină a fost descoperit și un frumos topor neolitic de malahit, care putea fi utilizat și cu prilejul oficierii sacrificiilor.

Figurinele analizate aparțin unei perioade care coincide cu începutul celor mai multe cetăți din epoca clasică (secolele II—I î.e.n.). Pentru multe complexe se constată o continuitate a existenței figurinelor antropomorfe, marcînd o oarecare evoluție față de perioada anterioară, de la un geometrism mai pronunțat către un naturalism nerealizat artistic. În ceea ce privește etapa finală, se constată că în mediu carpic lipsesc deocamdată asemenea reprezentări. Această absență — dacă eliminăm ipoteza unor piese din materiale perisabile — a figurinelor antropomorfe în cultura carpică sau extrema lor raritate, căci perspectiva unor descoperiri nu trebuie total exclusă, este destul de dificil de explicat, secolul al III-lea e.n. nefiind un punct final al „păgînismului".

Figurinele, printre puținele elemente ale culturii dacice pe care nu le regăsim în cultura carpică, pot fi în același timp un prețios indiciu de separare a așezărilor din secolele I—II e.n. de cele din secolul al III-lea e.n.

Figurinele antropomorfe sînt mai numeroase în spațiul extracarpatic, atît în zona lui estică (Poiana, Bradu, Răcătău etc.), cît și în cea sudică (Piscul Crăsani, Popești etc.), dar ele sînt atestate și în interiorul arcului carpatic (Marca, Moreşti, Sighișoara etc.). Dacă în cetățile de pe valea Siretului, cu excepția celei de la Barboși, au fost găsite zeci de figurine, ele lipsesc deocamdată la Bîtca Doamnei și Cozla. În spațiul intracarpatic se constată de asemenea lipsa lor în zona cetăților din Munții Orăștiei și a celor din sudul Transilvaniei. Fenomenul nu poate fi pus pe seama unor influențe străine, căci atît celții, cu o prezență mai activă în teritoriul actual al Transilvaniei, cît și scito-sarmații pentru zona est-carpatică, cunoșteau antropomorfizarea divinităților sau figurinele antropomorfe în general. În cetățile în care au fost descoperite sanctuare se poate remarca lipsa figurinelor antropomorfe, dar nu

[53] D. V. Rosetti, în *PMMB*, II, 1935, p. 69, fig. 1, 2 a—c sau Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 347, fig. 3/3.

a oricăror reprezentări prosopomorfe. La Barboşi, unde s-a găsit un sanctuar cu tamburi de lemn, săpăturile au fost relativ restrînse, dar la Bîtca Doamnei, cu sanctuarele sale cu tamburi de piatră, ele au acoperit aproape întreaga suprafaţă explorabilă a cetăţii. Situaţia este aceeaşi şi în cetăţile dacice transilvane din care au fost publicate rezultatele cercetărilor. Dacă figurine antropomorfe cu o certă utilizare în practicile magice au fost desigur găsite, simulacrele unor divinităţi au fost mai rare. Posibil ca sanctuarele să însemne şi etape în instituirea unui henoteism.

Pieselor de metal cu reprezentarea figurilor umane — monede, vase de argint, falere, fibule, din tezaurele dacice descoperite pe teritoriul ţării noastre sau în ţările vecine[54] — li se pot adăuga alte cîteva exemplare.

O interesantă protomă umană sculptată în gresie, găsită întîmplător în satul Piciorul Lupului, com. Ciurea, jud. Iaşi, împreună cu materiale dacice, rămîne doar semnalată în acest cadru, urmînd ca în curînd să se efectueze un sondaj de verificare.

La Dumbrava, în aşezarea din secolele I î.e.n. — I e.n., au fost găsite două mici piese de ceramică pe care, la publicare, le-am considerat, în lipsa oricăror analogii, posibile capete ornamentale ale unor ace de păr[55]. Prima din ele (2,80 × 2,20 × 1,00 cm), lucrată din pastă cărămizie, are „aversul" în forma unei calote de elipsoid şi este brăzdată de incizii asemănătoare celor de pe suprafaţa unui scarabeu, după cum ele pot fi interpretate şi drept schiţa unui chip uman. Forma ovală a piesei, apropiată de cea a unei feţe umane, vine de asemenea în sprijinul ultimei opţiuni. Pe revers se observă un lăcaş în care fusese fixată o tijă de lemn. Cealaltă piesă de la Dumbrava (4,00 × 3,3 × 0,50 cm), cu contururi piriforme, lucrată din pastă cenuşie, este mai plată, neornamentată, şi are de asemenea un lăcaş în care putea fi introdusă o mică tijă[56] (pl. III/3 a, b, c şi 4 a, b, c).

În sfîrşit, o mică piesă de ceramică (I: 2, 3 cm), publicată recent, a fost găsită la punctul „Pe Deal" din satul Fedeşti, com. Şuletea, jud. Vaslui[57], împreună cu materiale din secolele I—II e.n. şi a fost considerată drept „capul ovoidal al unei figurine", posibil bărbat (pl. III/2). Forma şi dimensiunile ei ne determină să o considerăm apropiată ca factură de piesele de la Dumbrava, avînd însă chipul uman incizat cu mai multă claritate. Piesa nu a fost în mod

---

[54] N. Fettich, în *ActaArch*, III, 1953, 1—4, p. 129, fig. 1; p. 134, fig. 4; p. 135, fig. 5; p. 137, fig. 6.
[55] S. Sanie, Ş. Sanie, *op. cit.*, p. 89.
[56] Idem, *op. cit.*, fig. 15/1 a, b şi c şi 5 a, b, c.
[57] Gh. Coman, *op. cit.*, fig. 1/7.

obligatoriu capul unei figurine, ci putea fi o amuletă purtată într-o pungulită dintr-un material perisabil, sau o piesă ornamentală aplicată, asemenea butonilor, pe un vas cu atribute antropomorfe, cu destinație specială. În sfîrșit, medalionul fragmentar cu reprezentarea prosopomorfă (pl. IV/3) de pe un vas găsit la Cîrlomănești, com. Vernești, jud. Buzău[58], dovedește cu și mai multă claritate asemănarea unor figuri lucrate în metal cu cele de pe ceramică. Cea mai mare parte a imaginii de pe medalion este întregită, fapt pentru care nu intenționăm în acest cadru să intervenim, adăugînd ipoteze noi la mult disputatele atribuiri[59]. Menționăm doar că fragmentul publicat ilustrează cunoașterea de către olarii daci a vaselor cu medalioane de aplicat, produse ceramice care impuneau o tehnică de confecționare mai complicată. Vase cu medalioane de aplicat, răspîndite mai ales în Gallia, erau atestate la noi prin descoperiri din Dacia și Moesia Inferior[60]. Se afirmă că fragmentul provenea dintr-un vas de cult[61] și că imaginea l-ar reprezenta pe Burebista[62]. Credem că cele două ipoteze pot conviețui doar în cazul în care ar fi fundamentată echivalarea rege = zeu, și implicit existența unui cult al cîrmuitorilor, ce nu poate fi total exclus, dar care, pentru a fi acceptat, mai are nevoie de argumentări.

Piesele de la Dumbrava cu conturul unor fețe umane, ca și alte două figurine zoomorfe găsite în aceeași așezare, ca și un număr însemnat de figurine antropomorfe cu gaură longitudinală, au lăcașuri în care puteau fi înfipte mici tije. Pentru a fi purtate ca amulete ar fi fost necesare simple găuri sau inele, cum au figurinele celtice[63]. Figurinele antropomorfe și zoomorfe amintite, cele cu fețe (capete sau măști), 14 mici vase, grupate circular în colțul estic al unei locuințe de la Dumbrava, ca și descoperirile similare din alte așezări, par niște machete pentru sculpturile sau sanctuarele care lipsesc deocamdată în atîtea așezări dacice.

Micile simulacre de capete (fețe) umane, cu lăcaș pentru fixare, ne-au sugerat ideea că cel puțin unele imagini din scena a XXV-a a Columnei Traiane ar putea fi reinterpretate (pl. III/1). Scena este considerată ca înfățișînd, în ansamblu, distrugerea unei

---

[58] V. Drâmboceanu, în *SCIVA*, 30, 1, 1979, p. 95—100.
[59] Idem, *op. cit.*, p. 98, n. 10—12.
[60] S. Sanie, în *Danubius*, II—III, 1969, p. 81—85; Gh Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, p. 66—78.
[61] V. Drâmboceanu, *op. cit.*, p. 99.
[62] Idem, *op. cit.*, p. 99—100.
[63] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 806, fig. 565.

cetăți dacice[64]. Pe zidul cetății se pot vedea, înfipte în lănci sau pur și simplu în pari, 6 cranii sau capete care au acest aspect. Obiceiul de a purta capetele prizonierilor ca trofeu sau de a le înfige în anumite locuri este cunoscut la romani; acesta apare și pe scenele LVI sau LXXII de pe Columnă sau pe Monumentul de la Adamclisi[65]. Texte literare antice, produse ale toreuticii, sculpturi și monede pe care apare adeseori motivul capului, al feței umane, stau mărturie a răspîndirii acestui cult la celți[66]. Capul simboliza forța și valoarea războinică a adversarilor venite să se adauge învingătorilor. Prin forma sa sferică, capul uman a stimulat un simbolism al soarelui, al divinității celeste etc. Simbolismul craniului era legat de cel al capului[67].

Religia dacică, atît cît o cunoaștem, putea să aibă de asemenea un cult pentru asemenea imagini. În scena a XXV-a, în preajma drapelului de luptă înfipt în cel mai înalt punct, cele 6 capete umane, fixate în pari și așezate pe zidul cetății dacice, puteau avea și o semnificație cultuală. Fixarea pe tije, observată la figurinele antropomorfe și zoomorfe, la micile fețe umane, este posibil să aibă pe Columnă o ilustrare la scară normală. Construcțiile cu obeliscuri ar putea reprezenta mici sanctuare în aer liber *(sacella)*, cu idoli betylici, situate în afara incintei fortificate, cum sînt de obicei sanctuarele cu tamburi de piatră. Destinația de „gropi împotriva lupilor"[68], prin analogie cu unele construcții aparent asemănătoare din mediul celtic, ne apare improbabilă. Pe de altă parte, coexistența betylilor și reprezentărilor antropomorfe este atestată la multe religii antice, din spații geografice mai apropiate sau mai depărtate.

Monumente care glorifică vitejia și sacrificiile Romei în luptele pentru cucerirea Daciei, monumente și inscripții votive sau funerare, produse ale toreuticii, ceramica pictată, ceramica cu reliefuri sau medalioane și plastica stau la îndemîna celui care ar încerca să alcătuiască o „zoologie istorică", să efectueze o trecere în revistă a animalelor care au existat în Dacia sau a celor prezente în mitologia, magia sau imagistica cultuală a Daciei preromane și romane.

---

[64] C. Cichorius, *Reliefs der Trajanssäule*, II, Berlin, 1896, p. 122—129; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1968, fig. 15.

[65] Conform numerotării scenelor la C. Cichorius, *op. cit.*; F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamclisi*, București, 1960, p. 414, fig. 186-a, metopa a VII-a.

[66] W. Deonna, în *RA*, XXXV, 1950, p. 35 și urm.

[67] Le Roux-Guyonvarc'h, s.v. *Tête*, în *Dictionnaire des symboles*, IV, Paris, 1975, p. 287—288.

[68] C. Cichorius, *op. cit.*, p. 122—129.

Între figurinele zoomorfe de lut cu însemnătate magico-cultuală, „fauna" de la Cîrlomănești, și în primul rînd lupii, au beneficiat de o amplă analiză[69]. În cuprinsul însemnărilor de față, datorate în primul rînd descoperirilor de la Dumbrava, am inclus doar prezentarea a trei din animalele care par să fi avut o oarecare importanță în viața zilnică, dar și în cea religioasă a lumii dacice: taurul, mistrețul și berbecul. La Dumbrava au fost găsite 3 reprezentări de bovidee, una dintre figurine fiind printre exemplarele deosebite ale plasticii dacice (pl. V/2 a, b, c). Figurina, lucrată în pastă cărămizie și bine arsă (7,5 × 7,0 × 2,3 cm), găsită într-o locuință de suprafață, înfățișează un bovideu puternic, cu botul ascuțit și întors, cu picioarele cilindrice, scurte, asemănătoare cu cele ale figurinelor antropomorfe încadrate de noi în varianta III c, cu coarnele foarte mari, celelalte detalii fiind redate cu îngrijire și talent. Pe abdomenul simulacrului era incizat un decor a cărui întregire este foarte nesigură, deoarece o treime din figurină n-a mai fost recuperată[70].

Taurul a format, de-a lungul multor milenii, obiectul unui cult cunoscut pe mari spații geografice, mai apropiate sau mai depărtate. În Egipt era animalul fertilizator, asimilat cu soarele, ca divinitate sau ca manifestare a divinității; în Mesopotamia avea atribute celeste și chtonice, iar în multe alte zone era simbol al forței, virilității, furtunii și ploii. Taurul avea, între animalele-simbol, un rol de prim ordin în mithraism, în anumite culte siriene și în cultele metroace[71].

Există un număr mare de reprezentări de capete de tauri în tezaurele traco-getice[72], și ele nu lipsesc nici în perioada clasică. Astfel, în afara unor figurine găsite în cetățile dacice extracarpatice[73], este cunoscută reprezentarea unor bovine pictate pe ceramica din cetățile dacice din Munții Orăștiei; și tot un bour apare

[69] M. Babeș, *op. cit.*, p. 344—345.

[70] S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 87—88.

[71] L. Malten, *Der Stier in Kult und mythischer Bild*, în *JDAI*, 43, 1927—1928, p. 118 și urm.; M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion*, I, Berlin, 1941, p. 197 și urm.; P. Merlat, *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 54—61; J. R. Conrad, *La culte du taureau*, Paris, 1961; L. A. Campbell, *Mithraic iconography and ideology*, Leiden, 1968, p. 228, 235—237 etc.; H. Oppermann, art. *Taurobolia*, în *RE*, V, A,, col. 16—17.

[72] D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 138, fig. 99; p. 155, fig. 108; M. Petrescu-Dîmbovița și M. Dinu, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 108, fig. 5 și fig. 9/4, 5.

[73] M. Babeș, *op. cit.*, fig. 6/1 a și b; M. Turcu, *op. cit.*, pl. XXXV/6.

în partea centrală a scutului de paradă descoperit în cetatea dacică de la Piatra Roşie[74].

Bucranii cu rozete[75] sau cele flancate de şerpi[76] ar pleda în favoarea ideii că şi în mediul traco-getic taurul avea o semnificaţie solară sau uranică în general, după cum foarte probabil să fi avut şi alte atribute prezente sau neîntîlnite la alte popoare.

Într-o locuinţă din zona centrală a aşezării de la Dumbrava (L_2S-70) au fost găsite două figurine de porc mistreţ, flancate de două căţui miniaturale, un rhyton şi, în preajma lor, o roată. Aşa cum s-a remarcat la publicare, deşi cele două figurine reprezintă în mod cert acelaşi animal, postura în care se află şi modul de redare a trăsăturilor lui esenţiale sînt diferite. Prima dintre ele (5,00 × 4,00 × 3,90 cm) este lucrată cu grija pentru amănunt, dar cu o finisare incompletă, dintr-o pastă cenuşie, densă şi lipsită de impurităţi (pl. V/1 a, b, c). Din figurină s-a păstrat doar partea anterioară, şi ea deteriorată lateral. Se disting botul rotund, retezat, ochii, urechea stîngă şi o parte din cea dreaptă, greabănul înalt, unul din preţioasele indicii că această figurină fragmentară reprezintă un porc mistreţ. Nu se remarcă nici schiţarea picioarelor. La mijlocul figurinei, pe direcţia abdomenului, apare un lăcaş cilindric cu diametrul de 1,5 cm şi cu o adîncime de 2,5 cm. Cea de-a doua, lucrată din pastă cărămizie (7,00 × 4,20 × 3,80 cm), de un tip cu totul deosebit, are forma unei piramide cu baza rotunjită, asemănătoare unei obişnuite greutăţi pentru ţesut sau pescuit. Lipseşte aproape toată jumătatea dreaptă, dar există suficiente elemente pentru o întregire verosimilă. Este modelată cu atenţie doar protoma animalului, la care pot fi remarcate: botul caracteristic, defensa, ochiul şi urechea stîngă. Forma corpului este tipică pentru mistreţ (pl. VI/3 a, b). Baza acestei figurine, de asemenea apode, în fapt o mare suprafaţă a abdomenului, este acoperită cu incizii. Ceea ce intenţiona să schiţeze în lutul moale preotul sau vrăjitorul este dificil de precizat. Oricum, conturul inciziilor nu urmăreşte doar ilustrarea poziţiei animalului. Pînă şi forma aşezării, atît cît a fost cercetată, are ceva comun cu semnele de pe figurină. Totul rămîne ipotetic. De menţionat că şi cea de-a doua reprezentare a mistreţului are pe mijlocul bazei un lăcaş cilindric (1,8 × 3,2 cm).

---

[74] C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 119—121, fig. 40.

[75] D. Berciu, *op. cit.*, p. 133, fig. 99.

[76] M. Petrescu-Dîmboviţa şi M. Dinu, *op. cit.*, fig. 2/2.

Cățuile miniaturale și rhytonul de ceramică nu au nimic deosebit, piese asemănătoare fiind găsite și în alte complexe. Prezența cățuilor alături de aceste figurine zoomorfe cu lăcaș pentru fixarea unei tije poate sprijini însă aserțiunea caracterului cultual dacic al micului complex. Figurinele de lut cu reprezentarea unor mistreți au fost găsite atît în interiorul, cît și în exteriorul arcului carpatic[77].

Numărul de reprezentări excepțional de mare și transpunerile plastice atît de diferite pe care le are porcul mistreț în lumea celtică sînt puse în legătură cu posibilitatea existenței unui zeu-porc protector al animalelor, precum și cu venerarea acestuia ca animal-simbol al fertilității și războiului. Venerarea sa ar fi, după unii cercetători ai religiei celtice, datorată faptului că ar întruchipa toate pasiunile popoarelor celtice: vînătoare, ospețe, lupte și procreare[78].

Simbolurile acestui animal sînt cunoscute și în lumea romană, îndeosebi ca *signa militaria*[79] ale legiunilor: *I Italica, X Fretensis* și XX *Victrix*. Porcul mistreț este prezent și pe un număr important de reliefuri cu Cavalerul trac[80], ca și în mitul dionisiac. Consemnînd absența reprezentărilor similare în lumea sarmatică, rezultă că acest cult a putut să ajungă și să fie adoptat în lumea dacică datorită influențelor celtice, cel mai probabil, tracice sau romane, după cum putea avea o existență paralelă, influențele determinînd doar amplitudinea într-un anumit moment.

Frecvența „cățeilor de vatră" cu protome de berbeci, piese stilizate sau redate într-o manieră naturalistă, îl determinaseră pe J. Déchelette să consemneze că asocierea dintre modesta piesă arheologică și berbec pare una dintre rarele reguli fără excepție[81]. Descoperirile din cetățile și așezările dacice au reconfirmat[82] în mare măsură observația savantului francez, care vedea în această

---

[77] M. Macrea, Oct. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, fig. 15; A. László, în *ASUI*, XV, 1, 1969, p. 91; M. Babeș, *op. cit.*, p. 325—329; M. Turcu pl. XXXV, fig. 5.

[78] Ann Ross, *op. cit.*, p. 321.

[79] F. Pfister, în *Serta Kazaroviana*, I, 1950, p. 254; M. Renard în *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, III, Paris, 1966, p. 1367—1372; C. Pop, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 481—487; idem, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 120—122.

[80] G. I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien* (DissPann, II, 14, Budapesta 1938).

[81] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 907.

[82] M. Babeș și V. Mihăilescu-Bîrliba, în *Bericht der Römisch-Germanischen Kommision*, 1970—1971, p. 176—196; V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 67, fig. 50.

figurare constantă a berbecului imaginea victimei sacrificate zeului căminului, cult comun tuturor popoarelor indoeuropene[83].

Berbecul apare pe marile monumente[84], pe vase cu atribute zoomorfe și pe măsuțe-altar[85], după cum îl regăsim între animalele ilustrate în tezaurele geto-dacice. În cunoscuta scenă a sacrificiului de pe coiful de la Coțofenești[86], considerăm că acel care oficiază sacrificiul este un preot, căci un personaj cu bonetă conică asemănătoare, cu o identitate mai cert stabilită, apare pe o diademă de aur de la Tyras[87].

Berbecul este cunoscut și ca simbol al forței și fecundității, generator al turmelor. Berbecul este de asemenea prezent în imaginile cultuale sau ca emblemă a unor divinități diverse *(Agni, Hermes, Apollo, Ammon)*. Berbecul a fost și în lumea dacică animalul sacrificat focului domestic. Locul deținut de berbec în cultele sabaziace, dionisiace, metroace[88] și mai ales în cultul Cavalerilor danubieni[89] stă mărturie pentru însemnătatea acestui animal în cultele și credințele dacice, neegalată decît teoretic de alte animale. E posibil ca de la focul domestic berbecul să fi ajuns, ca și în alte zone ale lumii antice, și zeu al marelui foc solar, după cum importanța sa ar putea fi determinată de locul păstoritului între ocupațiile populației dacice.

În sfîrșit, una din piesele cu totul deosebite este tableta fragmentară găsită într-o locuință a așezării de la Dumbrava[90]. Tableta, în starea ei actuală, cu dimensiunile ei maxime de 4,7 × 3,7 × 1,2 cm, are pe ambele fețe un decor incizat (pl. II/5 a și b; VI/1 a, b). Pe avers, decorul păstrat conturează mai mult de jumătate de cerc, pe care sînt trasate cruciform rozete, trei dintre ele vizibile și începutul celei de a patra, precum și două din semnele pe care le conținea fiecare sfert de cerc. Conturul inciziilor de pe revers este apropiat de forma unei bărci. Care poate fi semnificația decorului tabletei? Cercul poate simboliza sfera, globul terestru, iar razele cruciforme cele patru părți ale Lumii. Incizia în forma literei C din stînga ar sugera prima fază a Lunii, iar cea în forma lite-

[83] J. Déchelette, *op. cit.*, p. 907.

[84] F. B. Florescu. *op. cit.*, p. 416, fig. 187, metopa a VIII-a.

[85] M. Brudiu, V. Căpitanu, N. Harțuche, V. Ursache, Catalogul expoziției *Civilizația geto-dacilor din bazinul Siretului*, 1977, p. 24, pl. XIV, n. 30.

[86] D. Berciu, *op. cit.*, p. 80, fig. 57 și 58.

[87] S. Sanie, în *ActaMN*, XVI, 1980, p. 132.

[88] F. Cumont, art. *Criobolium*, în *RE*, IV$_8$, col. 1718—1719.

[89] D. Tudor, *Corpus Monumentorum religionis Equitum Danuvinorum*, II, Leiden, 1976, p. 212—216.

[90] S. Sanie, Ș. Sanie, *op. cit.*, p. 89—90.

rei O, din dreapta, ar fi Luna plină, celelalte două sferturi de tabletă ilustrînd fazele intermediare. Această completare ni se pare mai verosimilă decît interpretarea că semnul alfabetiform din stînga ar fi simbolul Lunii, iar cel din dreapta al Soarelui. Existența unui cult al Lunii este în prezent mai bine dovedită prin noile cercetări asupra cultului zeiței *Bendis* la daci[91].

Un mic colț de cult din așezarea de la Zolotaia Balka raionul Voronțov, regiunea Cherson, U.R.S.S., care datează din primele secole ale erei noastre[92], are un decor asemănător cu cel cunoscut parțial al aversului tabletei de la Dumbrava. Pe reversul tabletei pare să fi fost reprezentată o barcă, mai ales dacă admitem că tableta avea o gaură pentru suspendarea la partea nerecuperată și, în consecință, semnele trebuie descifrate așa cum sînt în poziția ilustrată. Barca simboliza, la multe popoare ale antichității, vehicolul Soarelui pe traseul pe care-l parcurgea de la vest spre est într-o zonă nevăzută oamenilor, pentru a răsări din nou, dimineața. Barca solară apare obișnuit cu cercul radiat deasupra ei, începînd cu reprezentările egiptene[93] sau cu cele de pe cilindrii mesopotamieni[94] și terminînd cu cele din epoca fierului[95]. Descifrarea reversului păstrează încă un caracter ipotetic. Tableta ar putea ilustra credințe luni-solare, a căror existență este atestată nu numai de texte literare și reprezentări lapidare, ci și de motivele decorative ale ceramicii.

Fără a ignora existența unei bogate plastici în mediu celtic sud-dunărean, în spațiul ponto-nistrian sau în zone mai îndepărtate, considerăm că însemnătatea cultuală a acestor obiecte de lut este direct proporțională cu penuria monumentelor lapidare. Stabilirea semnificației particulare a sutelor de figurine „en ronde bosse", a atributelor fiecărui animal în religia și mitologia dacică, descifrarea simbolismului tuturor elementelor decorului ceramicii pot contribui, alături de analiza judicioasă a textelor literare antice, a reprezentărilor de pe tezaurele traco-getice și de pe monumentele lapidare, la întregirea cunoștințelor asupra cultelor și credințelor dacice.

---

[91] M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 102.

[92] A. V. Dobrovolski, în *Archeologhični Pamiatki URSR*, IX, 1960, p. 149, fig. 4.

[93] G. Jéquier, *Considérations sur les religionis égyptiennes*, Neuchâtel, 1946.

[94] G. Contenau, *La glyptique syro-hittite*, Paris, 1922, pl. III/7, 8; IV/11, 12, 14; V/15—17; VI/19—20, 22; VIII/31; IX/38 etc.

[95] J. Déchelette, în *RA*, XIV, 1904, p. 306—357, cf. fig. 14.

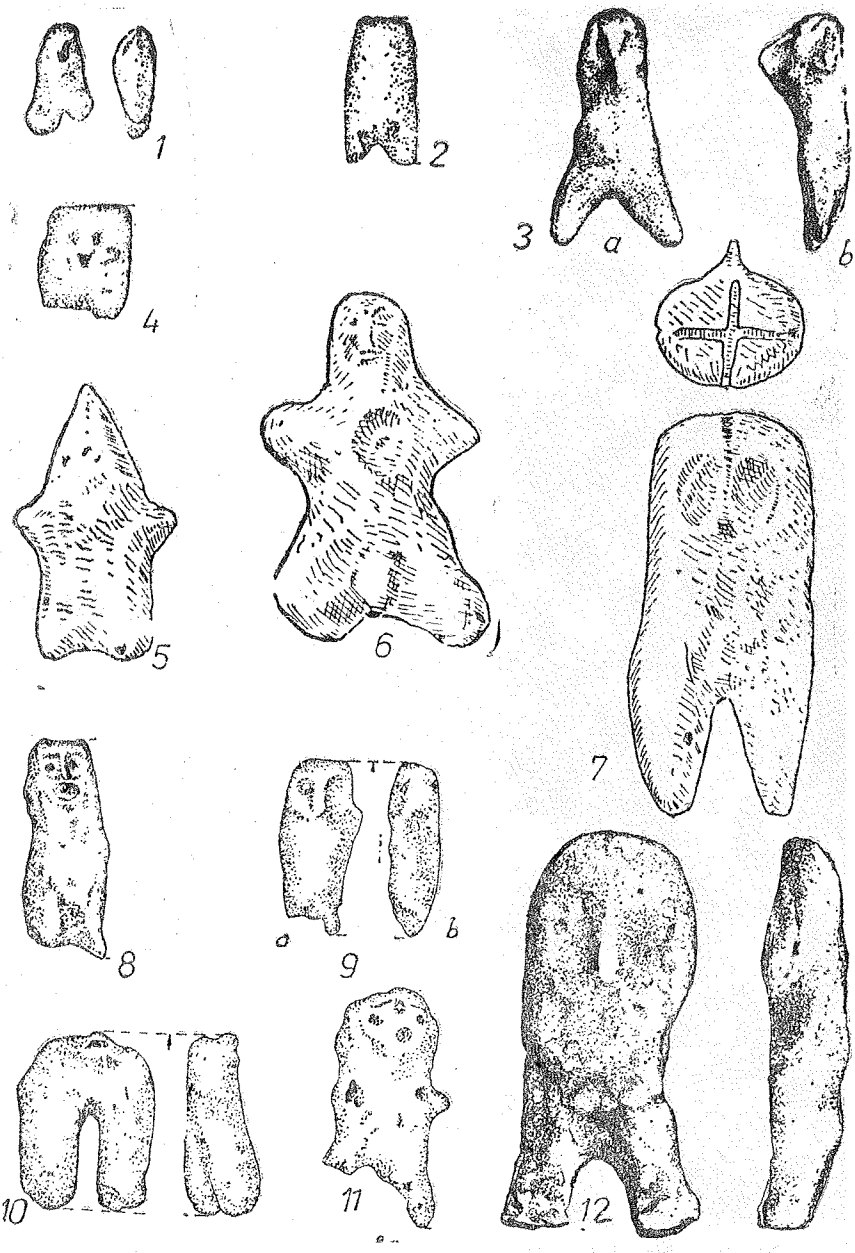

Pl. I. Figurine antropomorfe descoperite la Dumbrava, comuna Ciurea, județul Iași (1 a și b; 3 a și b; 12 a și b); Bîrlălești (2), Măluşteni (4), Murgeni (8, 9) Fedești (10) și Horga (11) — județul Vaslui; Piscul Crăsani, comuna Balaciu, județul Ialomița (5—7).

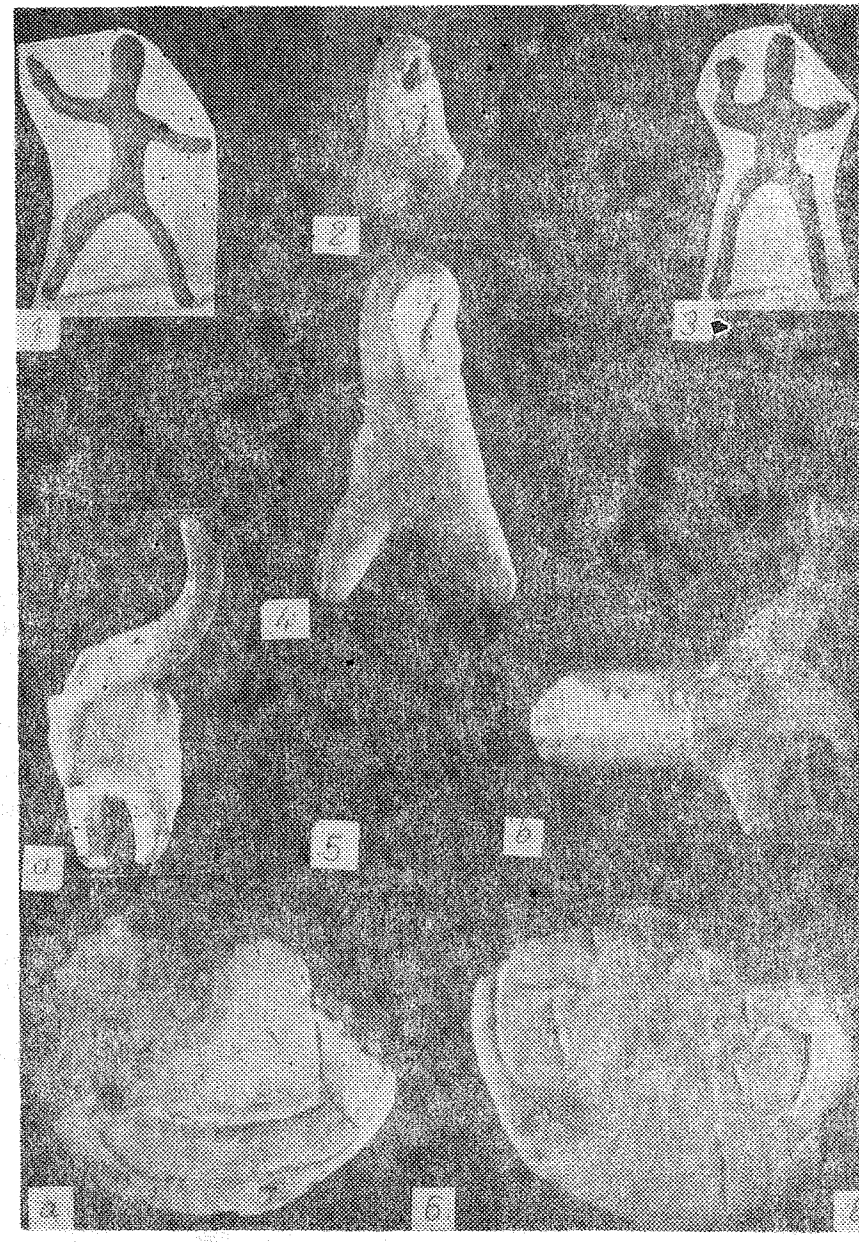

Pl. II. Călăreți (1—3), părți ale unor statuete de bronz cu reprezentarea Cavalerului trac găsite în sudul Bulgariei (apud *Izvestia*, XIII, 1939, fig. 356); figurine antropomorfe (2—4), zoomorfe (5 a și b) și tableta (6 a și b) descoperite la Dumbrava (comuna Ciurea, județul Iași).

1

2

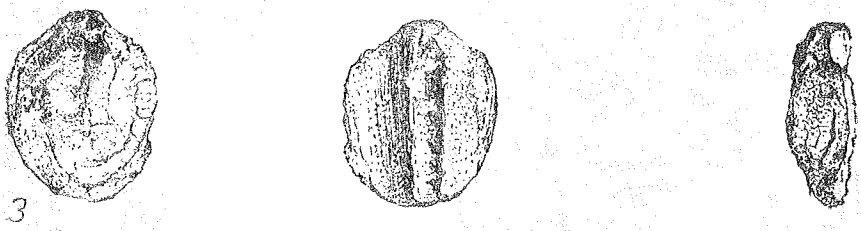

3

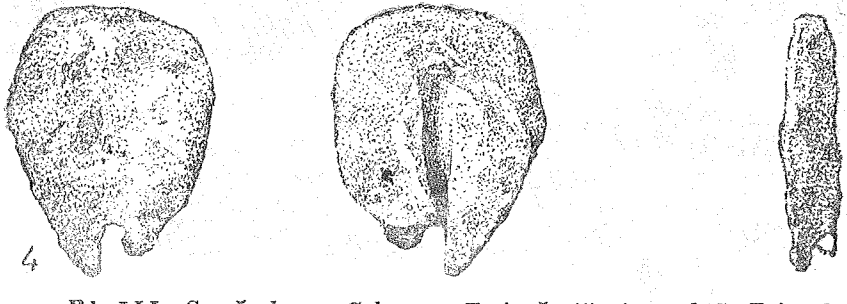

4

Pl. III. Scenă de pe Columna Traiană (1) (apud S. Reinach, Repertoire des reliefs grecs et romains. I, Paris, 1909, p. 337—338, pl. 22—23; cap de figurină (2) găsit la Fedești (comuna Șuletea, județul Vaslui); piese prosopomorfe cu lăcaș de fixare (3 a, b, c, și 4 a, b, c) descoperite la Dumbrava (comuna Ciurea, județul Iași).

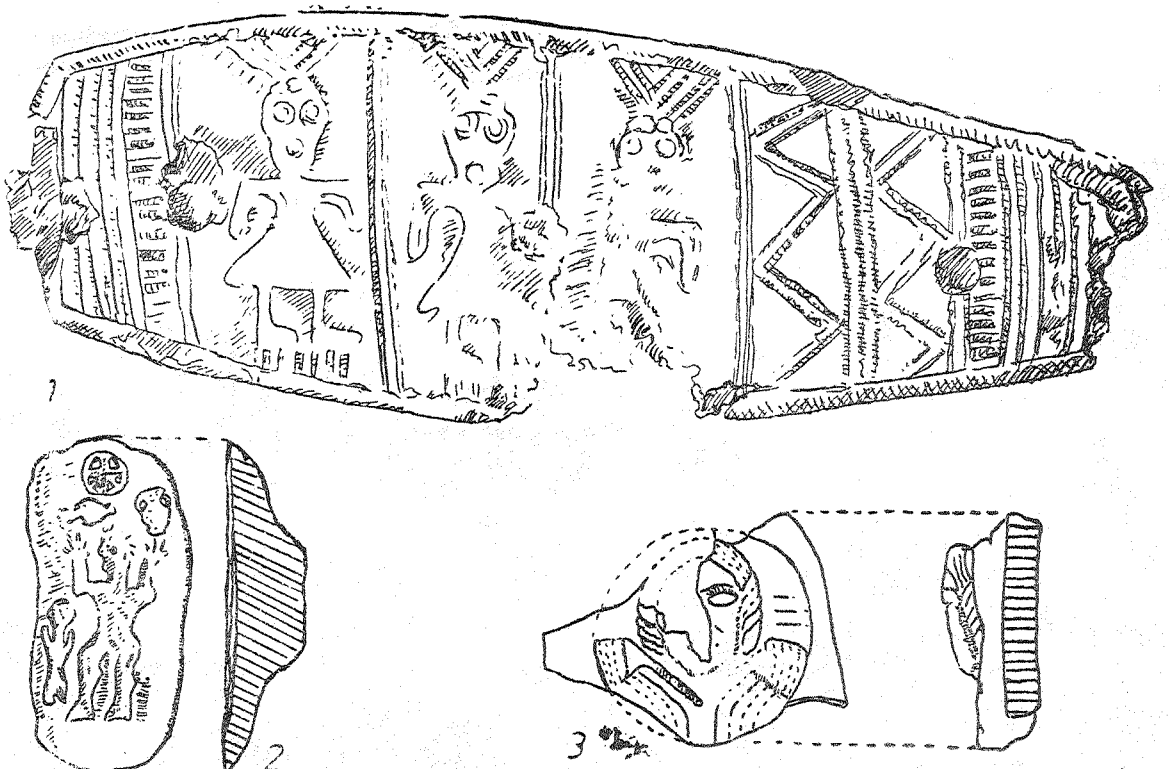

Pl. IV. Garnitura unei teci de pumnal (1) descoperită la Popești (județul Ilfov); ștampilă de olar (2) de la Tei — București; fragment de reprezentare prosopomorfă (3) găsită la Cîrlomănești (comuna Vernești, județul Buzău).

Pl. V. Figurine în forma unui mistreț (1 a, b și c) și taur (2 a, b și c) descoperite la Dumbrava (comuna Ciurea, județul Iași).

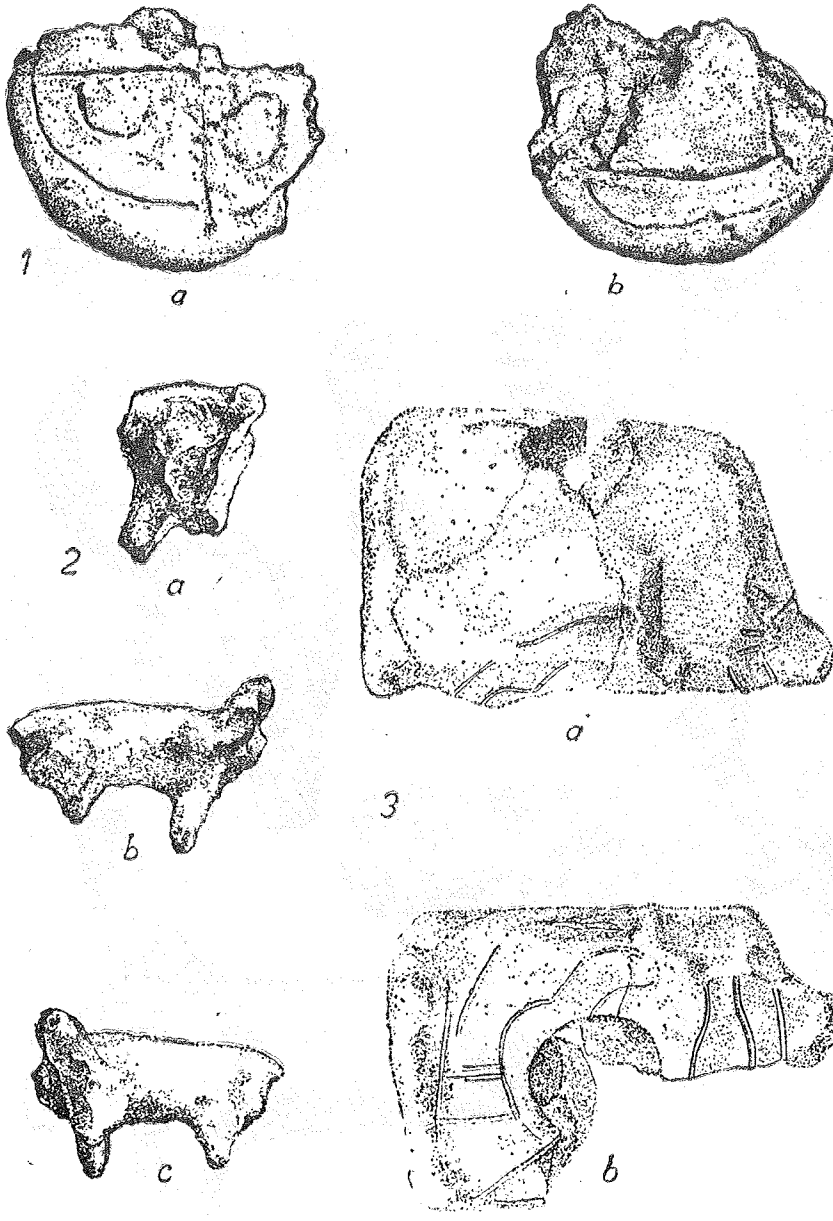

Pl. VI. Tabletă (1 a și b), figurină în forma unui tăuraș (2 a, b și c) și mistreț (3 a și b), descoperite la Dumbrava (comuna Ciurea, județul Iași).

LA PLASTIQUE ET CERTAINS ASPECTS DES CULTES ET DES CROYANCES GÉTO-DACES

(Résumé)

En présentant les découvertes des figurines anthropomorphes des IIème s. av. n. ère — IIème s. de n. ère, l'auteur en propose une classification typologique formelle et mentionne la fréquence des types pendant les étapes principales de toute la période. Pour le type III, il remarque la ressemblance avec les têtes humaines de „type phallique" trouvées en milieu celte et les considère comme étant non pas des simples amulettes, mais aussi des témoignages d'un culte phallique chez les Daces, culte à part ou bien partie composante des croyances qu'on retrouve dans les cultes dionysiaques-sabaziques ou metroaques, qui n'étaient pas étrangers à la religion dace. Certaines figurines du type IV, caractérisées par la position écartée des pieds, sont considérées comme des possibles illustrations, *pars pro toto*, du Chevalier thrace. On analyse également la diffusion territoriale de ces figurines, en soulignant leur absence dans la zone des grands sanctuaires.

La présentation des pièces ayant la forme des visages humains avec un orifice de fixation est accompagnée d'une nouvelle interprétation de la scène XXV (C. Cichorius) de la Colonne trajane. On est d'avis que la plastique pourrait, elle aussi, contribuer à l'élaboration d'une „zoologie historique" de la Dacie pré-romaine et romaine, et l'on analyse les figurines en forme de taureau, sanglier et mouton, en soulignant que ce dernier semble avoir eu un rôle assez important dans les cultes et les croyances des Daces. On présente enfin une tablette ayant incisés sur les deux faces des signes interprétés comme une illustration des phases de la lune, respectivement de la barque solaire. En rappelant que la différence entre magie et religion est assez labile, l'auteur considère que l'étude de la plastique dace peut contribuer, avec les données fournies par l'analyse judicieuse des textes antiques, avec les grands monuments et les représentations sur les trésors thraco-gètes, à la reconstitution des certains aspects de la religion dace, dont le prétendu anicônisme a été infirmé par les nouvelles découvertes et combattu dans des travaux récents.

CONTRIBUȚII PRIVIND PRELUCRAREA METALELOR ÎN AȘEZĂRILE DACO-ROMANE DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Mariana Marcu

Cercetările arheologice pe care le-am efectuat în județul Brașov pentru cunoașterea culturii materiale a populației autohtone de la începutul epocii prefeudale au avut ca rezultat identificarea a numeroase așezări aparținînd daco-romanilor din secolul al IV-lea e.n. Dintre acestea, 10 stațiuni au și făcut obiectul săpăturilor arheologice, care în unele cazuri se găsesc într-o fază mai avansată (Hărman I[1], Hărman II[2], Măgurele I, Șercaia I), iar în altele, în faza de început (Hărman III[3], Prejmer I, Măgurele II, Ticușul Vechi, Sînpetru, Cristian II[4]). În urma încercărilor au rezultat o seamă de date și elemente care oferă actualmente o imagine destul de clară și asupra dezvoltării meșteșugurilor practicate în cadrul acestor așezări, aspect mai puțin cunoscut al vieții materiale a locuitorilor acestei zone în perioada imediat următoare retragerii aureliene.

Cercetările la care ne referim ne dau acum posibilitatea să afirmăm că locuitorii acestor așezări erau agricultori și crescători de animale. Aceste două ocupații de bază au favorizat și dezvoltarea unei serii de meșteșuguri strîns legate de viața agricolă și pastorală. Dintre acestea, în cele ce urmează, ne vom referi la unul dintre cele mai importante, și anume la prelucrarea metalelor, meșteșug care pare să fi fost practicat de locuitorii mai multora din aceste comunități.

În cadrul meșteșugurilor cunoscute și practicate în așezările la care ne referim, considerăm că prelucrarea metalelor era o ocupație frecventă.

---

[1] A. D. Alexandrescu, I. Pop, M. Marcu, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Brașov (1961—1970)*, în *Materiale*, X, 1973, p. 231 și urm.

[2] M. Marcu, *Noi cercetări privind sec. al IV-lea e.n. la Hărman*, în *Cumidava*, V, 1972, p. 47 și urm.

[3] M. Marcu, *O nouă așezare prefeudală la Hărman*, în *Cumidava*, VI, 1973, p. 39 și urm.

[4] M. Marcu, *Săpături arheologice la Cristian — Brașov*, în *Cumidava*, II, 1968, p. 43 și urm.

Extragerea și prelucrarea metalelor este de la sine înțeles că reprezentau o ocupație primordială, mai ales a comunităților care trăiau în zone bogate în minereu de fier, zone bine cunoscute încă din antichitate locuitorilor fostei Dacii.

Cercetarea arheologică a îmbogățit în ultima vreme informațiile noastre în acest domeniu, arătînd că descoperirea unor importante dovezi privind prelucrarea metalelor și în alte zone decît cele clasice, ilustrează că din momentul generalizării metalurgiei fierului, oamenii nu au exploatat numai marile depozite de materie primă, ci au învățat să depisteze și depozitele mai modeste, cu caracter local[5], în măsură să suplinească necesarul de minereu pentru confecționarea uneltelor de muncă.

Acest fenomen par să-l exprime și descoperirile făcute în așezările prefeudale timpurii de pe teritoriul județului Brașov. Se știe că acest ținut nu a fost o zonă minieră în cadrul economiei spațiului carpato-dunărean. Totuși, în sud-estul Transilvaniei erau cunoscute din vechime unele mineralizări de fier (Șinca Veche), nichel (Holbav, Poiana Mărului), turbă (Dumbrăvița Bîrsei, Satu Nou) etc., care i-au putut aproviziona pe locuitorii acestui ținut cu materii prime de maximă importanță pentru confecționarea uneltelor. Mai precis, și în cazul așezărilor amintite, descoperirea a numeroși bulgări de zgură, deșeuri de la reducerea minereurilor de fier, este o dovadă de necontestat că în toate aceste stațiuni au existat meșteri care s-au ocupat cu acest meșteșug.

Cei mai mari bulgări de zgură s-au găsit în așezarea Măgurele I, aruncați în dezordine în cîteva gropi și într-o locuință. Ei au fost considerați deșeuri rezultate din procesul de reducere, care au fost sfărîmate în bucăți pentru a putea fi desprinse din cuptor. Faptul că unii bulgări de zgură de la Măgurele I, Hărman I și Prejmer I au o greutate mai mare în raport cu greutatea specifică a zgurei dovedește că ei mai conțin în bună parte fier, lucru explicabil, deoarece temperatura care se putea realiza în cuptoarele primitive de redus minereu nu depășea 1000°C, ceea ce nu era suficient pentru topirea și reducerea întregii cantități de metal din materia primă. Astfel, în zgură mai rămînea un procent destul de ridicat de fier, dovadă că metoda folosită la reducere era destul de neeconomicoasă[6].

---

[5] Șt. Olteanu și C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 16—17; Șt. Olteanu, *Reflectarea istoriei gîndirii și creației tehnico-științifice a poporului român în izvoarele noastre medievale*. Comunicare prezentată la colocviul „Unitate și continuitate în istoria civilizației populare românești", Sibiu, martie 1979.

[6] Șt. Olteanu și C. Șerban, *op. cit.*, p. 19.

Alte cîteva fragmente (plăci) de zgură (de data aceasta mai uşoare) s-au descoperit la Hărman II. Pe unele s-a lipit multă cenuşă rezultată de la arderea destul de incompletă a stufului. Considerăm aceste indicii deosebit de preţioase, căci datorită lor aflăm în mod neaşteptat că pentru întreţinerea focului din cuptoarele de redus minereu se mai folosea, probabil, într-o oarecare măsură şi stuful. Altfel nu ne putem explica această lipire de bulgării de zgură a unor urme de stuf în bună parte ars. Şi aici, ca şi în alte împrejurări, se dovedeşte că oamenii locului ştiau să valorifice toate resursele locale necesare activităţii lor. În cazul de faţă, menţiunea că aşezarea Hărman II se găsea pe marginea mlaştinii eutrofe Hărman—Prejmer explică numeroasele activităţi în care oamenii recurgeau şi la acest material.

Dacă descoperirile menţionate pînă acum ne semnalează importante date privind materia primă şi unele aspecte referitoare la modul de prelucrare a acesteia, descoperirea făcută în aşezarea de la Cristian II ne aduce unele precizări în legătură cu instalaţia propriu-zisă de redus minereu. Astfel, într-una din gropile menajere din aşezarea amintită am descoperit un fluier de foale (duză, mufă) lucrat din lut, lung de 25 cm, prin care se activa tirajul în cuptorul de redus minereul de fier. Probabil că tocmai datorită contactului său prelungit cu sursa de încălzire, fluierul s-a vitrificat pe o parte, fapt pentru care a fost înlocuit şi aruncat în groapa în care s-a găsit.

Cercetările de la Cristian II nu au putut continua, aşezarea prefeudală timpurie aflîndu-se sub vatra actuală a comunei. Totuşi, datorită acestei descoperiri, ca şi a uneia din gropile din apropiere, care la un moment dat a fost umplută cu o mare cantitate de bulgări de chirpici, fragmente de vetre, zgură şi arsură, putem presupune că nu departe de locuinţa nr. 1 şi de cele două gropi menajere de la Cristian II se afla şi un cuptor de redus minereul de fier.

În sfîrşit, un alt fapt în măsură să indice practicarea fierăritului este următorul: în aşezările de la Hărman I şi Hărman II s-au găsit fragmente de coarne de cerb, parte din ele în curs de prelucrare. Dintre ele, două vîrfuri de coarne de la Hărman II, retezate drept, prezintă un început de găurire, pentru a deveni probabil mînere de cuţite. Aceste vestigii, indicînd momentul asamblării părţilor componente ale unor unelte, pot dovedi la rîndul lor practicarea pe loc a fierăritului, cît şi a prelucrării cornului, meşteşuguri care concurau la obţinerea uneltelor şi obiectelor necesare în activităţile zilnice. Este evident că în această situaţie, meşteşugul prelucrării cornului avea un rol auxiliar faţă de cel

al fierăritului, în sensul finisării uneltelor de fier prin atașarea unui mîner pentru a putea fi folosite.

Toate aceste dovezi ne fac să ne gîndim că în așezările de față existau și meșteri care practicau fierăritul.

Materia primă putea proveni fie din depozitele de mineralizări de fier (amintite mai sus), fie, mai probabil, din depozitele de oxizi de fier de origine sedimentar-aluvionară din nivelurile lenticulare ale malurilor apelor, pe care meșterii locali se deprinseseră să le caute și să le depisteze, ca o preocupare transmisă din generație în generație.

În acea etapă de civilizație, meșterului fierar îi reveneau mai multe atribuții: depistarea și extragerea materiilor prime, reducerea minereurilor, cît și prelucrarea și transformarea lupelor de fier în obiecte gospodărești sau arme. Această situație s-a prelungit mult timp, pînă la începutul epocii feudale, mai ales în mediul rural al zonelor aflate la mari depărtări de bazinele și depozitele bogate în minereu de fier[7], datorită atît condițiilor grele de transport al materiilor prime la distanțe mari, cît și insuficienței obiectelor finite care să parvină pe calea schimburilor comerciale.

Probabil că mai ales în perioada de după dezmembrarea organizării administrative a provinciei romane Dacia, viața economică și comercială, mult diminuată și încetinită, va fi dus la intensificarea meșteșugurilor la nivelul așezărilor rurale, pentru satisfacerea comunităților omenești cu necesarul de unelte de muncă realizate prin mijloace, resurse și procedee locale.

Astfel, necesitatea de a fi cît mai aproape și de resursele de mineralizări de fier putea reprezenta încă un motiv de ordin economic pentru comunitățile omenești, de alegere a poziției așezărilor lor în preajma acelor ape în malurile cărora se puteau depista modeste, dar prețioase depuneri sub formă de lentile. Considerăm că înseși așezările de care ne ocupăm, prin poziția lor, puteau avea o rațiune de a fi în acest sens. Astfel, prima grupă de stațiuni de la Hărman I, Hărman II, Hărman III și Prejmer I se aflau pe marginea întinsului „șes umed" al mlaștinilor eutrofe Hărman—Prejmer, zonă întesată și de numeroase izvoare cu curs meandrat sau staționare. A doua grupă de așezări (Măgurele I, Măgurele II, Cristian II) se află la poalele zonei piemontane a munților scunzi ai Poienii Brașovului, aproape de rîul Bîrsa. Și în cazul acesta, probabil că nu este lipsită de semnificație denumirea de „Bîrsa Fierului" pentru una din ramificațiile acestui rîu, denumire care provine de la culoarea galben-roșcată a solurilor din

[7] Idem, *op. cit.*, p. 16—19.

malurile sale, ca urmare a conținutului lor în oxizi de fier de origine sedimentar-aluvionară. Nu mai vorbim de poziția așezărilor din cea de a treia grupă, din Țara Făgărașului, de la Șercaia și Ticușul Vechi, aflate direct pe malul apelor (Olt și Șinca).

În încheiere, socotim util să menționăm și piesele de fier descoperite în așezările prezentate, ele însele putînd fi măcar în parte dovezi ale practicării fierăritului în acele locuri.

Astfel, din seria de șase lame de cuțitașe de fier, două s-au găsit la Hărman I, două la Hărman II, una la Cristian II și una la Șercaia I. Ele sînt de dimensiuni mici și în prelungire au cîte un mîner pentru a fi prinse în plăsele de corn sau lemn. La Măgurele I s-a găsit o lamă de fier cu capetele prelungite în sus, lată de 3 cm, folosită pentru cojit copaci sau pentru despicat lemnul în scînduri.

La Hărman II s-a descoperit un fragment de seceră cu vîrful rupt și două străpungătoare duble cu capetele ascuțite ca niște ace.

În așezările de la Cristian II și Măgurele I s-au descoperit două amnare, unul de tipul cu capetele răsucite în sus în sens circular, iar celălalt de formă dreptunghiulară. Mai amintim și două torți de găleți care provin de la Hărman I și Hărman II, una avînd raza de 8 cm, iar cealaltă de 10,5 cm.

La Prejmer I am mai găsit un obiect de fier cu aspect neprecizat, de mici dimensiuni, iar la Hărman I, un altul, avînd o lungime de 21 cm. Și acesta este greu de spus la ce folosea, fiind prevăzut la un capăt cu un tub conic pentru a fi fixat în coadă, iar la celălalt capăt era rupt sau ascuțit în formă de daltă.

În așezările la care ne referim nu s-au descoperit arme, cu excepția unui vîrf de lance din fier, de forma unei frunze alungite, prevăzut cu un tub conic pentru a fi fixat în coadă, provenind de la Hărman II, stațiune în care s-a mai găsit un minuscul vîrf de săgeată nefolosit, lucrat din corn, prevăzut cu un peduncul subțire pentru a fi introdus într-o tijă.

Așa cum spuneam, unele din aceste descoperiri de unelte, obiecte și chiar arme din fier pot indica, la rîndul lor, practicarea fierăritului în aceste așezări. De asemenea, ele mai indică, prin destinația lor, o serie întreagă de alte ocupații și meșteșuguri cunoscute și practicate de locuitorii acestui ținut.

După felul cum aceste piese se grupează pe stațiuni, putem încheia acest capitol cu o apreciere de ordin general (un comentariu complet nu se poate face încă, dat fiind caracterul parțial al săpăturilor din aceste așezări), în sensul că cele mai semnifi-

[8] A. D. Alexandrescu, I. Pop și M. Marcu, *op. cit.*, p. 254, pl. XIX, fig. 4.

cative dovezi privind diferitele procese ale metalurgiei fierului s-au găsit la Hărman I, Hărman II, Cristian II şi Măgurele I (de asemenea şi aşezarea de la Măgurele II se anunţă ca un important punct cu evidente dovezi de prelucrare a metalelor). Ţinînd seama că toate aceste staţiuni contemporane se găsesc în Ţara Bîrsei, întîmplarea făcînd ca în aceste puncte cercetările să fie mai avansate faţă de faza de sondaje din celelalte staţiuni, considerăm totuşi că practicarea fierăritului în cel puţin cinci din cele şapte staţiuni cercetate în această zonă geografică destul de restrînsă nu este puţin lucru, ci un fapt deosebit de grăitor pentru un ţinut aflat la distanţe destul de mari de zonele bogate în minereu de fier din spaţiul carpato-dunărean. De aceea, aceste considerente, ne-au îndemnat să presupunem că în practicarea meşteşugului fierăritului din această zonă au putut fi folosite, măcar în parte, şi unele resurse locale de materii prime cunoscute şi exploatate de localnici.

CONSIDÉRATIONS SUR LE TRAVAIL DES MÉTAUX DANS LES HABITATS DACO-ROMAINS DU SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

On passe en revue les découvertes des vestiges (surtout des scories) du travail du fer dans quelques habitats (Măgurele I, Hărman I, Prejmer I, Hărman II, Cristian II) situés dans la région sud-est de la Transylvanie et datables au IVème siècle de notre ère. Dans les mêmes habitats ont été trouvés des objets de fer (petits couteaux, un fragment de faucille, deux perçoirs doubles, une pointe de lance etc.), qui plaident, eux aussi, pour l'existence d'artisans spécialisés dans le travail du fer.

Il est probable que ces artisans utilisaient les ressources locales de minerai, assez pauvres d'ailleurs.

CUPRINS

HADRIAN DAICOVICIU, *Cuvînt înainte* 5
ANDREI BODOR, Structura societății geto-dacice 7
HADRIAN DAICOVICIU, Societatea dacică în epoca statului 23
ISTVAN FERENCZI, Contribuții la soluționarea problemei formării orașului la daci 48
MIOARA TURCU, Cultura materială a geto-dacilor din Cîmpia Munteniei 65
LIVIU MARGHITAN, De cînd datează la daco-geți concepția constituirii sistemului de fortificații? 88
GEORGE TROHANI, Contribuții la istoria geto-dacilor din centrul Cîmpiei Române 94
VASILE MOGA, Așezarea și cetatea dacică de la Piatra Craivii (jud. Alba) 103
SEVER DUMITRAȘCU, Descoperiri daco-getice de la Biharea . . . 117
FLOREA COSTEA, Cu privire la imitarea vaselor grecești și romane în sud-estul Transilvaniei 127
IOAN GLODARIU, Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Latène tîrzie 146
EUGEN IAROSLAVSCHI, Au prelucrat dacii sticla? 166
SILVIU SANIE, Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice 174
MARIANA MARCU, Contribuții privind prelucrarea metalelor în așezările daco-romane din sud-estul Transilvaniei 196

La lectura cărții, cititorul este rugat să țină seama de următoarele îndreptări:

Pagina	*Rîndul*	*În loc de*	*Se va citi*
37	2 de jos	sicabrilor	sicaboilor
55	13 de sus	Ἐνν έα ᵛδοι	Ἐννέα ὅδοι
92	23 de sus	Mărgăritărești	Mărgăriteşti
192	1 de sus	teci de pumnal	centuri